

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GENEL TÜRK TARİHİ ANA BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

SOVYET İKTİDARININ İLK YILLARINDA
KIRGIZ MİLLİ DEVLETİNİN KURULUŞ SÜRECİ
(1917-1922)

Fatih YAVUZ

2502150086

Tez Danışmanı

Prof. Dr. İlyas Topsakal

İSTANBUL-2020

ÖZ

SOVYET İKTİDARININ İLK YILLARINDA KIRGIZ MİLLİ DEVLETİNİN KURULUŞ SÜRECİ (1917-1922)

Fatih YAVUZ

Bağımsız Türk cumhuriyetlerinden biri olan Kırgızistan, Kuzeyde Kazakistan, güneydoğuda ve doğuda Çin'e bağlı olan Doğu Türkistan Bölgesi, batıda Özbekistan ve güneyde Tacikistan ile komşudur. Tanrı dağlarının uzantısı olan dağlar Kırgızistan'ı dağlık bir ülke yapmıştır. Az yağış alan ülke, karasal bir iklime sahiptir. Ayrıca göl ve akarsular açısından zengindir. Tarihte Kırgızların ilk yurdu Güney Sibiryadır. Cengiz Han sonrası Altay Dağlarını ve Cungarya topraklarını geçerek, Tanrı Dağlarına gelmişlerdir. Çok uzun bir dönem olan bu yer değiştirme olayı XVIII. yüzyılın başlarına gelindiğinde bitmiştir. Geldikleri bu yeni bölgede Özbek, Şeybani ve Buhara hanlıkları hâkimiyetinde yaşamışlardır. Bir süre sonra Hokand Hanlığına bağlanan Kırgızlar, bu dönemde bağımsız hareket etmeye çalışmışlardır. Sovyet İktidarının İlk Yıllarında Kırgız Milli Devletinin Kuruluşu Süreci (1917-1922) adlı tezimizin amacı Türkistan bozkırlarında boy halinde geleneksel usullerle yaşayan Kırgızların sahip olduğu 1991 yılında bağımsız olan Kırgızistan Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecini ayrıntılarıyla ortaya koymaktır. Ayrıca bu dönemde geçen olayları, ele almak ve sonuçlarını analiz etmek suretiyle dönemin şartlarına göre değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kırgızlar, Türkistan, Hokand hanlığı, Ruslar, Sovyetler, Pişpek

ABSTRACT

**THE ESTABLISHMENT PROCESS OF KYRGYZ
NATIONAL STATE IN THE FIRST YEARS OF SOVIET POWER**

Fatih YAVUZ

Kyrgyzstan, one of the independent Turkish republics, Kazakhstan in the north, East Turkestan Region, which is connected to China in the southeast and east, Uzbekistan in the west, and Tajikistan in the south bordered. The mountains, the extension of the mountains of Tengri, made Kyrgyzstan a mountainous country. The country, which receives little rainfall, has a continental climate. It is also rich in lakes and streams. The first home of the Kyrgyz in history is Southern Siberia. After Genghis Khan, they crossed Altai Mountains and Cungarya lands and came to God Mountains. This is a very long period of displacement event XVIII. century is over. They lived in this new region under the rule of Uzbek, Shaybani and Bukhara khanates. After a while, Kyrgyz Khanate was attached to the Khanate, tried to act independently during this period. The purpose of the thesis of the establishment of the Kyrgyz National State in the First Years of Soviet Power (1917-1922) is to elaborate the process of the establishment of the independent Republic of Kyrgyzstan in 1991, owned by the Kyrgyz people living in traditional ways in the steppes of Turkestan. In addition, the events that took place in this period were tried to be evaluated according to the conditions of the period by considering and analyzing the results.

Key words: Kyrgyz, Turkestan, Hokand khanate, Russians, Soviets

ÖNSÖZ

Sovyet İktidarının İlk Yıllarında Kırgız Milli Devletinin Kuruluşu Süreci (1917-1922) adlı tezimiz Kırgız halkının yaklaşık yüz yıllık bir periyodda farklı bölgelerde birbirinden bağımsız, konargöçer boylar halinde basit bir yaşam tarzından bütün yapılarıyla tamam olan bir devlete sahip olmaları sürecini planlı ve ayrıntılı bir şekilde anlatmaya çalışılmıştır.

Tezin giriş ve ilk bölümü Sovyet öncesi Kırgızistan olmuştur. Bu bölümde 1905 ihtilalinin Rusya ve Türkistan'da nasıl gerçekleştiği ve bu dönemin Kırgızlara ne kadar yansıdığı ile ilgili bilgi verilmiştir. Daha sonra Türkistan coğrafyasında ortaya çıkan 1916 ayaklanması hakkında genel bir bilgi verilmiş olup, özelde Kırgızların bu ayaklanmadaki faaliyetlerine değinilmiştir. Ayaklanma sonunda Ürkün olarak bilinen süreçte Çin'e kaçmak zorunda kalan Kırgızların yollarda ve gittikleri yerlerde çektikleri sıkıntılar etraflıca anlatılmıştır. Birinci bölümde son olarak Rusya'da patlak veren Şubat ihtilalinin nasıl olduğuna dair bilgiler verilmiştir. Ayrıca Şubat ihtilalinin Türkistan'da ve Kırgızlar arasındaki tesirleri incelenmiştir.

Tezin ikinci bölümünde 1917 Ekim devriminden hemen önce Kırgızların durumları hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Ayrıca bu dönemde Türkistan ileri gelenleri tarafından kurulan Hokand Özerk Hükümeti konusuna da değinilmiştir. Daha sonra bir anda tüm bölgeye yayılan ve uzun süre devam eden Türkistan Özgürlük Hareketi kapsamlı bir şekilde açıklanmıştır. Bölüm sonunda 1917 Ekim devriminin Rusya'da ortaya çıkışı ve gelişimi, devrim hareketinin Türkistan'a

sıçraması ve burada gelişen olaylar, son olarak da Kırgızistan’da meydana gelen devrimci hareketleriyle bu dönemde Kırgızların faaliyetleri konu edilmiştir.

Tezin üçüncü ve son bölümünde Türkistan coğrafyasında ve Kırgızistan’da Sovyetlerin nasıl iktidara geldiğine değinilmiştir. Kırgızistan’da Sovyet yönetiminin tahsisi ve yerleşmesi konusu da bu bölümdeki diğer konudur. Son olarak Kırgızların kendilerine ait özerk bölgelere sahip oldukları süreç ayrıntısıyla anlatılmıştır. Kurulan Sovyet özerk yönetim altında Kırgızların geçirdikleri siyasi, ekonomik ve kültürel değişimler Sovyet öncesi dönemlerle karşılaştırılarak analiz edilmiştir.

Yapılan bu çalışma, birçok kişinin desteği ve yol göstermesiyle tamamlanabilmiştir. Öncelikle tez konusunu belirleme ve konuyu çalışma sürecinde verdiği maddi ve manevi desteklerinden dolayı kıymetli danışmanım Prof. Dr. İlyas Topsakal hocama şükranlarımı sunarım. Tezimin planlama ve yazım sürecinde zaman mefhumu gözetmeksizin her konuda destek ve yardımını esirgemeyen, Doç. Dr. İlşur Nafikov hocama teşekkürü bir borç bilirim. Çalışma süresince verdiği destekle beraber özellikle tezimde kullandığım gazetelerin temininde bana destek olan Doç. Dr. Dinçer Koç hocama, tez süresince yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Kürşat Yıldırım ve Prof. Dr. Okan Yeşilot hocalarıma da teşekkürlerimi sunarım. Doktora süresince ve tezimin hazırlanmasındaki katkılarından dolayı Arş. Gör. Samet Atalay, Arş. Gör. Yasin Karakuş, Ali Rıza Yeter ve Yusuf Kılıçaslan’a teşekkür ederim. Araştırmam esnasında bana maddi destek sağlayan Türk Tarih Kurumu’nu minnetle anmak isterim.

Son olarak çıktığım bu uzun ve yorucu yolda beni her anlamda destekleyen, hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan ve beni sürekli cesaretlendiren sevgili eşime, bütün aile ve dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Fatih Yavuz

İstanbul 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HOKAND HANLIĞI DÖNEMİNDE KIRGIZLAR

1.1. Hokand Hanlığı Arifesinde Kırgızlar.....	10
1.2. Hokand Hanlığı'nın Kuruluşu ve Kırgızlar.....	14
1.3. Hokand Hanlığı Döneminde Kırgızlar.....	16
1.3.1. Siyasi Durum.....	16
1.3.2. Sosyal ve Kültürel Durum.....	20
1.3.3. Ekonomik Durum.....	24

1.4. Hokand Hanlığı'nın Son Döneminde Kırgızlar.....	29
1.4.1. XIX Yüzyılda Kırgız Rus ilişkileri.....	29
1.4.2. Rusların Kuzey Kırgızistan'ın İşgali.....	37
1.4.3. Hokand Hanlığı'nın Sonu ve Güney Kırgızistan'ın İşgali.....	42

İKİNCİ BÖLÜM

SOVYET ÖNCESİ KIRGIZİSTAN

2.1. Çarlık Döneminde Kırgızlar.....	46
2.1.1. Çarlık Yönetiminin Göçmen Politikası.....	48
2.1.2. Çarlık Yönetiminin Sosyo-Ekonomik Politikaları.....	53
2.2. 1905 İhtilali ve Kırgızlar.....	59
2.2.1. 1905 İhtilalini hazırlayan Olaylar ve Kanlı Pazar.....	59
2.2.2. 1905 Yılı ve Sonrasında Rusya'da Genel Durum.....	62
2.2.3. 1905 İhtilalinde Türkistan'da Genel Durum.....	63
2.2.4. 1905 Yılı ve Sonrasında Kırgız Bölgelerinde Genel Durum.....	68
2.3. 1916 Ayaklanması ve Ürkün Olayı.....	77

2.3.1. 1916 Ayaklanmasının Sebepleri.....	77
2.3.2. Türkistan’da 1916 Ayaklanması.....	83
2.3.3. Kırgız Bölgelerinde 1916 Ayaklanması.....	85
2.3.4. Kırgızlarda Ürkün Olayı.....	92

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKİM DEVRİMİ YILLARINDA KIRGIZLAR

3.1. Şubat İhtilali ve Kırgızlar.....	97
3.1.1. Şubat İhtilali Arifesinde Rusya.....	97
3.1.2. Rusya’da Şubat İhtilali.....	99
3.1.3. Türkistan’da Şubat İhtilali.....	103
3.1.4. Kırgız Bölgelerinde Şubat İhtilali ve Yansımaları.....	110
3.2. Ekim Devrimi Arifesinde Kırgızlar ve Hokand Muhtariyeti.....	116
3.2.1. Devrim Günlerinde Rusya	116
3.2.2. Türkistan’da Ekim Devrimi ve Yansımaları.....	117
3.2.3. Kırgız Bölgelerinde Ekim Devrimi ve Yansımaları.....	122

3.2.4. Hokand Muhtariyeti.....	126
3.3. Türkistan Hürriyet Hareketi.....	132
3.3.1. Hareketin Terimi ve Tanımı Üzerine.....	132
3.3.2. Türkistan Hürriyet Hareketi Başlangıcı ve Gelişmesi.....	133
3.3.3. Kırgız Bölgelerinde Türkistan Hürriyet Hareketi.....	143
3.4. Ekim Devrimi ve Kırgızlar.....	147
3.4.1. Rusya’da Ekim Devrimi.....	147
3.4.2. Türkistan’da Ekim İhtilali	152
3.4.3. Kırgız Bölgelerinde Ekim İhtilali ve Yansımaları	157

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZİSTAN’DA SOVYET SİSTEMİNİN YANSIMALARI

4.1. Türkistan'da Sovyet Sisteminin Kurulması.....	164
4.1.1. Sovyetlerin Türkistan'ı Bölme Politikaları.....	172
4.2. Kırgızistan'da Sovyet Sisteminin Kurulması.....	176
4.2.1. Kırgızların Devletleşme Adımları.....	178

4.2.2. Sovyetlerin Kırgızistan Politikaları.....	182
4.3. Sovyet Sisteminin Kırgızistan'daki Yansımaları: Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Meseleler.....	192
4.3.1. Sovyet Sisteminin Kırgızistan Ekonomisine Yansıması.....	192
4.3.2. Sovyet Sisteminin Kırgızistan Tarımına Yansımaları.....	195
4.3.3. Sovyet Sisteminin Kırgızistan Tarımına Yansımaları.....	198
4.3.4. Sovyet Sisteminin Kırgızistan Sosyal Hayattaki Yansımaları.....	200
SONUÇ.....	213
KAYNAKÇA.....	221
EKLER.....	247
ÖZGEÇMİŞ.....	256

KISALTMALAR LİSTESİ

ATASE : Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme
Başkanlığı Arşivi

bkz. : Bakınız

C. : Cilt

Terc. : Tercüme eden

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Dok. : Dokument (Doküman)

D. : Delo (Dosya)

Der. : Derleyen

Ed. : Editör

F. : Fond (Arşiv Birimi)

Haz. : Hazırlayan

İ.Ü. : İstanbul Üniversitesi

L. : List

No. : Numara

RSFSR : Rossiyskaya Sovetskaya Federativnaya
Sotsialistiçeskaya Respublika

Op. : Opis (Ele alınan dosya numarası)

p. : Page

RSDİP : Rus Sosyal Demokratik İşçi Partisi

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

SSSR : Soyuz Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

- TTK** : Türk Tarih Kurumu
- Tsgia** : Tsentralniy gosudarstvenniy istoricheskiy arhiv
- vb** : ve benzeri
- vd** : ve diğerleri
- YEP** : Yeni Ekonomi Politikası

GİRİŞ

Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Çinli tarihçi Sıma Tsıyan'ın “Şi-Tszi” isimli eserinin bir bölümünde, Çinlilerin kuzey komşusu olarak Hunlardan (Hiung-nu) bahsetmektedir. Eserde verilen bilgilere göre, Hunlar kuzeyde Gegun, (M. De Groot'un yaptığı transkripsiyona göre Kik K'un'dur) devletini hâkimiyetleri altına almışlardır. Çinli ve Avrupalı bilim adamları bahsi geçen transkripsiyonun Kırgız kelimesini ihtiva eden diğer transkripsiyonlara benzetmektedir. M.Ö. 201 tarihinde gerçekleştiği tahmin edilen bu olay hakkındaki bilgi, tarih olarak Kırgızlar hakkındaki ilk bilgi olduğu tahmin edilmektedir¹.

Göktürkçe ve Uygurca metinlerde Kırgız olarak geçen ismi Kâşgarlı Mahmud Kırkız olarak yazmıştır. Arapça (İstahri, Şeyhürrabve ed-Dımaşki, İbn Havkal, İbn Hurdadbih) ve Farsça (Gerdizi, Zekerıyya el-Kazvini) eserlerde Hır-hız, Hir-hiz olarak karşımıza çıkan Kırgızları, Atâ Melik Cüveynî, Kır-kız, Kır-gız, Kırk-kız gibi değişik şekillerde zikretmiştir. Ebûlgazi Bahadır Han'ın eseri Şecere-i Terâkime'de de Kır-gız, Kir-giz, Kır-kız olarak geçmektedir. Moğol, Tunguz ve Kalmuk kaynaklarında Burut, Burugut olarak yazılan ifadelerin Kırgızları ifade ettiği tahmin edilmektedir². Radlov, Orhon ve Yenisey'deki Göktürk yazıtlarına dayanarak Kırgız adının “kırk” ve “yüz” sayılarından (kırk+yüz) oluştuğunu ve “kırk grup” manasını ifade ettiğini söylemektedir. D. Banzarov, L. Ligeti, S. M. Abramzon, kırk sayısına

¹ V. V. Barthold, **Kırgızlar**, Terc. Ufuk Deniz Aşçı, Konya 2002, s. 2-3.

² İsmail Türkoğlu, “Kırgızlar”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt EK-2, İstanbul 2016, s. 62.

eski Türkçe’deki -ız çokluk ekinin dâhil edilmesiyle meydana gelen Kırk-ız’ın “kırk boy, kırk oymak” demek olduğunu söyler. Zeki Velidi Togan ise “Kırk-er” fikrini savunmaktadır³.

560 yılında Kök Türk’lerin hâkimiyetine giren Kırgızlar, yüzyıla yakın Kök Türk yönetimi altında yaşamışlardır. Kök Türk’lerin duraklama döneminde (648’lerde) Çin hâkimiyetine geçerek ya da isyan ederek aktif olmaya çalışsalar da Kök Türk hâkimiyetini tamamen kabul etmek zorunda kalmışlardır⁴.

Kırgızlar, Kök Türk’lerin zayıflamasından sonra Uygurların hâkimiyetini kabul ettiler(758). Ancak Uygurların uyguladıkları ağır vergi politikalarına karşı ayaklanarak Uygur topraklarının kuzey bölgelerini ele geçirdiler. 840 yılında Ötüken’de bağımsız Kırgız devletini kurdular. 920’li yıllarda Çin ordularının Türk ve Moğolistan bölgelerine yaptığı seferler Kırgızları da olumsuz etkiledi. Bu olaylar neticesinde Kırgızların büyük bir bölümü, bugünkü Kırgızistan topraklarına doğru çekildi. XIII. yüzyılın başlarında Cengiz Han’ın imparatorluğun Çağatay ulusuna dâhil oldular. Bu dönemde Moğol hâkimiyetine karşı ayaklansalar da başarılı olamadılar. Ancak Oyratlarla işbirliği yaparak giriştikleri son isyanın başarılı olmasıyla kısa süreli de olsa bağımsızlıklarına kavuştular (1399). Bağımsızlıklarının kısa sürmesinin sebebi Timur, kurduğu imparatorluğa Kırgızistan topraklarını da dâhil etmesiydi⁵.

³ Olcabay Karataev, **Kırgızdardın Tegi, Taraluu Arealı, Ethnostuk-Madaniy Alakaları**, Bişkek 2013, s. 36-37.

⁴ Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara 1999, s. 101.

⁵ Mehmet Saray, “Kırgızistan”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 25, Ankara 2002. s. 443.

Timur sonrası dönemde, günümüz Kırgızistan topraklarında siyasi ortam Kırgızların lehine olmaya başlamıştır. 1484 – 1504 döneminde Kırgız boyları kendi içlerinde bağımsız bir şekilde yaşama imkânı bulmuşlardır. Bu dönemde Kırgız boyları Kalmuk ve Kazak seferlerini durdurmayı başarmış ve Özbek Hanı Muhammed Şeybani Han’a karşı mücadele etmişlerdir⁶.

XV. yüzyıldan itibaren Türkistan coğrafyasında görülmeye başlayan Kırgızlar, XX. Yüzyılın sonuna kadar devlet kurma imkânına sahip olamamışlardır. Bahsi geçen dönemlerde Türkistan coğrafyasında hâkim olan Özbek hanlığı, Hokand hanlığı gibi yönetimlere bağlı olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Sonrasında bölgeye gelen Rus hâkimiyeti dönemi ve bu dönem içinde yaşanan ihtilaller sonucunda devlet olma yolunda ilerlemeye başlamışlardır.

Sovyet İktidarının İlk Yıllarında Kırgız Milli Devletinin Kuruluşu Süreci (1917-1922) adlı tezimizin **amacı** Türkistan bozkırlarında boy halinde geleneksel usullerle yaşayan Kırgızların sahip olduğu 1991 yılında bağımsız olan Kırgızistan Cumhuriyeti’nin kuruluş sürecini ayrıntılarıyla ortaya koymaktır. Bu amaca ulaşmak için bu dönemde geçen olayları, ele almak ve sonuçlarını analiz etmek suretiyle dönemin şartlarına göre değerlendirilmeye çalışılmıştır. Kırgızların ilk etapta olumlu olarak görülen devletleşme sürecine şüpheyile yaklaşmış, Kırgız toplumuna ne kadar yarar ve zarar getirdiği irdelenmiştir. Bu dönemi başlatan Rusların Kırgızlardan ve Kırgızistan’dan ne gibi bir beklentisi olduğu ve hangi sebeple Kırgızlara hatta bölgedeki diğer Türk boylarına devletleşme yolunu açtıkları

⁶ Aydın İdil, **Yerel Kaynaklara Göre Yerel Kaynaklara Göre Kırgızistan Tarihi**, Bişkek 2012, s. 34.

kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Devletleşme süreci sonuna gelinip geriye bakıldığında dönemin Kırgızlar üzerindeki tesirlerine ve toplum içindeki değişimlere dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Tezimiz, 1917-1922 tarihleri Kırgızların devletleşme yolunda attıkları en önemli yıllara dikkat çekmektedir. Bahsi geçen yıllar, konumuzun temelini oluşturmakla beraber konumuzda bütünlüğü sağlayabilmek ve anlaşılabilmesini kolaylaştırmak amacıyla dönemin hemen öncesi olan Hokand hanlığı dönemini ve 1922 yılı sonrasında Kırgızların Sovyet sisteminde geçirdikleri değişimleri de tezimize dâhil edilmiştir.

Tezimizde ilk olarak, devletleşme sürecini daha iyi analiz edebilmek için Sovyet ihtilali öncesinde Kırgızların Türkistan'da geçtikleri dönem ve içinde bulundukları durum hakkında bilgi verilmiştir. Bu dönem Hokand hanlığı, Rusların Kırgız topraklarını işgali ve çarlık dönemini içermektedir. Bahsi geçen dönemde Kırgızların Hokand siyasi hayatındaki etkisi, Rus işgaline olan bakışları, 1905 işgalinin Kırgızlar üzerindeki yansımaları, çarlık döneminde geçirdikleri değişimler 1916 ayaklanması ve ürkün olayı dikkat çekici konulardır.

Çarlık dönemi sonrasında 1917 Ekim ihtilaliyle birlikte Sovyet yönetiminin Türkistan'da ve Kırgız topraklarında hâkimiyeti ele alması, bölgede gerçekleşen Türkistan özgürlük hareketi, yine bu dönemde kurulan ancak ömrü kısa olan Hokand Özerk Hükümeti tez kapsamında ele alınarak çalışılmıştır. Sovyet yönetiminin hem Türkistan'da hem Kırgız topraklarında gittiği idari değişim ve bu değişimler sonucunda Dağlık Kırgız Bölgesi teklifinden Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadarki aşamalar gösterilmiştir.

Günümüz bağımsız Kırgızistan devletinin ilk şekli olan Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulduktan sonra Sovyet rejiminin Kırgız halkını derinden etkileyecek konularda yaptığı müdahaleler de teze dâhil edilmiştir. Bu dönemde Kırgızların sosyal yaşamı başta olmak üzere Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin geçirdiği siyasi, ekonomik ve kültürel süreçler ele alınmıştır. Ayrıca bu durum Hokand ve çarlık dönemindeki Kırgızların siyasi, ekonomik ve kültürel yapılarıyla da karşılaştırılmış, değişimin boyutları hakkında fikir edinilmeye çalışılmıştır.

Genel olarak, Sovyet İktidarının İlk Yıllarında Kırgız Milli Devletinin Kuruluşu Süreci (1917-1922) adlı tezimizde, boylar halinde dağınık bir şekilde yaşayan Kırgız toplumunun siyasi, ekonomik ve kültürel bakış açılarıyla beraber nasıl bir devlet haline geldiği anlatılmıştır. Tez, kronolojik olarak 1800'lerin sonundan 1936 yılına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Coğrafi olarak genelde Türkistan coğrafyası özelde de Kırgızların yaşadığı bölgeler olan Çüy ve Fergana bölgeleri odak noktamızdır.

Tezimiz için yaptığımız kaynak araştırmasında Türkiye'de konuyla ilgili, doğrudan bağlantılı eserlerden çok, bir bölümünde konumuza değinen faklı konular için yazılan eserler ya da konuyla alakalı makaleler bulunmaktadır. Gerek Sovyetlerin ilk yılları gerekse Kırgızların devletleşme süreci konusunda ülkemizde derinlemesine çalışmalar bulunduğunu söylemek zordur.

Türkiye'de Sovyet dönemi Kırgız tarihi üzerine yapılan doktora ve yüksek lisans çalışmalarının bazıları; Tımurlan Omorov Kırgızların Türkistan hanlıkları ile

İlişkileri: XV-XIX. yy. Arası, Avtandil Taalaibek Uulu “1916 Kırgız Ayaklanması (Ürkün) Merkezli Tarih Yazıcılığı: Sovyet Ve Kırgız Yaklaşım”, Yusuf Kılıçaslan “İkinci Dünya Savaşında Kırgızistan ve Kırgızlar”, Besra Nazlı “Türkistan'da Meydana Gelen Siyasi Gelişmeler ve Türkistan Milli Ayaklanması Kırgız İsyanı Üzerine Bir Değerlendirme (XVI. yy. – XX. yy. Arası)”, Emrah Bayrakdar “Kırgızistan'da Ürkün Olayı ve Olayın Türkistan'daki Yankıları”, Symbat Esenkan Kyzy “Kırgızistan'da 1916 Halk Ayaklanması”, Arzu Tekin “Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan”, Tamara Ölçekçi “Kırgızların Birinci ve İkinci Dünya savaşları Arasında Sosyo-Kültürel Durumları”, Dinar İman “Sovyet Dönemi ve Bugün Kırgız Etnogenezi Hakkında Bilimsel Araştırmalar ve Teoriler” ile Hüsamettin Yıldırım “Kırgızistan'ın Sosyo-Kültürel Yapısı” adlı çalışmalardır.

Çalışmanın Kaynakları

Birincil Kaynaklar

Sovyet İktidarının İlk Yıllarında Kırgız Milli Devletinin Kuruluşu Süreci (1917-1922) adlı tezimiz için arşiv belgeleri başta olmak üzere dönemin diğer kaynaklarından da faydalanılmıştır. Taşkent Devlet Arşivi'nden ve Kazakistan Merkez Arşivi'nden aldığımız belgelerde genellikle bahsi geçen bölgedeki sorumlu yönetici ve komutanların üst yönetime çektikleri telgraflardır. Buradan aldığımız belgeler 1916 ayaklanmasında Kırgızların yaşadıkları trajediyi ilk elden öğrenme imkânını verdi. Bölge bölge verilen rapor ve bilgiler sayesinde Kırgız topraklarının her köşesinde gerçekleşen faaliyetler hakkında malumat sahibi olduk. Ayrıca Kırgız Devlet Arşivi'nden aldığımız belgeler sayesinde Rusya'da gerçekleşen ihtilallerin

Kırgız topraklarındaki yansımalarının nasıl olduğunu öğrenme imkânımız oldu. Sovyet sisteminin Kırgızistan'daki yerleşme sürecini ve Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin oluşum aşamaları anlatırken de bu belgelerden büyük yardımlar aldık. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (Atase) ve Denetleme Başkanlığı Arşivi'nden aldığımız belgeler ihtilaller sürecinde Türkistan halkının ve dolayısıyla Kırgızların yaptıkları faaliyetlere ve yaşadıkları olaylara ışık tutmaktadır. Sovyetlerin iktidar olduktan sonra Kırgız halkı üzerine yürüttükleri politikaları da yine bu belgeler sayesinde aydınlatmaya çalıştık. Dönemin Tatar ve Türkistan gazeteleri incelenmiştir. Ayrıca bu dönemde yazılan çağdaş eserlerde de konuyla alakalı çok önemli bilgilere ulaşılmıştır⁷.

İkincil Kaynaklar

İkincil eserlerimiz Türkçe, Rusça ve Batı kaynaklarından oluşur. Türkiye'de Türkistan ve Kırgız tarihini inceleyen eserler Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine bölgeye ulaşmanın kolaylaşması neticesinde son 1991 yılından itibaren çoğalmaya başlamıştır. 1991 öncesi temel kaynaklarımız Akdes Nimet Kurat⁸, Nadir Devlet⁹ ve Zeki Velidi Togan¹⁰,ın eserleridir. Bu eserlerden çalıştığımız dönemin genel hatlarını çizme imkânı bulduk. Yakın dönemde çıkan Baymirza Hayit¹¹, Abdolvahap Kara¹²,

⁷ N. G. Pavlov, **İsoriya Türkistana**, Taşkent 1910, A. Morskoy, **Zubatovşina Stranička iz İstoriy Raboçago Voprosa v Rossii**, Moskova 1913, **III. Sessiya Vserossiyskogo Tsentralnogo Ispolnitelnog o Komiteta XII. Soziva**, Postanovleniya, Moskova 1926, İ. A. Zelenskiy, **Natsionalnaya Politika v Partorganizatsiyah Sredney Azii**, Taşkent 1927, İsakeev, B., **Kirgizskie Vosstanie 1916 goda**, Frunze 1932 vd.

⁸ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi (Başlangıçtan Günümüze Kadar)**, Ankara 1987.

⁹ Nadir Devlet, **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1907)**, Ankara 1999.

¹⁰ Zeki Velidi Togan, **Bugünkü Türkîli (Türkistan) ve Yakın Tarihi**, Cilt 1, İstanbul 1981.

¹¹ Baymirza Hayit, **Basmacılar, Türkistan Milli Mücadele Tarihi (1917-1934)**, Ankara 1997.

¹² Abdolvahap Kara, **Türkistan Ateşi Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi**, İstanbul 2002.

Dinçer Koç¹³, İlyas Topsakal¹⁴ ve Hamid Ziyayev¹⁵ gibi değerli hocalarımızın eserlerinden de yararlanılmıştır. Yakın dönemde çıkan eserlerde konumuzla ilgili daha ayrıntılı bilgilere ulaşma imkânımız oldu. Abdullah Gündoğdu¹⁶, Tınçtıkbek Çorotekin¹⁷, Füsün Kara¹⁸ ve Ebubekir Güngör¹⁹ gibi araştırmacılarımızın makaleleri konumuz ile alakalı doğrudan ya da dolaylı olarak tezimize kaynak olan başlıca makalelerdir. Yararlandığımız makaleler içerdikleri konu açısından sınırlı olsa da verdikleri ayrıntılı bilgiler tezimiz için önem arz etmektedir.

Tezde kullandığımız Rusça kaynaklardan, 1917 ihtilali öncesi Kırgızların ve yaşadıkları bölgede yaşanan gelişmeleri içeren A. G. Zima²⁰ ve Kırgız Rus ilişkilerini ele alan Vladimir Ploskih²¹, eserinde dönemin en önemli olaylarından biri olan 1916 ayaklanmasını konu edinen H. Tursunov²², Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve kurulduğu dönemle alakalı önemli bilgiler veren T. R. Riskulov²³ gibi araştırmacıların eserleri Sovyetler döneminde yayınlanmıştır. Sovyet sonrası eserlerde, bahsi geçen dönemde Kırgızların sosyo kültürel durumları ve siyasi olayları anlatan Kuşbek Usenbaev²⁴, dönemin siyasi tarihine yeni bir bakış açısı

¹³ Dinçer Koç, **Rus Elçilik Raporlarına Göre Hokand Hanlığı (XIX. Yüzyılın İlk Yarısı)**, İstanbul 2015.

¹⁴ İlyas Topsakal, **Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552-1917)**, İstanbul 2009.

¹⁵ Hamid Ziyayev, **Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele**, Ankara 2007.

¹⁶ Abdullah Gündoğdu, "Kırgızistan: Dün, Bugün, Yarın", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Güz 15, Ankara 2011.

¹⁷ Tınçtıkbek Çorotekin, "Kırgızistan Cumhuriyeti" **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 19, Ankara 2002.

¹⁸ Füsün Kara, "Rusya'nın Kırgızistan'daki Koloni Siyaseti (1852-1917)", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 17, Sayı 2, Elazığ 2007.

¹⁹ Ebubekir Güngör, **Türkistan'da Fikir Akımları**, İstanbul 2011.

²⁰ A. G. Zima, **Kirgiziya Nakanune Velikoy Oktyabrskoy Sotsialistiçeskoy Revolyutsii**, Frunze 1959.

²¹ Vladimir Ploskih, **Pervie Kirgizsko-Russkie Posolskie Svyazi (1784-1827 gg.)**, Frunze 1970.

²² H. Tursunov, **Vosstanie 1916 goda v Sredniy Azii i Kazahstane**, Taşkent 1962.

²³ T. R. Riskulov, **Kirgizistan**, Moskova 1935.

²⁴ Kuşbek Usenbaev, **Narodnie Dvijenie v Sredniy Azii v XIX veka**, Bişkek-Oş 1998.

katan Belek Soltonoyev²⁵ ve Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti dönemi Sovyet politikaları ve Kırgızların yaşadığı siyasi süreci ayrıntılı olarak anlatan T. O. Ojukeeva²⁶ gibi son dönemin araştırmacılarına ait eserlere yer verilmiştir. Batı kaynaklarında da Alexandre A. Bennigsen ve Chantal Lemercier Quelquejay'ın ortak eseri²⁷ ile tezimizde bahsi geçen konuyu çalışan İtalyan Marco Buttino²⁸, Edward Hallet Carr²⁹, Alexander Rabinowitch³⁰ ve Wilhelm Radloff³¹ gibi yazarların eserlerini de kullanarak çalışmamıza farklı bir bakış açısı katmaya çalıştık. Konu ile alakalı olarak çalışma kaynaklarını geniş tutarak doğru ve kesin bilgiye ulaşmak hedeflenmiştir.

²⁵ Belek Soltonoyev, **Kızıl Kırgız Tarihi**, Bişkek 1993.

²⁶ T. O. Ojukeeva, **Politiceskie Protsessi v Stranah Tsantralnoy Azii**, Cilt 1, Bişkek 1995.

²⁷ Alexandre A. Bennigsen, Chantal Lemercier Quelquejay, **Step'te Ezan Sesleri: Sovyet Rejimi Altında İslam'ın 400 Yılı**, Terc. Nezih Uzel, İstanbul 1981.

²⁸ Marco Buttino, **Revolutsiya Naoborot: Srednyaya Aziya Mejdü Padeniyem Tsarskoy İmperii i Obrazovaniyem SSSR**, Moskova 2007.

²⁹ Edward Hallet Carr, **Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi, 1917-1929**, İstanbul 2011.

³⁰ Alexander Rabinowitch, **Bolşevikler İktidara Geliyor**, Terc. Levent Konyar, İstanbul 2008.

³¹ Wilhelm Radloff, **Türkler**, (Terc. A. Temir, T. Andaç, N. Uğurlu), İstanbul, 2008.

BİRİNCİ BÖLÜM

HOKAND HANLIĞI DÖNEMİNDE KIRGIZLAR

1.1. Hokand Hanlığı Arifesinde Kırgızlar

Kırgızların Fergana'nın doğu ve kuzeydoğu eteklerinde bulunan yayla ve meralara ilk yerleşmeleri, XV. ile XVIII. yüzyıl aralığında buraya gelmeleri ile başlamıştır. Kırgızlar ilk olarak Alay'ı (Fergana ve Kaşgar arasında) mesken tutmuşlardır. Bazı Kırgız boylarının yaklaşık üç yüz yıl önce, bir kısmı Fergana Dağları'nın kuzeydoğu yamaçlarına, bir kısmı Karategin'e ve Fergana bitişiğindeki diğer dağlık alanlara göç etmişlerdir³². Kırgızların bahsi geçen bölgelere göç etmesinden sonra hem bu bölgeler için hem de Kırgızlar için güçlü devletlerin de dâhil olacağı birçok siyasi aktörü olan bir tarih başlayacaktı.

XVI. yüzyılda Kırgızlar, Kazak hanlığını Şeybani hanlarına karşı tercih etmişler ve daha çok onların tabiiyetine ne girmişlerdir. XVII. yüzyıl ortalarında Kırgız halkı, kuzeyden gelen Çarlık Rusya'sı ile batıya doğru genişleyen Cunganların hanlığı arasında kalmış bir durumdaydılar. Kırgızların büyük bir bölümü XVII. yüzyılda Orta ve Güney Tanrı dağlarının bölgelerinde yaşamaya devam etseler de Cunganların baskısı neticesinde bir kısmı yaşadıkları yerleri terk ederek Doğu Türkistan'a göçmüştü. Başka bir grup Kırgız da Fergana Vadisi'ne yönelmişti. Bu bölgedeki Kırgızlar, her açıdan dışarıdan gelecek etkilere açık bir durumdaydılar.

³² Pavel Petroviç İvanov, *Oçerki po İstorii Sredney Azii (XVI v.- Seredina XIX v.)*, Moskova 1958, s. 178-179.

Fergana Vadisi'ne göç eden Kırgızlar, XVIII. yüzyılda Hokand hanlığını ortaya çıkaran en önemli grupların içinde yer alacaklardı. Bu sebeple XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Hokand hanları Kırgızların birçoğunun üzerinde hâkimiyet kurmuşlardı³³.

Bölgede Cugarların yeni bir güç olması sonrasında Kırgızlar için büyük önem arz edecekti. XVII. yüzyılda ve XVIII. yüzyılın ortalarına doğru Cugarlar, Kırgızistan'ı artık kendileri için önemli bir hedef olarak belirlemişlerdi. Cugar hükümdarı Baatur, kendi ülkesinde siyasi birliği sağladıktan sonra, Orta Asya'nın dağ vadilerine ve zengin ovalarına dikkatini çevirdi. 1643 yılında Cugar ordusu Taşkent ve Türkistan (Yesi) şehirlerine kadar ilerlemişti. Sonraki yıllarda Issık Köl, Merkez Tiyanşan bölgeleri başta olmak üzere Kırgızistan toprakları için Kırgızlar ile Cugar hanlığı arasında uzun süreli bir mücadele olacaktı³⁴.

Kırgız bölgesinin verimli topraklara sahip olması ve ticaret yollarının üzerinde olması Cugarları bölgeye çekmişti. Bu toprakların cazibesi geçmişte olduğu Cugarları sonrasında da Hokandlılar ve Ruslar gibi büyük güçleri kendine çekmeye devam edecekti. Cugarlar, bölgenin tarih sahnesinden çekilene kadar Kırgızlara ve onların yaşadıkları topraklara karşı olan ilgileri azalmayacaktı. Cugarların Kırgız bölgelerinden tamamen çıkarılması ve Cugar devletinin yıkılması aynı yıllara denk gelecekti.

³³ Peter Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş**, Terc. Osman Karatay, Ankara 2002, s. 338-340, Abdullah Gündoğdu, "Kırgızistan: Dün, Bugün, Yarın", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 15, Ankara 2011, s. 402.

³⁴ Tınçtıkbek Çorotegin, "The Kyrgyz", **The History of Civilisations of Central Asia**, Cilt 5, Paris 2003, s. 117-118.

Timurlular arasında çıkan mücadelelerden kaçan ve bu sebeple Fergana vadisinde toplanan bir grup halk, Altın Ordu Hanı Özbek Han'ın torunu Ebul Hayr tarafından örgütlenirerek 1425'te bir devlet kurmuş ve dedesi Özbek Han'a ithafen bu devlete "Özbek Devleti" denmişti. Devlet 1460'ta ikiye bölünmüş ancak 1506 yılında Muhammed Şeybani Han, hâkimiyetini Orta Asya'nın geneline yayarak devleti birleştirmiş ve büyütmişti. Muhammed Şeybani Han, 1510 yılında İran şahı İsmail'e yenilmiş ve hayatını kaybetmişti. Muhammed Şeybani Han, hayatını kaybettikten sonra devlet de ikiye bölünmüştü. Buhara merkezli Özbek devletinin yanı sıra 1511'de Hive'de de yeni bir Özbek devleti bağımsızlığını ilan etmişti. Bu iki devlet kendi içlerinde giriştikleri mücadele toplumun bir kısmını tarafından kabul görmedi. Bu grup her iki tarafı da istememiş ve Fergana vadisinde bir araya gelmeye başlamışlardır. Buhara ve Hive hanlıklarını istemeyen bu toplum Hokand hanlığını kuracaklardı³⁵. Hanlığın adını verdiği Hokand şehri İslam coğrafyacıları eserlerinde Hokand ismini 'Huvâkand' ve 'Huvâkend' olarak geçmektedir³⁶.

Şeybani hanın dönemi ve vefatı Türkistan coğrafyası için çok büyük bir öneme sahiptir. Çünkü Şeybani hanın sağladığı siyasi birliği bu topraklar kendi içinde bir daha kazanamayacaktır. Rusların bölgeye gelmesiyle sağlanacak olan siyasi birlik Rusya'nın çıkarlarına hizmet eden ve yerli halka hiçbir kazanımı olamayacak bir hal alacaktır. Hatta Rusya'nın tek güç olarak sağladığı bu birliktelik sadece siyasi olarak var olacak, ancak bölgedeki boylar ve otoriteler arası çekişmelerle halk iyice birbirinden kopacak hale gelecektir. Rusya'nın 1991 yılında bölgeden çekilmesiyle

³⁵ Mehmet Saray, **Modern Kırgızistan'ın Doğuşu**, Ankara 2004, s. 41.

³⁶ Catherina Pouol, "Hokand", Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt XVIII, İstanbul 1998, s. 214.

yerine yine Şeybani han dönemi sonrası gibi birden çok devlet ortaya çıkmasıyla hala bölge, güçlü siyasi bir birlikten yoksundur.

Muhammed Şeybani Han'ın 1510 yılında ölümü üzerine Timurîlerden Ömer Şeyh'in oğlu Babür, Ubeydullah Han ile mücadeleye girişmiştir. Bu mücadelede Babür, Fergana'yı Özbek boylarına karşı savunmak zorunda kalmıştır. Ancak başarılı olamayıp 1512 yılında Fergana'yı terk etmek zorunda kalmıştı. Ubeydullah Han'a yenilen Babür, ailesiyle beraber Alay dağlarından doğru Hindistan'a gitmek için harkete geçmiştir. Babür, Hocent ve Kanıbadem'den geçtiği sırada, karısı Seydafakbir doğum yaparak erkek çocuk dünyaya getirdi. Babür, izlendiğini düşünerek yeni doğan çocuğunu, değerli eşyaları ve "altın beşik"iyle birlikte yolda bıraktı³⁷. Bu bölge Kıpçak, Kırgız ve Özbek boylarının yaşamakta olduğu bir bölgeydi. Çocuğu bulan yerli halk onun Babur'un oğlu olduğunu anlamışlar ve onu büyötmeye karar vermişlerdi. Yetiştirmek için göçmen Özbeklerin Ming boyundan bir kadına verilmiş ve adına da Altın Beşik denilmiştir³⁸.

Hokand hanlığının temelini oluşturan Ming Hanedanlığı (Çin'deki Ming sülalesi ile hiçbir alakası yoktur) boy liderliğinden XVIII. yüzyılın çoğunda genişleyen bir hanlığın hükümdarlığına kadar yükselmişti. Bu, yeni yöneticilerin saray inşa ettikleri bir yer olan Hokand şehrinin gelişmesi ile ilgilidir. Ming boyu XVIII. yüzyıl boyunca nispeten mütevazı bir unvan olan Biy unvanını kullanmışlardı. Hokand hanlarından Narboto ve İrdana gibi hanlarda da bu unvanı

³⁷ Üçler Bulduk, **Hokand Hanlığı ve İbret'in Fergana Tarihi**, Ankara 2006, s. 14-15.

³⁸ Taşmanbet Kenensariyev, **Kırgızlar cana Kokon Handığı**, Oş 1997, s. 12-13.

görmekteyiz³⁹. Tarih-i Şahrui’de bu olay sebebiyle Hokand hanlarına “Altın Beşik” adı verilmektedir⁴⁰.

1.2. Hokand Hanlığı’nın Kuruluşu ve Kırgızlar

1709 yılında Buhara hanlığından ayrılıp Fergana bölgesinde kendince farklı bir yönetim kuruldu. Özbeklerin Ming boyu bu dönemde Fergana’nın merkezinde gerek coğrafi açıdan gerekse siyasi açıdan uygun ve rahat koşullarda bulundukları için dış siyasi güçlerin de teşvikiyle bölgenin siyasi arenasında kendini göstermeye başlamıştır⁴¹. Fergana’nın merkezi bölgesinde (Margilan çevresinde) göçmen beylerin yardımı ile Hokand’daki yeni yönetici hanedanının aslı olan Ming boyundan gelen Şahrui, han olarak ilan edildi. Bu olay 1876 yılına kadar Hokand’da hüküm sürecektir olan yeni hanedanlığın başlangıcı olacaktır⁴².

Hanlığın kurulduğu dönem olan XVIII. yüzyılın başında Fergana’da siyasi açıdan güçlü olan 4 grup vardı. Bunlar; Sartlar, Özbekler, Kırgızlar ve Kıpçaklar idi⁴³. Bu dönemde Kırgız bölgelerine hâkim olacak olan Hokand hanlığı Türkistan bölgesinin doğusunda bulunmakta idi. Batısında Hive ve Buhara, güneyinde Karategin, Darbaz ve Kulob, doğusunda da Kaşgar yer almaktaydı. Hokand hanlığı, Hokand ile beraber Namangan, Ura Töbö vilayetleri ve bu vilayetlerde bulunan Taşkent ve Hocent gibi büyük şehirlerden oluşuyordu⁴⁴.

³⁹ Svat Soucek, *A History of InnerAsia*, New York 2000, s. 189.

⁴⁰ Bulduk, *Hokand Hanlığı ve ...*, s. 15.

⁴¹ Timur Beysembiev, “*Tarihi Şahrui*” *Kak İstoriçeskiy İstoçnik*, Almatı 1987, s. 11.

⁴² Vladimir Ploskih, *Kırgızı i Kokandskogo Hanstva*, Frunze 1977, s. 69-70,

⁴³ Haydarbek Bababekov, *İstoriya Kokanda*, Taşkent 2006, s. 22.

⁴⁴ Haydarbek Bababekov, *Narodnie Dvijeniya v Kokandskom Hanstve i İh Sotsialno-Ekonomiçeskiye i Politiçeskiye Predposilki: XVIII-XIX v.v.*, Taşkent 1990, s. 6.

Hokand hanlığının ortaya çıkışı bölgedeki dengeleri fazlasıyla değiştirmiştir. Siyasi bir bütünlüğü olmayan bölge daha da parçalanmış oldu. Kırgızlar da yaşadıkları bölgeler nispetiyle bu yeni oluşumda faal olarak rol oynayacaklardı. Şahrüh, Margilan'ı idaresi altına alıp bölgenin merkezi kısmı ile Namangan'ın çevresini de kontrolü altına aldığı esnada Namangan, Kasan, Aksikent, Çadak ve Canıkorgon çevresindeki kışlaklarda yaşayan Kırgızlar da yeni kurulan bu siyasi birliğe dâhil olmuşlardır⁴⁵. Hokand hanlığının sınırları genişledikçe bu hanlığa dâhil olan Kırgızlar da çoğalacak hem Kırgız topraklarının birçoğu hanlık sınırlarına dâhil olacak hem de Kırgızlar hanlık içinde güçlü bir yer edinecekti.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Kırgız toplumu zor bir sürecin başında idi. Bu dönemde Kırgız boyları, coğrafi açıdan bazı siyasi güçlerin tesiri altında bulunmaktaydı. Güney Kırgız boyları, Fergana bölgesinde eskiden beri beraber yaşadıkları Özbek, Kıpçak, Tacik ve başka halklar ile birlikte Hokand hanlığının kuruluş ve gelişim sürecindeki siyasi olaylarda aktif rol oynamışlardı. İlerleyen dönemde Hokand hanlığının Fergana ile birlikte Pamir, Dağlık Badahşan, Oro Töbö, Cizak ve Hocent bölgelerinin de XVIII. yüzyılın sonuna kadar hanlığın hâkimiyeti altına girmesiyle bu bölgelerde yaşayan Kırgızlar da hanlığa tabi halkların arasına dâhil olmuştur. Kırgızistan'ın kuzey bölümü bu dönemde birbirinden ayrı bağımsız hareket eden boy beylerinin hâkimiyetindeydi. Kırgızistan'ın kuzey bölgeleri siyasi açıdan kendine has özelliklere sahip olsa da coğrafi özelliklerin etkisiyle Talas bölgesindekiler Taşkent ile Sır Derya'nın aşağı bölgeleriyle, Çüy bölgesindekiler Orta Cüz Kazaklarıyla, Issık Köl ve Narın bölgeleri Doğu Türkistan ile siyasi

⁴⁵ Beysembiev, “**Tarihi Şahruhi ...**”, s. 91.

ilişkiler içinde olmuştur⁴⁶. Bu dönem için Kırgızların kendi aralarında siyasi bir birliğin olmadığını çok rahat söyleyebiliriz. Birbirlerinden bağımsız hareket eden bu boylar daha çok bulundukları bölgeye komşu olan bölge ve etnik gruplarla siyasi ilişkiler kurmuşlardı. Kırgızların Hokand hanlığı ile olan ilişkileri sürekli sabit bir düzeyde değildi. Hanlara ve dönemlere göre inişli çıkışlı bir haldeydi.

1.3. Hokand Hanlığı Döneminde Kırgızlar

1.3.1. Siyasi Durum

Kırgızların hâkimiyetleri altına girdikleri Hokand ile XVIII. yüzyılın ikinci yarısındaki ilişkileri, ağırlıklı olarak Çinlilerin istila tehditleri altında gelişti. Kırgız göçebe ve Özbek yerleşik nüfusu arasındaki ilişkilerde ekonomik ilginin yanı sıra yabancı işgalcilerden gelen ve giderek artan tehlike, Kırgız-Hokand müttefik ilişkilerinin yeniden canlanmasına ve sağlamlaştırılmasına yol açmıştır. Kırgızlar ve Özbekler, Doğu Türkistan'daki Uygur halkının bağımsızlık taleplerine olumlu bakmış ve onları bu konuda desteklemişlerdir. Çin sarayının, Kırgız, Özbek ve Uygurların birlik ve beraberliğini bozma girişimleri ümit ettikleri gibi başarılı olamamıştır⁴⁷. Ayrıca bu dönemde Çinlilerin Doğu Türkistan'ı işgalleri ile bu bölgeden Fergana'ya Kırgız, Kıpçak ve diğer Türk boylarından 9 bin ailenin geldiği ile ilgili bilgiler mevcuttur⁴⁸.

⁴⁶ Kenensariyev, **Kırgızdar cana ...**, s. 27-28.

⁴⁷ Döölötbek Saparaliyev, **Vzaimootnoşeniya Kırgızskogo Naroda s Russkimi Sosednimi Narodami v XVIII Veka**, Bışkek 1995, s. 115.

⁴⁸ Kenensariyev, **Kırgızdar cana ...**, s. 8.

Bu dönem için Kırgızların kendi aralarında siyasi bir birliğin olmadığını çok rahat söyleyebiliriz. Birbirlerinden bağımsız hareket eden bu boylar daha çok bulundukları bölgeye komşu olan bölge ve etnik gruplarla siyasi ilişkiler kurmuşlardır. Kırgızların Hokand hanlığı ile olan ilişkileri sürekli sabit bir düzeyde değildi. Hanlara ve dönemlere göre inişli çıkışlı bir haldeydi.

Kırgızlar, Kazaklarla beraber Doğu Türkistan'a hâkim olan Çin imparatorluğu için de önem arz ediyorlardı. Çin hükümdarı, Doğu Türkistan'ı Orta Asya'daki işgal hareketleri için ileri karakolu haline getirmişti. Bu sınırların her iki tarafında bulunan Kırgız ve Kazak topraklarını da tampon bölge olarak görüyorlardı. Doğu Türkistan'daki Uygurlar, Kazaklar, Kırgızlar, vb. Çinli olmayan halklar arasında patlak veren huzursuzluğun nedeni Cungarya ve Doğu Türkistan'a hâkim olan Çinlilerin şiddetli baskı ve keyfi uygulamalarıydı. Bu halklar, Hokand'a sığınmış olan Hocalar soyundan gelen Doğu Türkistan'ın eski yöneticilerinden yararlanmak istediler. Böylelikle Hokand hanının desteğini almayı umdular. Orta Asya halklarının Doğu Türkistan ile olan etnik yakınlığı, aralarında uzun zamandır var olan yakın ekonomik ve kültürel bağlar, Hokand hanlığı yöneticilerinin Doğu Türkistan'daki askeri ve politik olaylara aktif katılımını kolaylaştırdı⁴⁹.

Kırgızların Doğu Türkistan'daki gelişmelerde kendilerine yer bulmaları tesadüfi değildir. Kırgızların yaşadığı toprakların büyük bir bölümünün Hokand hâkimiyetinde olduğu dönemde bir bölümü de Doğu Türkistan tarafında olup Çin hâkimiyeti altında idi. Kırgızların, hem hanlıklar içindeki gelişmelerde hem de Doğu

⁴⁹ Bootaeva, B., **Kırgızı Mejdu Kokandom, Kitayem i Rossiyey**, Bişkek 1995, s. 43.

Türkistan'daki gelişmelerde kendilerine yer bulmaları yaşadıkları coğrafyanın jeopolitik ve stratejik önemini göstermektedir.

Hokand hanlığının Kırgızlar üzerindeki etkisinin artmaya başlaması, özellikle XIX. yüzyılın 20'li ve 30'lu yıllarında Muhammed Ali Han döneminde hâkimiyet altına alınan Kırgız ve Kazak nüfusun yaşadığı geniş topraklarda artmaya başlamıştır. İyi bilindiği gibi, bu dönemde hanlık sınırlarını güneyde Cizak'a kadar, batıda Türkistan şehrine kadar genişlemiştir. Kuzeyde bütün Kırgızlara boyun eğdirilmiş, hâkimiyet sahasını Balkaş gölü ve İli nehrine kadar yaymış, doğuda da Kaşgar üzerinde etkili bir güce varılmıştır. Hatta bu dönemde yeni sınırları savunmak, ticaret kervanlarını koruma altına almak ve Kırgızları hâkimiyetleri altında tutabilmek amacıyla Hokandlılar, ele geçirilen bölgelerde bir dizi tahkimatlar inşa ettirmişlerdir⁵⁰. Hanlığın bu dönemde Kırgızlar üzerindeki hâkimiyeti iyice belirginleşirken Muhammed Ali han sonrası dönemde bu hâkimiyet giderek azalacaktı. Ayrıca Muhammed Ali han dönemi sonrası hanlıkta da işler Rusların da bölgeye gelmesinin de etkisiyle yavaş yavaş kötüye gitmeye başlayacaktı.

Hokand hanları ülke içindeki önemli etnik gruplardan biri olan Kırgızlarla uzun bir süre, mücadele etmek yerine iyi geçinmeyi tercih etmiştir. Hanları bu davranışa iten bazı nedenler vardı. Bunlar; Fergana'daki Kırgızların Hokandlılara karışıp ayrı bir devlet kurma niyetine girmemeleri, bölge dışındaki Kırgızların Cunganlardan ya da Kazaklardan baskı gördüğünde Fergana'ya kaçması ve buraya sığınması, hububat sıkıntısı çeken Kırgızların bunu Fergana'dan tedarik edebilmesi,

⁵⁰ Anvarbek Hasanov, *Narodnye Dvijeniya v Kirgizii v Period Kokandskogo Hanstva*, Moskova 1977, s. 26-27.

Kırgızların ticaretinin çoğunun Fergana ile olması vb. durumlarıdır⁵¹. Burada iki tarafında birbirleri ile kesişen çıkarları önemli rol oynamıştı. Hokand hanları genel olarak bölgede önemli bir güç olan ve zaman zaman kendilerine ve bölgeye ihtiyaç duyan Kırgızlarla gereksiz bir mücadele yerine iyi geçinmeyi seçmişlerdi.

Hokand hanlığının Kırgızları hâkimiyet altına alması, Hokandlı tüccarların Doğu Türkistan ile olan ticaret hacminin büyümesiyle de alakalıdır. Doğu Türkistan'a giden ticaret yolları Kırgızistan'dan geçiyordu ve Hokand hanlığı idarecileri bu yollar üzerinde kontrolü sağlamaya çalışıyorlardı. Aynı zamanda Hokand hanlığının Kırgızistan üzerinde, pazar olarak kullanma, hayvan ürünleri için hammadde ve büyük bir gelir kaynağı sağlama, çeşitli vergi ve ücretlerle nüfusun vergilendirilmesi gibi düşünceleri vardı. Hokand malları, Kırgızistan'a ve sonrasında Doğu Türkistan'a iki ana yol üzerinden ulaşıyordu. Bunlardan biri, Kugartskiy geçidi aracılığı ile Fergana vadisinden, Toguz-Toroo, Susamır, Cumgal, Koçkor, At-Başı ve Narın yolu, diğeri ise Çimkent aracılığıyla Taşkent'ten Cambul, Pişpek, Tokmak ve sonrasında Issık Köl yolu idi. Kırgızistan'ın Hokand hanlığı tarafından işgali yukarıda bahsi geçen ticaret yolları içindir⁵². Kırgız toprakları, dönemin şartlarında hanlıklar ile Doğu Türkistan arasında kalan bir bölge olduğu için ticaret yolları açısından çok önemli idi. Bu önem Rusların işgali döneminde de devam edecekti.

Hokand döneminde Kırgızlar, kendilerini bir hanlığın içinde her konuda stratejik bir konumda buldular. Hem hanlık içinde iktidar mücadelelerinde ve toprak hâkimiyeti gibi konularda hem de yaşadıkları bölgelerin verimliliği ve ticaret yolları

⁵¹ Belek Soltonoyev, **Kızıl Kırgız Tarihi**, Bişkek 1993, s. 176.

⁵² Hasanov, **Narodnie Dviveniya...**, s.25.

üzerinde olması Kırgızları sürekli bir mücadele ve yoğun bir gündem içinde bıraktı. Bazı zamanlar hanlık tahtına ortak olurken bazı zamanlarda topraklarını korumak için hanlığa isyan etmişlerdir. Hatta dönem içinde Hokand'ın baş düşmanı olan Ruslarla ilişki kurmuşlardır. Siyasi ilişkiler ve mücadeleler içinde kendi hayatlarına da devam eden Kırgız boyları geleneksel hayat tarzlarını devam ettirmişlerdir. Kırgız topraklarının hem Hokand hanlığı döneminde hem de sonraki dönem olan Rus işgali döneminde ön plana çıkmasının en önemli sebebi Doğu Türkistan'a giden ticaret yolları idi. Bu sebepten dolayı sürekli dış güçlerin dikkatini çekmekteydi.

1.3.2. Sosyal ve Kültürel Durum

XIX. yüzyılın başlarına gelindiğinde Kırgız toplumunun ana idari ve siyasi yapısı bağımsız boy birlikleriydi. Kırgızların en büyük boyları Kıpçak, Teles, Kesek, Çonbagış, Sarıbagış, Kuşçu, Nayman, Sayak, Boston, Moğol, Solto, Bugu, Kanglı, Kıtay, Saru, Adıgene, Basız, Noygut idi⁵³.

En büyük Kırgız kabilelerinden biri olan Bugu, Issık-Köl'ün güney kıyılarında yaşarlardı. Yazları Tekes, Narın ve Kegen nehirlerinin bulundukları bölgelere göçerlerdi. 15 binden fazla çadırdan oluşan Bugu boyu tarım ve hayvancılıkla geçinirlerdi. Yaklaşık 9 bin çadırdan oluşan Sarıbagış kabilesi de Çüy ve Kemin nehirleri boyunca ve Issık Köl'ün batısı olan bölgede yaşarlardı. Yaklaşık bin çadıra sahip olan Solto boyu, Pişpek ile Çüy ve Talas nehirleri arasında yaşarlardı. Bugu ve Sarıbagış boyları ile sürekli mücadele halinde olan ve yaklaşık

⁵³ O. Karayev, "Kırgızstan v XVI-Pervoy Polovine XVIII v.", **Istoriya Kırgızstana s Drevneyşih Vremen do Kontsa XIX veka**, Bişkek 1995, s. 212.

7,5 bin çadır olan Sayak boyu, Narın Nehri'nin üst ve orta kısımlarına ve Cumgal Vadisi'ne yayılmıştı. Kırgızistan'ın Güney ve güneybatısında, Fergana Sıradağları boyunca Alay ve Pamir bölgelerinde Adigene ve İçkilik adında büyük Kırgız boyları yaşırdı. Narın Nehri'nin güneyinde bulunan Çerik boyu 4 binden fazla çadıra sahipti. Mera bakımından zengin Talas Vadisi, toplamda sayıları 9 bin çadırı bulan Saru, Kuşnu Basız gibi küçük Kırgız boylarına ev sahipliği yapıyordu. Buna ek olarak, Kırgızistan'ın çeşitli dağ ve vadilerinde diğer daha küçük Kırgız boyları mevcuttu⁵⁴.

Hokand hanlığı içerisinde aktif olan Kırgızlar sağ ve sol olmak üzere iki kanada ayrılıyorlardı. Kuzeyde Çüy ve Talas nehirleri ile güneyde Pamir dağları arasında kalan bölgede Adigene, Tagay, Bağış, Sayak, Solto ve benzeri Kırgız boyları bağımsız bir şekilde yaşıyorlardı⁵⁵. Boston, Nayman, Kıpçak, Çonbağış ve Adigene gibi birçok boy da aynı şekilde Kırgızistan'ın güneyinde yaşamaktaydı⁵⁶.

Hokand hanlarının siyasi hâkimiyeti sırasında Kırgızistan'daki toprak sistemi, devlet, özel ve kamu mülkiyeti olarak gelişmişti. Müslüman din adamlarının vakıf adı altında toprak mülkiyeti vardı. Bütün meralar bölgelerdeki boylara ayrılmıştı⁵⁷.

Hokand döneminde Kırgız toplumum Türkistan coğrafyasındaki diğer boy ve halklarla paralel özellikle taşımakta idi. Bundan dolayı Hokand hanlığının Türkistan coğrafyasına hâkim olduğu günlerde bölgeye gelen Filipp Nazarov'un bu topraklarla ilgili verdiği bilgiler Kırgızların o dönemde içinde bulunduğu durumu da

⁵⁴ Oçerki Po İstorii... s. 107-108.

⁵⁵ Dinçer Koç, **Rus Elçilik Raporlarına Göre Hokand Hanlığı (XIX. Yüzyılın İlk Yarısı)**, İstanbul 2015, s. 65-66.

⁵⁶ Karayev, "Kırgızstan v XVI.-Pervoy...", s. 213.

⁵⁷ Cumagil Baktıgulov, Cırgal Mambetova, **İstoriya Kırgızov i Kırgızstana s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney**, Bişkek 2001, s. 157.

yansıtmaktadır. Nazarov, Bölgenin genel durumu ve gündelik yaşamı ile ilgili şu bilgileri vermektedir;

“Türkistan Vilayetinin önceden ayrı bir yöneticisi vardı. Bu yönetici orayı müstakil olarak idare ediyordu. Fakat Türkistan 1814 yılında Hokand tarafından tamamen fethedildi, Hokanlı temsilciler tarafından idare edilmektedir ve Hokand Devletine dâhildir. Bu vilayet kuzeyde kumlu Kırgız bozkırlarıyla, batıda Buhara'yla, güneyde Dağlı Kara Kırgızlarla, doğuda da Çüy Nehri ile sınırdadır. Burada, seyyah Türkistan bölgesinin içerisine doğru yaklaştıkça, çok daha ileri seviyede medeni hayatla karşılaşılıyor. Artık işlenmiş tarlaları ve daimi yerleşim yerlerini görmeye başlıyor ve nihayet güzel şehirler onun gözlerinin önüne seriliyor. Buralarda onların kutsal şahsiyetlerinin naaşlarını barındıran birçok anıt ve türbeler bulunuyor. Komşu Asyalılar bütün varlıklarıyla mübareklere dua etmek için buraya akıp geliyorlar. Zenginlerde akrabalarının naaşlarını onların türbelerinin yanında defnetmek için buraya getiriyorlar. İklim fevkalade iyidir. Toprakta çeşitli meyveler veren ağaçlar bitiyor. Geniş araziler güzel kokulu çiçeklerle süsleniyor. Burada tamamıyla din adamlarının eline bırakılmış kanunları yarım yamalak tatbik ediyorlar. Din adamları bütün davaları ve ihtilafları görüşüyorlar ve cezaları tayin ediyorlar. Bizim gördüğümüz bu feodal idare hukuku bütün Avrupa'nın yüzyıl gerisindedir. Bozkırların ortasında doğanın beslediği Kırgızlara kıyasla, Türkistanlıların artık öyle hür olmadığını görüyorsun. Onlar bastırılmış, ketum ve mağrurdurlar. Artık çeşitli hileleri ve aldatmacaları bilmektedirler. Yurttaşlık yaşantısının esaretine oldukça sıkı bir şekilde bağlıdırlar. Bu memleketin ahalisi de

Müslümanlık dinine inanıyor. Evlenmek için genellikle komşu Kırgız hatunlarını alıyorlar ve hanımlarından her birini ayrı bir eve yerleştiriyorlar⁵⁸.”

Kırgız toplumunun ana sınıfları, bir yanda feodal sınıfın hâkim olduğu manaplar, biyeler (hakimler), baylar ve başkaları, diğer yanda sömürüye maruz kalan işçi sınıfı olmak üzere ikiye ayrılırlardı. Bununla birlikte Kırgızlarda kölelik te mevcuttu. Köleler, çoğunlukla diğer milletlerden ve boylardan savaşlarda ele geçirilen savaş esirleri idi. Ele geçirilen bu köleler, genellikle beylerin ev işlerinde kullanılır, kısmen de üretime katılırlardı. Ancak bunların sayısı oldukça küçüktü. Yönetici sınıfı, çeşitliliğinden dolayı dikkat çekiciydi. Yönetici unvanlarının ve yerel alternatifleri, boy hayatının uzun süre korunması nedeniyle ortaya çıkan sınıflardır⁵⁹.

XVIII. yüzyıldan XIX. yüzyılın ortalarına kadar olan dönem boyunca Kırgız kültürü önemli değişikliğe tanık oldu. Hokand hanlığı kapsamında, Fergana ve Oş bölgelerindeki bazı Kırgız toplulukları, Fergana'nın yerleşik kültürü ile daha yakın ilişkiler geliştirmişlerdir. Kırgızların çoğu kasaba ve köylere yerleşmeye başladı ve Kırgız kışlak (Kırgız köyü) gibi bölgede etnik grup olarak adlandırılan birkaç köy bulunmaktaydı. Kırgızistan'ın kuzey kesiminde Hokand hanlığının yerel makamları tarafından kaleler inşa edildiğinde Kırgız toplulukları için de kalıcı konutların, dini ve eğitim binalarının (camiler ve medreseler) kurulması için teşvik edildi. Temel olarak ise Kırgızlar kuşkusuz göçebe olarak kaldı. Göçebe kültürlerinin birçok özelliğini koruyorlardı ve taşınması kolay yurt denen çadırlarda yaşıyorlardı. Yurt,

⁵⁸ Koç, **Rus Elçilik Raporlarına Göre...**, s. 111-112.

⁵⁹ Hasanov, **Narodnie Dvjeniya...**, s.11.

mevsimsel hareketleri için bir otlak alanından diğerine göç etmekte ve boyun siyasi ihtiyaçları doğrultusunda hızla hareket etmesi için çok önemliydi⁶⁰.

Hokand hanlığı döneminde Kırgızlar, çocukların eğitimi için gezici okullar oluşturmaya başlamışlardı. Görev yapan öğretmenler boyla beraber dönemsel olarak göç ederlerdi. Öğretmenlere nakit ödeme yapılmaz onun yerine hayvan verilebiliyordu. Bu okullara zengin çocuklarla beraber fakir ailelerin zeki olan çocukları da bu gezici okullarda eğitim görebiliyordu. Bu şekilde çocuklar, yetenekleri ve eğitimleri ile kendi boylarına faydalı olabiliyorlardı. Her boyun kendine ait eğitilmiş kişilere sahip olması (Kırgızca Moldo ya da Molla), hem dini hem de muhasebe, vergi toplama, eğitim ve diplomatik ilişkiler açısından çok önemli bir konuydu. XVIII. ve XIX. yüzyılları arasında Kırgız toplumunda, büyükelçiler (Abdurrahman Kuçak Uulu), devlet adamları (Alimkul, Alimbek, Polot Han), Müslüman ilim adamları (Kırgız Moldo) ve şairler (Niyaz Moldo, Kılıç Moldo, Nur Moldo, Togolok Moldo) gibi birçok eğitilmiş insan mevcuttu⁶¹.

1.3.3. Ekonomik Durum

Kırgız topraklarının Hokand hanlığının hâkimiyetine geçmesi ve yerleşik nüfusla olan ticaret bağlarını kuvvetlendirmesiyle koyun Kırgız halkının hayatında ekonomik olarak önemli bir rol oynamaya başladı. Koyun et ürünlerinin ana kaynağı haline geldi. Bütün kış tüketilmek için kurutulmuş koyun eti saklanırdı. Koyun yünü çadır ve zemin yapımında kullanılırdı. Buna ek olarak, koyun yününden ve

⁶⁰ Çorotegin, “The Kyrgyz”..., s. 121-122.

⁶¹ Çorotegin, “The Kyrgyz”..., s. 124.

derisinden giysiler ve çeşitli ev eşyaları yapılmakta idi. Koyunların önemli bir kısmı Özbek ve Kaşgar tüccarlarının sattığı ürünlerle takasta kullanıldı. Koyun, göçebe Kırgızlarla yerleşik halk arasındaki takas ticaretinin ana unsuru olmuştu. Büyük baş hayvanlardan yapılan et ve süt üretimi Kırgız ekonomisinde oldukça önemli bir rol oynuyordu⁶².

Kırgız ekonomisinde, avcılık da belirli bir rol oynardı. Kırgız avcılar, yabani koyun, keçi ve geyik avlarıydı. Geyik boynuzları, Çinliler tarafından ilaç olarak değerlendirilip, her birini 50 ile 100 gümüş ruble fiyatına satın alırlardı. Bu yüzden geyik avı açık bir şekilde ticari bir hal aldı. Kırgızlarda kartal ile avcılık yaygın idi. Kartallar, tilki ve sansar hayvanlarının yakalanmasında kullanılırdı. Bunların kürklerini çoğunlukla kendi ihtiyaçları doğrultusunda kullanırlar bir kısmını da Tatar tüccarlara satarlardı. Kırgızlar kurt ve ayı da avlardı. Bu hayvanların derileri zengin bölgelere dağıtıldı. Avcılık öncelikle Kırgız ekonomisinin iç ihtiyaçlarını karşılamak görevini üstlendi⁶³. Avcılık, Kırgız halkının ihtiyaçlarını karşılamakla beraber dönem itibarıyla önem seviyesi düşük olan ve Kırgızlar arasında pek de yaygın olamayan ticaretin gelişmesine de bir nebze fayda sağlamaktaydı.

At yetiştiriciliği göçebe hayatında büyük bir rol oynamıştır. İlk olarak, Kırgızların göçebe yaşam tarzında atlar, hızlı hareket için gerekli bir araçtı. İkincisi sık sık görülen boylar arası çekişmelerde çevik hayvanlar oldukları için daha fazla hareket etme imkânı sağlıyordu. Üçüncü ise özellikle buzlu dönemlerde hayvan sürülerinin yemden yoksun olmasından kaynaklanan kışlık kilo kaybı konusunda

⁶² Kuşbek Usenbaev, **Obşestvenno-Ekonomičeskiye Otnoşeniya Kirgizov v Period Gospodstva Kokandskogo Hanstva**, Frunze 1961, s. 55.

⁶³ Hasanov, **Narodnie Dvijeniya...**, s. 6.

atların yiyecek bulmasının diğerlerine nispetle kolay olmasından dolayı koyun ve sığır gibi diğer hayvanlara göre telef olma oranının düşük olmasıydı⁶⁴.

Kırgızlarda küçük el sanatları da mevcuttu. Sanatsal metal işleme geliştirildi. Erkekler demircilik ve kuyumculuk, tahta, deri ve metal işleme işleriyle meşgullerdi. Beceriye sahip demirciler ve kuyumcular mücevher eşyaları, bıçaklar, erkek kemerler, çeşitli kılıflar, küpeler, yüzükler, bilezikler yapıyorlardı. Gümüş işlemede ileri seviye idiler. Kısacası, Kırgızlar sanatta ve el sanatlarında yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Kadınlar, keçe, halı, kumaş, deri ve yurt denilen çadırların iç dekorasyon eşyalarının imalatı ile ilgileniyorlardı. İşlemeli paspaslar örерler, kıyafetler dikerlerdi⁶⁵.

Kırgızistan, önemli transit güzergâhlar üzerindeydi ve Hokand, Rusya, Buhara, Doğu Türkistan ve Hindistan ile ticari açıdan bağlantılıydı. Yerli nüfus, bölgeden geçen kervanlarda işçi olarak çalışmakta, tüccarlara yiyecek satmakta ve ev eşyaları satmaktaydı⁶⁶. Kırgızların komşu halklarla ticaret ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, Kırgızistan'da uygun ticaret yollarının olmamasından dolayı istenen düzeyde değildi. Kırgızistan'da yol ve ulaşım konusu Rusların bölgeye hâkim olmasından sonra gelişme gösterecekti.

Kırgız ekonomisi olağan bir şekilde büyürken bu dönemde takasa dayalı ticaret önemini hala koruyordu. Kırgızistan'a Rus, hokandlı ve Kaşgarlı tüccarlar gelirdi ki bunlar mallarını, başta koyun olmak üzere hayvanlarla takas ederlerdi. Bu

⁶⁴ Vladimir Ploskih, **Oçerki Patriarhalno-Feodalnih Otnoşeniy v Yujnoy Kirgizii (50-70-e godı v.)**, Frunze 1960, s. 23.

⁶⁵ Baktıgulov, Mambetova, **Istoriya Kırgızov i Kırgızstana...**, s. 158.

⁶⁶ Ploskih, **Kırgızı i ...**, s. 240.

yüzden Kırgız hayvancılığı ticari hayatta kendine yer bulmuş ve dış pazara açılmıştı. Ancak bu ticaret çok ilkel bir şekilde yapılıyordu. Kırgızların ticaret hacmi, neredeyse sadece Rusya, Kaşgar ve Hokand’dan gelen mallar ile hayvanların takas edilmesiyle sınırlıydı. Kırgızlar kendi bölgelerinden dışarı mal satmıyorlardı. Kırgızistan’a genellikle lüks tüketim malları ve silahlar ithal edilirdi. Kaşgar’dan buraya çeşitli kâğıt malzemeler, elbiseler, kumaşlar kurutulmuş meyveler vb. getirilirdi⁶⁷. Kırgızistan’da Rus parası, Rusya hâkimiyeti altına girdikten sonra ortaya çıktı. Hokand ve Kaşgar tüccarları, Kırgız göçebelerinde ticareti ele geçirmişti⁶⁸.

Rus mallarını genellikle Özbek ve Tatar tüccarlar getirirdi. Bunlar çoğunlukla Rusya’da satılmayan kalitesiz mallar idi. Getirilen mallar, şal, kumaş, deri, çeşitli demir aletler, küçük basit ayna, küpe, yüzük vb. eşyalardan oluşuyordu. Kırgızistan’da özellikle demirden ve Rus derisinden yapılan eşyalar ilgi görüyordu⁶⁹. Kırgızların Taşkent, Fergana, Turfan ve Kaşgar’dan ticaretini yaptığı başlıca mallar atlar ve diğer evcil hayvanlardı. Ayrıca yün, deri, kürk, keçe, farklı çiftlik ve tarım ürünleri gibi Kırgız malları, özellikle Andican Kaşgar gibi bölgenin bütün büyük pazarlarında satılmaktaydı⁷⁰.

Hokand hanlığının hâkimiyetine giren Kırgızlara, çeşitli vergiler yüklendi ve uygulanan vergi sayısı her yıl arttı. XIX. yüzyılın 30’luve 40’lı yıllarda temel olarak üç çeşit vergi ödediler. Bunlar, tunduk zekât, elal ve haraç idi. 50’li ve 60’lı yıllarda 20’den fazla vergi çeşidi ortaya çıktı. Yeni vergi türleri bulmak için ayrıca insanlar

⁶⁷ Hasanov, *Narodnie Dvjeniya...*, s. 8.

⁶⁸ Baktıgulov, Mambetova, *Istoriya Kırgızov i Kırgızstana...*, s. 157.

⁶⁹ Hasanov, *Narodnie Dvjeniya...*, s. 9.

⁷⁰ Çorotegin, “The Kyrgyz”..., s. 123.

vardı. Yaptıkları bu iş için handan hediye ve ödülleri alıyorlardı. Hayvancılık, ticaret, tarım, meyve ağaçları gibi alanlardan, pazarda yapılan alım ve satım işlemlerinin her birinden, gıda ürünlerinden ve tüm mülklerden hatta dikenlerden, çalılardan, gübreler ve yakıt için toplanan tüm yabancı otlardan bile vergiler toplandı. Ölen kişiden kalan mirastan han lehine 1/40 vergi uygulandı. Evlenen kızıdan, 10 Tenge, duldan 5 Tenge vergi alınırdı. Bu vergiler damat için daha yüksekti. Kırgız sürüleri için en ağır vergi zekât vergisi oldu. Hokand hanlığında zekât hayvancılık ve ticarettten toplanırdı. 1930'larda zekât her yüz büyükbaş hayvan için bir tane vergi alındıysa, 40'lı ve 50'li yıllarda her 40'da bir alınmaya başlandı. 60'larda, zekâtın büyüklüğü çarpıcı biçimde arttı. Her 25 koyunda bir koyun alınmaya başlandı. Bu kural aynı zamanda sığır ve atlara da genişletildi. Beş deveden bir koyun alındı. Yukarıda da görüleceği üzere zekâtın kapsamı sürekli artmıştır. Usulen, zekât yılda bir kez toplanmalıdır o da sonbaharda veya ilkbaharın başındaydı. Ancak, yılda birkaç kez toplandı, hatta zekât memurunun istediği kadar da denebilirdi. Han memurları, en iyi koçları, atları ve sığırları alırdı. Genellikle, fiyatı normal bir atınkinden birkaç kat yüksek olan atlar alınırdı⁷¹.

Yerel halktan, mahsulün onda birini tutarında haraç tahsil edilirdi. Sadece Silto kabilesi ve Sarıbagış boylarının bir bölümünden yıllık 5.500 kilo buğday ve darı haraç vergisi kapsamında toplandı. Kırgızlar ve Kazaklar, harçlarını bulundukları yere yakın olan Hokand kalelerine öderlerdi. Evliya-Ata'nın kalesinde bulunan Hokand valisi, Talas Kırgızlarından ve Büyük Orda Kazaklarından bir yılda yaklaşık 1000 batman (4 ila 8 pound ağırlığında batman ölçüsü) darı ve buğday toplamıştı.

⁷¹ Usenbaev, *Obşestvenno-Ekonomičeskiye...*, s. 21-22.

Güney Kırgızları, otlatma hakkı için, her yüz koç için dört Tenge ödeme yapardı. Uygulanan para cezalarının üçte biri de Han'ın hazinesine giderdi. Kırgızlar, taleplere ve vergilere ek olarak, Hokand garnizonlarına, Han hükümetinin temsilcilerine, vergi tahsildarlarına gıda maddeleri tedarik etmek gibi durumlara mecbur bırakıldı. Her bir vergi memuru topladığı vergiyi gerektiğinden daha fazla toplamaya çalışırdı. Çünkü fazla toplanan hayvan veya para tamamen kendilerine kalırdı⁷².

Hokand döneminde yıl yıl artan vergi çeşitleri ve miktarları siyasi açıdan Hokand hanlığının Kırgızlar nazarında değer ve saygı kaybına neden olacak bu da son yıllarında hanlığın bahsi geçen bölgelerde tutunamamasına en büyük etmen olarak karşımıza çıkacaktı. Bahsi geçen dönem için bölgeye yaklaşmakta olan Rus tehlikesini de göz önüne aldığımızda uygulanan bu keyfi vergi uygulamaları hanlık açısından pek de akıllıca bir hareket olmamıştı.

1.4. Hokand Hanlığı'nın Son Döneminde Kırgızlar

1.4.1. XIX Yüzyılda Kırgız Rus ilişkileri

XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Türkistan coğrafyasında ve Kırgız bölgelerinde hanlıklar devrinin son dönemleri yaşanıyordu. Bölgedeki hanlıklar ve yerel yöneticiler arasında bitmek bilmeyen mücadeleler devam ederken kuzeyden herkesi tehdit eden bir güç yaklaşmaya başlayacaktı. Bu güç topraklarını hızla genişleterek bölgeye yaklaşan Rus devletiydi. Ancak maalesef bu tehlike kapılarına

⁷² Usenbaev, *Obşestvenno-Ekonomičeskiye...*, s. 23.

kadar geldiğinde dahi Türkistanlı yönetimler ve yöneticiler işin vahametini anlayamayacaklardı.

Kırgızların, Ruslarla ilk temasları Rusların Kazak bölgelerine geldikleri döneme denk geliyordu. İlk temaslardan biri elçiler vasıtasıyla gerçekleşmiştir. İlk Kırgız elçilisi St. Petersburg'a harekete ettiğinde, Kırgızistan'da Rus devleti hakkında yeterince bilgi vardı. Bu konuda Kırgızlar, tüccarlardan bilgi alıyordu ama en güvenilir haberler 1757'de Rus vatandaşlığı kabulü ile yerleştikleri Volga kıyılarından dönen Kırgızlardan geliyordu⁷³. Rusya ile ilk diplomatik ilişkileri kurma girişimi Kırgızlar tarafında geldi. 23 Ağustos 1785 tarihinde Kırgız elçileri, Omsk'a geldi. Sibiryadaki Rus yönetimi, Kırgız elçilerini olumlu bir şekilde karşıladı. 29 Aralık 1785'te başkente gitmek için resmi izin alındıktan sonra, heyet Petersburg'a gönderildi. Rus İmparatorluk sarayında ilk Kırgız elçilik heyeti yabancı bağımsız ülke temsilcisi olarak en üst düzeyde kabul edildi⁷⁴. Heyet Petersburg'da 1788 yılı sonbaharına kadar kaldı⁷⁵. Kırgız elçilik heyetinin Petersburg'da üst düzeyde ağırlanıp fazlasıyla ilgi görmesi Rusların hem bölge ile alakalı gelecek politikaları hem de gelecekteki bu politikalarında Kırgızları çok önemsediklerini göstermekteydi.

XVIII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Kırgızlar, Rusya ile gerek siyasi olsun gerekse ekonomik olsun daimi bir ilişki kurmamışlardı. 1813'de Sibiryaya Savunma Hattı Başkanı General G. İ. Glazenap'ın girişimleriyle ile Kazak ve Kırgız bölgelerinden Issık Köl ve Doğu Türkistan'a başında tüccar M. Niyazov'un olduğu bir ticaret kervan gönderildi. Kervanın geçtiği yerlerde yerli halkı Rusya'ya yardıma

⁷³ Saparaliev, *Vzaimootnoşeniya Kırgızskogo...*, s. 118.

⁷⁴ Saparaliev, *Vzaimootnoşeniya Kırgızskogo...*, s. 120-122.

⁷⁵ V. Ploskih, *Pervie Kirgizsko-Russkie Posolskie Svyazi (1784-1827 gg.)*, Frunze 1970, s. 38.

ikna etmek için o bölgeyi her açıdan bilen tercüman ve yardımcı olarak da A. A. Bubenov'a görev verildi. Issık Köl bölgesinde bulunan Kırgız Bugu boyunun Şapak, Şerali, Eşim gibi ileri gelenleri, Rusları olumlu karşıladılar ve destek ve yardımlarını bildirdiler. Bu görüşme nihayetinde Issık Köl bölgesine Rus malları girmeye başladı⁷⁶. Niyazov'un kervanı, Rusların Kırgızlarla siyasi temaslarıyla beraber ticari temaslarla ikili ilişkileri bir üst seviyeye taşıyacaktı.

Kırgız elçileri, Ruslarla görüştüğü bu dönemde Hokand hanlığının başında Norboto vardı. kendisi de Kırgızlar üzerinde etkisini artırmaya çalışıyordu. Rusların Kırgızlarla ilişkileri kuvvetlendirip Rus mallarını Kırgız bölgelerine sürmesi, Hokand hanlığının bölgedeki ticaret yollarını denetimi altına alması ve Kırgız boylarını kendine bağlama çabaları Kırgız bölgesinin hem siyasi hem de ticari olarak önemli bir bölge olduğunu göstermektedir.

Rusya, Orta Asya'yı işgal etmeden önce, Türkistan devletleriyle ticaret ilişkilerini Orenburg Bölgesi ve Batı Sibirya üzerinden gerçekleştirildi. Rusya'nın Orta Asya'ya ilerlemesiyle bağlantılı olarak oluşturulan iki askeri hat Sibirya ve Sır Derya da bu ticaret noktaları ile yakından bağlantılıydı. Rusya, Doğu Türkistan ve Orta Asya ile ticaretin gelişmesi sonucunda Rus ticaret kervanlarının Kuzey Kırgızistan toprakları ve kıdemli Cüz Kazakları arasından serbest bir şekilde geçişlerini sağlama peşindeydi. 1839 yılında, Rusya Dışişleri Bakanı Nesselrode, Büyük Cüz temsilcisini kabulünde, Kaşgar'a giden ticaret yolunun kendi topraklarından geçmesinden dolayı Issık-Köl Kırgızlarının (Bugu boyunun) Rus vatandaşlığına geçişin önemini vurgulamıştı. Çarlığın Orta Asya ticaretinin

⁷⁶ Tamara Ölçekçi, **Kırgızların Sosyo-Kültürel Durumları**, Ankara 2014, s. 21.

gelişmesine olan ilgisi, özellikle XIX. yüzyılın 60'lı yıllarında artmıştı. Bu dönemde Rusya'da pamuk endüstrisinin gelişmesi, Türkistan'ın pamuk açısından hammadde deposu olması bu ilginin en büyük sebeplerinden biriydi⁷⁷.

Orta Asya ve özellikle Güney Kırgızistan, çarlık yönetiminin zengin bir hammadde kaynağı olarak dikkatini çekmişti. Rusya'daki gelişmekte olan sanayi için, ucuz hammadde kaynakları gerekiyordu. Orta Asya'nın kendi büyük sanayisi yoktu, aynı zamanda yün, hayvancılık, deri, ipek, meyve, pamuk ve diğer önemli hammaddeler açısından da zengindi. Tarım ve hayvancılık ürünleri (pamuk, yün, deri, meyve, sığır vb.) Orta Asya'dan Rusya'ya ihraç edilirdi⁷⁸. Bir yanda sanayisi gelişmekte olan ve hammadde ihtiyacı sürekli artan Rusya ve sanayisi olmayan ancak birçok açıdan zengin hammadde deposu olan Türkistan coğrafyası birbirini tamamlıyordu. Ancak bu durum Türkistan toprakları açısından olumlu bir sonuç doğurmuyordu. Bilakis, sanayisi gelişen ve tam da en çok ihtiyaç duyduğu hammaddeyi burada bulan Rusya'yı bölgeyi işgal etmesi için en büyük gerekçeyi veriyordu.

1839'de İngiltere'nin Afganistan'ı işgale etmesinden dolayı Rusya Türkistan politikalarına önem vermeye başlamıştır. Bu sebeple I. Nikola'nın emriyle Orenburg Valisi olan General Perovski'nin başında olduğu 5 bin kişilik bir Rus ordusu Hive seferine çıkmış ancak sert kış koşulları nedeniyle başarılı olamadan geri çekilmek zorunda kalmıştır. 1846 yılına gelindiğinde Kazakların Ulu Cüz boyunu hâkimiyetleri altına alan Ruslar, 1847 yılında ilk kalelerini aşağı Sır-ı Derya

⁷⁷ Hasanov, *Narodnie Dvijeniya...*, s. 38-39.

⁷⁸ Kuşbek Usenbaev, *Prisoyedineniye Yujnoy Kirgizii k Rossii*, Frunze 1960, s. 87.

bölgesinde inşa etmişlerdir. Bu kalenin yapılması, Hokand hanlığının Rus tehdidi altına girdiği anlamına geliyordu. Ruslar, bölgedeki bir sonraki adım olarak Doğu Türkistan ile aralarındaki ticaret yollarının kontrolünü tamamıyla ele alma konusuna eğilmişlerdi. Bu sebeple bahsi geçen güzergâhta yaşayan Kırgız Boyları ile bağlantılarını geliştirmeye çalışan Ruslar, Kuzeydeki Kırgız bölgelerini de işgal etmeye karar vermişlerdi⁷⁹. İlk etapta Kırgızlarla kurdukları ilişkilerle mallarının bu bölgelere girmesini sağlayan Ruslar sonraki etapta Kırgız bölgesini Doğu Türkistan’a giden ticaret yolunda transit geçiş güzergâhı olarak düşünmüşler ve planlarını da buna göre şekillendirmişlerdi.

XIX. yüzyılın ilk yarısında Rusların Kazak ve Kırgız bölgelerinin işgal süreci devam etti. Rusların Türkistan coğrafyasında ilerlemesinin sebebi Kazak, Kırgız ve hanlıklar içinde yaşanan huzursuzluklardan kaynaklanıyordu. Hanlara ve yerel beylere vergi vermekten kaçan insanlar giderek Rusya’ya sığınıyor ve gönüllü olarak hâkimiyetine giriyordu. Rusya da bu insanları gönüllü olarak tabiiyetine alıyordu. Bu tür olaylar Rusya’nın Türkistan coğrafyasındaki nüfuzunu artırıyordu. Bu dönemde ticaret kervanlarına karşı yapılan saldırılar Rusya’nın bölgedeki her türlü müdahalesine olanak sağlıyordu. Bölgede faaliyet gösteren kervanlar, yerel unsurlar tarafından saldırılara uğramaktaydı. Rus birlikleri, bu durumu kendi lehlerine kullanarak kervanların güvenliğini bahane ederek Türkistan’ın iç bölgelere kadar ilerleyebilmekteydi⁸⁰.

⁷⁹ İdil, **Yerel Kaynaklara Göre ...**, s. 51.

⁸⁰ Hayri Çapraz, “Çarlık Rusyası’nın Türkistan’da Hâkimiyet Kurması”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı. 24, Isparta 2011, s. 55.

Hokand döneminin sonunda hanlığın zayıflaması nedeniyle neredeyse bağımsız olan Kırgızlar başlangıçta Rus gücünü tanımaya pek meyilli değildi⁸¹.

Bahsi geçen dönemde hanlara ve beylere vergi vermek istemeyenler, Rus hâkimiyetine girerek kısa vade de kendi çıkar ve kazançlarını korurken uzun vade de de bağlı bulundukları devletle beraber kendi geleceklerini de büyük bir tehlikenin içine atıyorlardı. Ruslar bu fırsatı çok iyi değerlendirmişlerdi. Ayrıca bölgedeki Rus vatandaşları ile beraber Rus kervanlarının da güvenliğini sağlama bahanesiyle kendilerinde bölgede söz sahibi olma ve bölge yönetimlerinin içişlerine karışma hakkını buluyorlardı.

Kırgızlar, Rusları Hokand'a karşı denge unsuru olarak kullanmaya çalışmışlardır. Ancak bu durumu uzun vadede pek de iyi sonuçlar vermeyecekti. XVIII. yüzyılın sonuna gelindiğinde Kırgız Sarıbağış Boyunun lideri olan Atake Bey Petersburg'a bir elçi göndermişti. 1844 yılında Kuzey Kırgızları Ruslara Hokand'a karşı işbirliği teklif etmişlerdir. Ancak bu sırada Hokand hanlığının Kırgız topraklarına yaptığı seferle Kuzey Kırgızları bölgeyi ele geçirmişti. Boylar arası mücadele sadece Ruslar değil Hokandlılar da faydalanmıştır. 1850'li yıllarda Sarıbağış ile Bugu Boyları arasındaki mücadele çatışmadan çok bir savaş halini almıştı. Bu süreçte Sarıbağış boyunun saldırıları üzerine Bugu boyunun önde gelenleri Ruslara müracaat etmişlerdi. 1854 yılında Kaçibek başkanlığındaki Kırgız heyeti Omsk'a gitmişti. 17 Ocak 1855 tarihinde Kaçibek, tüm Kuzey Kırgızları adına resmen Rus tabiiyetini kabul etmiştir⁸².

⁸¹ A. N. Kuropatkin, **Kaşgariya**, St. Petersburg 1879, s. 1.

⁸² İdil, **Yerel Kaynaklara Göre...**, s. 52-53.

Kırgızların kendi aralarındaki mücadele hem komşuları hem de bölgedeki en büyük iki güç olan Hokand ve Rus devletlerinin bölgelerindeki işlerini kolaylaştırmıştı. İç meseleler, Kırgızları birlik ve beraberlik içinde yaşama şansından tamamıyla uzaklaştırmış ve Rus hâkimiyeti altına girerek bağımsızlıktan yoksun kalmışlardır.

Türkistan bölgesinde yerli halkın Rus vatandaşlığına ve nüfuzuna geçmeye başlaması işgal açısından Rusların elini kuvvetlendiren olaylardan biriydi. Bölgedeki bu durum Kırgızlar için de geçerli idi. XX. yüzyılın ilk çeyreğinin sonunda bazı Kırgız kabileleri Rus makamlarına onları korumak ve hatta Rusya vatandaşı olarak kabul etmek için başvurdu. Bu konuyla alakalı yüzyılın başından beri Kırgızlar ile Batı Sibirya yetkililerinin temsilcileri arasındaki yoğun yazışmalara başlanmıştı⁸³. 17 Ocak 1855'te, Issık Kөл Kırgızları Rus vatandaşlığını kabul etti ve Rusya'nın Batı Sibirya Askeri Valiliğinin ait Alatav Bölgesi'nin bir parçası oldu. Sonraki dönemde, Kuzey Kırgızistan'ın diğer bazı Kırgız boyları Issık Kөл Kırgızlarının izini takip edecekti⁸⁴.

Rusya'ya ilk katılan Kırgız boylarından biri olan Issık Köllü Bugu boyu, daha XIX. yüzyılın başında Batı Sibirya'daki Rus unsurlarla diplomatik bağlantı kurmuşlardı. Bunun neticesi olarak Rus tüccarlar, Kırgızistan topraklarında rahatça ticaret yapabilmişler, bölgeden geçen ve Doğu Türkistan'a giden ticaret yolunu da kullanmışlardır. Kırgız biyleri Şerali ve Niyyazbek, Rus tüccarların bölgedeki güvenliklerini sağlamıştır. Bu esnada bölgede ilerlemek için bekleyen Rus orduları,

⁸³ Baktıgulov, Mambetova, *Istoriya Kırgızov i Kırgızstana...*, s. 181-182, Usenbaev, *Prisoyedineniye Yujnoy...*, s. 91.

⁸⁴ Hasanov, *Narodnie Dvijeniya...*, s. 40-41.

Issık K l yakınlarında konuşlanmışlardı. Ruslar tarafından gönderilen Tatar tüccarlar, Kırgız bölgelerinde dolaşarak bölgenin ileri gelenlerini  arın tarafına geçmeye ve Rusya'ya katılmaya davet etmiřlerdi⁸⁵. Bu dönemde, Ruslarla olan iyi ilişkilerine rağmen Rusların bölgedeki yayılmacı siyasetinin devam etmesi, bölgedeki Rus nüfusunun artması ve bölgedeki Rus askerlerinin varlığı bazı Kırgızlar için rahatsız edici bir durumdu.

Kırgızlar, Hokand hanlığı döneminde hanlığa bağlı olmalarına rağmen kendi içlerinde belli dönemlerde ve olaylarda kısmi olarak bağımsız olarak hareket edebilmişlerdi. Hanlık, vergiler vb. istediklerini aldıkları zaman Kırgızların iç işlerine pek karışmamıştı. Hanlığın iç karışıklıklar olduğu dönemde Kırgızlar zaman zaman taht mücadelelerine dahi karışmış bazı dönemlerde hanlık içinde belirleyici bir konuma kadar gelebilmişlerdi. Ancak hanlığın son dönemlerinde yetkililerin keyfi uygulamaları ve buna benzer etmenlerden dolayı Hokand hanlığının Kırgızlar üzerinde olumlu bir etkisi kalmamıştı. Bundan dolayı bu dönemde bölgede başlayan Rus işgaline karşı ilk etapta duyarsız kalmış Ruslara karşı Hokand hanlığının yanında yer almakta ve onlara destek olmakta isteksiz olmuşlardı. Kırgızların, hanlık ile Ruslar arasında bir fark olmadığını düşünmelerinden dolayı Ruslara karşı bir işbirliği oluşmamış bu da Rusların işgalini kolaylaştıran bir etmen olmuştu. Rusların Kırgız topraklarının işgalini tamamlamasıyla Kırgızlar  arlık dönemi Rusya'sında tamamen farklı bölgenin geleneksel yapısıyla hiçbir alakası olmayan bir düzenle tanışacaklardı.

⁸⁵ Toktorbek  m rbekov, "Sömürge Döneminde Kırgızlar" **Türkler**, Cilt 18, Ankara 2002, s. 617.

1.4.2 Rusların Kuzey Kırgızistan'ın İşgali

Rusya'nın tüm dikkatini Türkistan coğrafyasına verdiği dönem, Hokand için karışık bir dönemdir. 1858 yılında, Buhara ile çıkan çatışmalar ve Karatav Kazaklarının isyanı sebebiyle Hokand, dikkatini Kuzey Kırgızistan'dan kendi iç meselelerine vermişti. Hokand birlikleri hanlığın iç bölgelerine doğru çekilmeye başladı. Pişpek'teki birliklerin büyük bir bölümü de Çüy Kırgızlarından vergilerin tamamını toplayamadan geri çekilmişlerdi. Çüy vadisindeki Kırgızlar, bu dönem içinde kendilerini daha özgür hissetmişlerdi. Hokand baskısı altındayken yakın zamana kadar Hokand ile beraber Zailiyskiy bölgesindeki saldırıya katılırken biranda barışçıl bir şekilde yaşamaya ve Rusya'ya bağlı olan Büyük Cüz Kazaklarıyla dostça ilişkiler kurmaya çalışıyorlardı. Kırgızlar arasında Rus destekçileri de kendilerini güvende görüyorlardı. Kırgız manapı Cangaraç Alattoo bölgesinin yeni idarecisi Kolpakovskiy'e bir mektup göndererek Rusya'ya bağlı olan Büyük Orda Kazaklarıyla barış ve dostluk içinde olma arzusunu bir kez daha dile getirerek kontrolü altındaki Kırgızların daha fazla baskın yapmayacağını dair bir söz verdi⁸⁶.

Hokand Hanlığı'nın dağlık bölgelerinde yaşayan Kırgız nüfusu, her zaman bir güç değil, zayıflık kaynağı olarak da hizmet etti⁸⁷. Kırgızlar, bahsi geçen dönemde iç karışıklıklarla uğraşan ve kendileriyle bozulan ilişkilerinden dolayı Hokand hanlığından tamamen vazgeçmişlerdi. Hanlığın yerine kuzeyde güçlü bir otorite

⁸⁶ Camgerçinov, **Oçerki Politiceskoy...**, s. 97.

⁸⁷ Kuropatkin, **Kaşgariya**, s. 9.

olarak görünen ve bazı ticari ve güvenlik meselelerinde ayrıcalıklar vererek kendini hoş gösteren Rus hâkimiyeti kendilerine daha cazip gelmekteydi.

Hokand hanlığının iç karışıklıklarla uğraştığı dönemde Ruslar, kuzeyden Türkistan coğrafyasına doğru ilerlemesi devam ediyordu. 27 Mayıs 1859 tarihinde, daha önceden keşif amacıyla sefere çıkan bir Rus birliği, çok fazla dirençle karşılaşmadan geldikleri Çüy'de Kırgızlarla küçük bir çatışmaya girdiler. Hokandlılar gelen bu Rus birliğinden haberdar idiler. Çüy Kırgızlarının yöneticisi Atabek Datka, önde gelen Kırgız manaplarına çağrı yaparak Pişpek ile Tokmak'taki Hokand garnizonlarını destekleyecek silahlı birlikler kurdu. Ancak bu olayın sonrasında Hokand yönetiminin sıkı denetimine rağmen bazı Kırgız boylarından manaplar Ruslarla iyi ilişkiler içine girdiler⁸⁸. Bu olay genel olarak iyi ilişkiler içinde olan Kırgız Rus münasebetlerinin her zaman böyle olmadığı, tarafların zaman zaman karşı karşıya gelip olumsuz olayları da barındırdığına bir örnekti.

1860 yılında, Rusya ve Hokand hanlığı arasında Kuzey Kırgızistan'daki mücadele kritik bir aşamaya girdi. Batı Sibiryâ Genel Valisi, Hokandlıların, Zailiyskiy Krayına sınır olan Bugu halkı ve diğer Kırgız kabileleri üzerindeki etkisini ortadan kaldırmayı öncelikli hedef olarak belirlemişlerdi. Bunun için en iyi yol, Çüy vadisindeki Hokand kalelerinin yok edilmesinden geçtiğini düşünüyorlardı. Keşif seferi için hazırlık yapan komutan Gasford, Verniy istihkâmındaki askeri gücü arttırmaya başladı. Orenburg ve Batı Sibiryâ genel valiliklerindeki askeri hazırlıklardan haberdar olan Molla han, 1859 sonunda diplomatik yollarla çatışmayı engellemek için bir girişimde bulundu. Ancak sonuca ulaşamayınca büyük bir

⁸⁸ Camgerçinov, **Oçerki Politiceskoy...**, s. 112.

gayretle Rusların yaklaşmakta olan saldırılarını bastırabilmek için hazırlıklar yapmaya başladı. Hokand tarafından Kırgız ve Kazak kabileleri arasında geniş bir kutsal savaş için gazavat çağrısı başlattı. Ancak, Kuzey Kırgızistan'daki bu çağrı çok da başarılı olamadı⁸⁹.

Çüy topraklarını savunmakta Hokandlılar, kale garnizonlarına güveniyorlardı. Buradaki göçebe Kırgızlar, hanın topraklarını korunmasında güvenilir bir güç olarak kabul edilemezdi. Kırgızlara büyük sıkıntı veren ağır rüşvetler, yöneticiler tarafından baskı ve keyfi uygulamalar, sık sık iç savaşlar ve saray darbeleri, Hokand yetkililerine karşı kin ve nefret uyandırdı. Bu nedenle, 1859 yılında Çüy vadisinin keşfi sırasında, bazı Kırgız boyları temsilcileri aracılığıyla Venyukov'u Hokand surlarını ele geçirmeye çağırdı. Sarıbagış boyunun bir kısmı da, sonradan Rus vatandaşlığı almayı umut ederek onları Tokmak'ı almaya çağırmıştı⁹⁰. 1800'lü yılların ikinci yarısında Hokandlılar Kırgız topraklarında sadece askeri bir güçten ibaretti. Hokand yönetimi ile Kırgız halkı arasındaki uçurum o kadar büyümüşü ki yerli halk bu dönemde Hokandlıları işgalci ve baskıcı bir kuvvet olarak görmüş, Ruslardan yardım istemekten çekinmemişlerdi.

Hokand hanlığının Kırgız topraklarında istenmediği bir dönemde, 1860 yılının 26 Ağustos ayında Zimmerman komutasındaki Rus ordusu, Tokmak kalesini ele geçirdi. 1862 tarihinde Rus orduları Pişpek⁹¹ kalesine saldırmışlar ve 10 günlük bir kuşatmanın nihayetinde 756 kişilik bir esir topluluğu ile kaleyi teslim almışlardı.

⁸⁹ Camgerçinov, **Prisoyedineniye...**, s. 177.

⁹⁰ Camgerçinov, **Prisoyedineniye...**, s. 190.

⁹¹ Pişpek, Rus istilasından sonra Frunze, 1991 yılında Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla da Bişkek adını almıştır ve günümüzde Kırgızistan'ın başkentidir.

1863 yılında Kalpakovskiy, Çüy vadisinin Evliya-Ata'ya kadar uzanan kısımlarını araştırarak yeni askeri yürüyüşler için hazırlıklar yaptı. Bu sırada Sır Derya hattına komutan tayin edilen Albay Çernyayev de Cülek'ten Türkistan'a, Karatağ'dan Hokand istihkâmı olan Çolakkorgan'a kadar olan yerleri araştırarak bilgi toplamıştı. Çernyayev, Çolak ve Suzak gibi Hokand kalelerini de ele geçirdi. Aynı dönemde Verniy'deki Rus askeri istihkâmından İliartı'ya kadar olan yerler askeri yürüyüş açısından araştırıldı. Kalpakovskiy, bir askeri birlikle Pişpek'e, Yarbay Lerh askerleri ile birlikte Merke ve Evliya-Ata'ya ve Kurmay Yüzbaşı Pratsinko ise Narın tarafına gönderildi. O burada Cüngel ve Kurtka isimli Hokand kalelerini ele geçirip yıkmıştı. 1863 yılında Issık Köl'e de Rus askeri birliği yerleşti. Gerçekte bu, günümüz Kırgızistan'ının kuzeyinde Rus devletinin hâkimiyetinin kurulmasının ilk aşamasıdır⁹². Yapılan işgallerle bölgedeki Rus işgali kalıcı kalıcı bir hal alırken Hokand hâkimiyeti tamamıyla bölgeden siliniyordu.

Ruslar, Kırgızistan topraklarında ilerlemeye devam ederken hâkimiyetlerini gönüllü olarak kabul etmeyen Kırgız ileri gelenlerine karşı güç kullandılar. Siyasi birlikten mahrum olan Kırgızlar, Rusya hakimiyetine girmeye mecbur kalmışlardır⁹³. Kırgızların Hokand'a karşı gerektiğinde Ruslarla işbirliği yaptığını hatta onları işgal için bölgeye davet ettiklerini biliyoruz. Ancak yukarıda da gördüğümüz üzere bunun tüm Kırgızlar için geçerli olmadığını Rus işgaline karşı çıkan gruplarında olduğunu görüyoruz. Ancak bu karşıt hareketler, Ruslar tarafından fırsat verilmeden hemen bastırıldı.

⁹² Hamid Ziyayev, **Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele**, Ankara 2007, s.105-106, Usenbaev, **Prisoyedineniye Yujnoy...**, s. 91.

⁹³ Ölçekçi, **Kırgızların ...**, s. 26.

İşgale hızlı bir şekilde devam eden Ruslar, 1864 yılında Türkistan ve Evliya Ata şehirlerinde hâkimiyet sağladılar⁹⁴. Evliya Ata'yı ele geçirdikten sonra Rus ordusunun bir kısmı Yarbay Lerh komutanlığında Çatkal'a saldırdılar. Bu olayların arkasından Çatkal bölgelerinde bulunan Kırgızların kabileleri olan Bağış, Hıtay (Hıtan), Mogol boyları Rusların kontrolüne geçtiler. Kırgızların diğer boyları Hokand hanlığıyla aynı safta kalmışlardı⁹⁵.

Rus makamları, Çüy Vadisi'nin aşağılarında bulunan Hokand kalelerini ele geçirmek ve hâlâ ele geçirilemeyen toprakları tamamen işgal etmek için yerli Kırgız yöneticiler manapları ve Kazakların sultanlarını kendi tarafına çekmesi gerekiyordu. Bu üslubu mükemmel şekilde benimseyen Rus bürokrasisi, Çüy'ün Kırgız manapları arasında sıcak sözlerle "hoş ifadelerle" yazılmış olan çağrışı yaydı⁹⁶. Silahlı kuvvetleri ile bölgenin büyük bir çoğunluğunu ele geçiren Ruslar, geri kalan yerler için sadece askeri gücünü kullanmamış, propaganda ve diyalog yollarını da aktif bir şekilde kullanmaya çalışmışlardı.

Ruslar, 1865 yılında Talas bölgesini hâkimiyeti altına alma sürecini bitirmişti. Talas Kırgızları içlerinde bulundukları şartlardan bazı Kırgız liderler, Rusların hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Kuzey Kırgızistan'ın tamamen Rus hâkimiyetine girmesi, Orta Tanrı Dağlarının da ele geçirilmesiyle tamamlanmıştır. 1868 yılında Narın ve Karakol'da kaleler kurulmuştur. Buralara konuşlandırılan birlikler, bölgedeki Rus hâkimiyetini ve yeni sınırlarının güvenliğini

⁹⁴ Bulduk, **Hokand Hanlığı ve ...**, s. 31.

⁹⁵ A.Hasanov, **Vzaimootnoşeniye Kirgizov s Kokandskim Hanstvom i Rossiey v 50-70 gg XIX Veka**, Frunze 1961, s. 67.

⁹⁶ Camgerçinov, **Prisoyedineniye...**, s. 283.

sağlamıştır. Kuzey Kırgızistan'ın işgali tamamlandıktan sonra Ruslar tüm dikkatlerini Güney Kırgızistan'a vermişlerdir⁹⁷. Rus işgali öncesinde Hokandlı yetkililerden gördükleri baskı ve şiddetten dolayı Ruslara sığınan ve yardım isteyen Kırgızlar aslında sıkıntı çektikleri bir otoriteden yine büyük sıkıntıları yaşayacakları başka bir otoritenin altına girmişlerdi. Fakat bunu anladıklarında vakit çok geç olacaktı.

1867 yılında bir kanun neşredilerek Sır Derya ve Yedisu bölgelerini de kapsayan Türkistan Genel Valiliği kuruldu⁹⁸. 17 Temmuz tarihinde kararı onaylayan çar, Alman Asıllı General Konstantin Von Kaufman'ın, "Türkistan Genel Valisi" olarak atamasını gerçekleştirdi. Sahip olduğu yetkiler nedeniyle "Yarım Çar" olarak adlandırılan Kaufman, adım adım Türkistan hanlıklarının tamamını hâkimiyet altına almayı başardı⁹⁹.

1.4.3. Hokand Hanlığı'nın Sonu ve Güney Kırgızistan'ın İşgali

1873-74 yıllarında Hokand hanlığının sosyal ve ekonomik baskıları nedeniyle halk hareketleri meydana gelmişti. Bu dönemdeki hareketin amacı Hüdayar Han'ı başka bir hanla değiştirip, hanlığın baskısını azaltmak ve az da olsa halkın yaşam şartlarını iyileştirmektir. Böyle bir dönemde Polat han adıyla İshak, hanlık sarayındaki daha önceden beri süregelen mücadeleleri bitirmek için bir Kırgız hareketi olarak ortaya çıkmıştı¹⁰⁰. Polat han, öncüsü olduğu isyan hareketiyle

⁹⁷ Ömurbekov, "Sömürge Döneminde...", s. 620.

⁹⁸ Z. D. Kastelskaya, *İz İstorii Turkestanskogo Kraya (1865-1917)*, Moskova 1980, s. 17.

⁹⁹ Baymirza Hayit, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, Ankara 1975 s. 84.

¹⁰⁰ Taşmanbet Kenensariyev, *İskak Asan Uulu Polot Han*, Bişkek 1997, s. 18-19.

Hokand hanlığının son günlerindeki belki de en önemli olayını teşkil ediyordu. Hatta bu dönemde Ruslar için Hokand hanlık olarak tehlike olmaktan çıkmış ancak Polat han gündemi bir süre meşgul ederek çözülmesi gereken bir sorun olmuştur.

1875 yılı Ekim ayında Hokand'da gerçekleşen halk ayaklanması sonucunda halk Polat Han'ı destekleyerek onu han olarak kabul ettiler. Bu dönemde Ruslara karşı bölgede meydana gelen isyanların dozu giderek artmaktaydı. Ancak bu isyanlar Ruslar tarafından aynı sertlikle bastırılmaktaydı. General Skobolev isyanlara karşı geniş bir operasyon başlattı. Bu doğrultuda Ruslar, 8 Ocak 1876'da Andican'a saldırdı ve 20 bin kişi buradaki çatışmalarda hayatını kaybetti. 19 Ocak 1876 tarihinde Rusya savaş bakanı Milyutin, Çar II. Aleksandır'ın Hokand'ı işgal etmesine müsaade ettiğine dair gizli bir mesajı General Kaufman'a iletti. Bu mesaj üzerine Kaufman elindeki tüm kuvvetlerle Hokand'a saldırarak burayı ele geçirdi. 19 Şubat'ta Kırgızlara esir düşen Polat Han Ruslara teslim edildi ve Ruslar tarafından idam edildi¹⁰¹. 1876 yılında, Hokand hanlığı lağvedilerek Fergana Valiliği adı altında Rusya'ya bağlanmış ve vali olarak da Skobolev atanmıştır¹⁰².

Hokand hanlığına son verilmesi ve Güney Kırgızistan'ın Rusya'nın tabiiyetine girmesine rağmen Alay ve Pamir bölgelerinin dağlık bölümlerinde tam hâkimiyet sağlanamamıştı. Dağlık olan bölgeleriyle alakalı bütün bilgilere sahip olan Kırgızlar, Rus ordusunun Alay Dağlarında ilerlemelerine engel olmak için mücadeleye devam etmişlerdir. Kırgızlar, Ruslarla Gülçö¹⁰³ de çok çetin bir mücadeleye girişmişler, uzun süren çatışmalar neticesinde Ruslar zar zor da olsa

¹⁰¹ Bulduk, **Hokand Hanlığı ve ...**, s. 34-35.

¹⁰² Enver Konukçu, "Hokand Hanlığı", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 8, İstanbul 1993, s.215.

¹⁰³ Kırgızistan'ın Oş İli'nin Alay İlçesinde bulunan bir köy.

galip gelebilmişlerdi. Skobelev'in amacı Rus tabiiyetini kabul etmek istemeyen son asi Kırgızları tamamıyla hâkimiyet altına almak¹⁰⁴.

Fergana Valisi olan General Skobelev Alay bölgesine bilimsel bir grup gönderme bahanesiyle asker göndermiş ve Kırgızlara ani bir baskın düzenlemiştir. Rus işgaline karşı çıkan Alimbek Datka ve eşi Kurmancan Datka Kırgız kendilerine bağlı boylarla beraber direniş göstermiştir. Ancak artan düşman baskısı karşısında Kurmancan Datka Doğu Türkistan'a çekilmiştir. Kaşgar Hâkimi Yakub Bey Kurmancan Datka'yı ve halkına karşı aldığı olumsuz tavır nedeniyle Kurmancan Datka, burada duramayarak Afganistan Pamirlerine göç etmek zorunda kalmıştır. Fakat Kurmancan Datka bu süreç sonunda Rusların eline geçmiş ve onlara teslim olmuştur. Sonuç olarak 1876 yılında Kurmancan Datka ve 17000 aileden meydana gelen boyu halkının Rus hâkimiyeti girmesiyle Güney Kırgızistan'da da hâkimiyet Rusların eline geçmiştir. Kurmancan Datka, Kırgızlar içinde Ruslara direnen son Kırgız lideridir¹⁰⁵.

Hokand hanlığının hâkimiyetinden çıkan Kırgızlar, birçok çatışma ve isyan gibi hareketli ve zor bir süreç neticesinde Rus hâkimiyetine girdi. Ruslar bölgeye geldiklerinde Kırgızlar Hokand'ın bazı idari ve askeri uygulamalarından dolayı rahatsızdılar. Bu dönemde yaşanan Hokand-Rus mücadelelerinde Kırgızların bazen çekimser kalması, Hokand hanlığına karşı bir sahiplenme duygusuna sahip olmamalarıydı. İki gücün birbirinden farksız olduğu fikrine sahip oldukları bu dönemde genel olarak aldıkları tavırdan anlayabilmekteyiz. Ancak Rusların hem

¹⁰⁴ Gülnisa Aynakulova, "Alay Dağlarının Melikesi Kurbanca Datha (1811-1907)", **Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Sayı 8, Ankara Bahar 2011, s. 225.

¹⁰⁵ İdil, **Yerel Kaynaklara Göre...**, s. 53-54.

istila döneminde hem de istila sonrasında Kırğızlar üzerine uyguladıkları politikalar Hokand dönemini aratacak nitelikte olacaktı. Rusların bölgede kurdukları yeni sistemde Kırğızlar kendilerine yer bulmakta zorlanacaklardı.

İKİNCİ BÖLÜM

SOVYET ÖNCESİ KIRGIZİSTAN

2.1. Çarlık Döneminde Kırgızlar

1876'da, Hokand hanlığının tasfiyesi ve Kırgızistan'ın güney kesimlerinin de işgal edilmesiyle, bu bölgede Türkistan Genel Valiliği'nin bir parçası olarak Fergana Bölgesi kuruldu. Bölge yedi ilçeden oluşuyordu: Andican, Oş, Margilan, Namangan, Hokand, Çüy ve İsfara. 1897'de Pamir de Fergana bölgesine bağlandı¹⁰⁶. Kırgızlar da Rusya'nın hâkimiyetine girdikten sonra ilk 1865-1867 yılları arasında Türkistan bölgesine dâhil edilmiş, sonrasında 1867-1917 yılları arasında da Türkistan Genel Valiliği'ne bağlanmışlardı. Kırgızistan'ın Rusya'ya dâhil olduğu yıllarda Kırgızların bütün nüfusu yarım milyondur¹⁰⁷.

Kırgızistan'ın Rusya'ya ilhakı sırasında ve sonrasında Çarlık, burada askeri-sömürgeci yapıya sahip bir yönetim sistemi kurdu. Kırgızistan toprakları dört oblasta (Yedisu, Sır-Derya, Semerkant ve Fergana), Dokuz ilçeye (Bişkek, Przhevalski, Evliya-Ata, Oş, Andican, Namangan, Margilan, (Skobelev), Hokand ve Hocent) bölündü¹⁰⁸. Kuzey Kırgızistan topraklarının çoğu Yedisu bölgesine ayrılmıştı ve Tokmak ve Issık Köl olmak üzere iki ilçeye sahipti. Daha sonrasında, Tokmak ilçesi Pişpek ve Issık Köl – Prijivals (Karakol) olarak yeniden düzenlenmişti. Talas ve

¹⁰⁶ Döölötbek Saparaliyev, "Sistema Upravleniya Kirgizov v Sostave Rossiyskoy İmperii (1855-1917 gg.)", **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 12, Bişkek 2004, s. 43.

¹⁰⁷ R. Doronbekova, V. Mokrinin, V. Ploskih, **Kırgızdardın cana Kırgızstandın Tarıhı**, Bişkek 1993, s. 156-157, Zima, **Kirgiziya Nakanune Velikoy...**, s. 10.

¹⁰⁸ Baktıgulov, Mombekova, **İstoriya Kirgizov i Kirgizstana ...**, s.192.

Çatkal Kırgızları, Kazakların çoğunlukla yaşadığı Sır-Derya oblastındaki Evliya-Ata ilçesine dâhil edilmişlerdi. Güney Kırgızları, çoğunlukla Fergana oblastı içinde olan Oş ilçesinde yaşıyorlardı. Ancak buranın bazı bölgeleri Andican, Namangan, Margilan sınırları içine dâhil edilmişti. Kırgızların küçük bir kısmı da Hocent ilçesinin bir parçası oldu¹⁰⁹. Kırgızlar, çizilen idari sınırlar neticesinde birden çok bölgeye bölünmüşlerdi. Bu durum kendi içlerinde siyasi bir bütünlükten mahrum bırakıyordu. Bu ayrışmanın Ruslara hizmet edeceği düşünülürse bilinçli yapıma ihtimali çok yüksekti.

Kırgızistan'daki Rus çarlık yönetiminde yaptığı reformlarla iki yönlü bir hedef izledi. Birincisi, büyük yerel liderlerin (Manaplar ve Biyler) pozisyonlarının kademeli olarak zayıflatılmasını hedeflediler. Bu şekilde, onların gücünü kıracak ve faaliyetlerini katı yasalarla kısıtlayacaklardı. İkinci olarak, “böl ve yönet” ilkesine bağlı kalınarak, yeni köy ve ilçe örgütlenmelerini teşvik ederek, büyük boy gruplarını birbirinden kopardılar¹¹⁰. Bölgedeki eski usulde dağınık, paylaşılmış olan güç ve otorite yavaş yavaş zayıflatılmış, yerine kanunlarla tek bir merkezde toplanmış daha güçlü olan yeni bir otorite sistemi getirilmişti.

Kırgızistan'da uygulanan yeni idari bölge yapısı beraberinde etkilerini de getirmişti bunlar;

- Halkın boy beyleri ile olan ilişkileri ve bağlılıkları yavaş yavaş zayıflamaya başladı.

¹⁰⁹ Begimali Camgerchinov, *O Progressivnom Znaçenii Vhojdeniya Kirgizii v Sostav Rossii*, Frunze 1963, s. 21.

¹¹⁰ Saparaliyev, “Sistema Upravleniya Kirgizov...”, s. 46-47.

- Manapların yöneticilikle alakalı miras hakkı kaldırıldı.
- Rus yasaları, yeni alt ve kısmen üst düzey yönetimin keyfilğini resmi olarak sınırlandırmıştı¹¹¹.

Bölgeye getirilen yeni sistem, bölge halkını geleneksel yönetim sisteminin dışına çıkarmıştı. Önceden toplumda güç sahibi olan kişilerin etrafına toplanan halk artık tek güç olan üniter bir sisteme dâhil edilmişlerdi. Manap ve biyeler kademeli olarak sistem dışı bırakılmış, onların yerini karar mercileri olarak çarlığın iş başına getirdiği devlet görevlileri doldurmuştu.

2.1.1. Çarlık Yönetiminin Göçmen Politikası

Türkistan'daki Rus politikalarının temellerinden biri, Rus ekonomi politikasına bağlantılı olarak bölgenin “sömürge” haline getirilmesi idi. Bu durum iki şekilde gerçekleştiriliyordu.

1. Kale inşaatları için arazilere el konulması ve askeri birliklerin buralarda iskân edilmeleri.

2. Rus göçmen köylerinin, el konulan Türkistan topraklarına yerleştirilmeleri.

İlk girişim, 1743'te Orenburg Kalesi'nin inşasıyla beraber başlamıştı. Sonrasında da Rus göçmenler için, arazi müsadereleri durmadan devam etmiştir. 1808 yılına kadar Ak-molla ve Ceti-Tam'da (Semipalatinsk) 5 milyon hektardan daha büyük toprağa el konuldu. Bölgedeki sömürgeleştirme faaliyetleri 1865 yılı sonrası

¹¹¹ Baktıgıulov, Mombekova, *İstoriya Kırgızov i Kırgızstana ...*, s. 192.

daha da hızlandı. Bu faaliyetlerin belli bir çerçevesi yoktu. Rus askerî ve ekonomik çıkarlarına uygun olan her yere el konulabiliyordu. Bu nedenle 1867'den sonra, Doğu Türkistan'da yürütülecek siyasette stratejik bir öneme sahip olduğu için Rus göçmenlerin Issık K l'e yerleştirilmeleri için ayrı bir gayret sarf edildi¹¹².

Kırgız toprakları dolayısıyla Issık K l Havzası Rusların Doğu Türkistan siyaseti için stratejik bir öneme sahipti. Doğu Türkistan'daki siyasi ortama hâkim olmak için ve ticari ilişkilerde de önemli bir geçiş noktası olması nedeniyle Ruslar bu bölgeyi ellerinde bulundurmayı  nemsemişlerdi. Bu şekilde önemli bir bölgedeki hâkimiyeti şansa bırakmayıp oranın demografik yapıyı lehlerine çevirmeyi amaçlamışlar, bu şekilde kendilerine karşı çıkabilecek sorunların önüne geçmeye çalışmışlardı.

Kırgızistan topraklarının göçmenler tarafından sömürgeleştirilmesi ve bununla bağlantılı olarak yürütülen tüm  arlık politikaları, Kırgız halkının tarihinin ilerleyen dönemlerinin şekillenmesinde büyük rol oynadı. Ayrıca iktisadi ve sosyal ilişkilerde büyük değişiklikler yaparak ekonomik ve kültürel gelişiminin durumu üzerinde belirgin bir iz bıraktı. Çoğunlukla eski Rus köylüler ve Kozaklar sürgün edildi. İlk göçmenler buraya Sibirya'dan geldi. Çarlık sömürgeciliği politikasının ilk amacı, Rus köylüleri ve Kozakları Uralların ötesine yerleştirmek oldu¹¹³. Çarlık yönetimi, ele geçirdiği toprakların yönetilmesi ve sömürülmesi açısından o bölgelere gönderdiği göçmenlere ayrı bir önem veriyordu.

¹¹² Hayit, **Türkistan Devletlerinin ...**, Ankara 1995, s.159 -161.

¹¹³ T. R. Rıskulov, **Kırgızistan**, Moskova 1935, s. 43-44.

Çarlık döneminde ortaya çıkan toprak sorunu Kırgız halkının hayatı üzerinde çok büyük zorluklar teşkil etmekteydi. Çarlığın bölgenin toprak zenginliğine olan ilgisi, Rusya'nın işgalinden hemen sonra kendini gösterdi. 1869'da Türkistan Genel Valisi Kaufman, Savaş Bakanı'na vergi ödeme sisteminin örgütlenmesinden, kalelerin inşasına, bölgede Rus yerleşimlerinin kurulmasından, ticaretin ve sanayinin gelişmesine, her şeyin toprak konusuna bağlı olduğunu yazdı. Aynı yıl genel vali Gomzin başkanlığındaki özel bir komisyon, göçebe topraklarının devlet mülkü ilan edildiği “Geçici Kanunlar” konusunda karar kıldı. 1869 tarihli “Kanunlara” göre, her erkek için göçmenlere 30 desyatin¹¹⁴ toprak tahsis edildi. Bunlar, 15 yıl vergi ve vergilerden muaf tutuldular. Daha sonra, bölgeye önemli bir göçmen akışı olması nedeniyle, dağıtılan arsa payları azaltıldı¹¹⁵.

60'lardan 90'lara kadar olan süre, Çarlık'ın Türkistan'da siyasi tahakkümünün pekiştirilmesi zamanıydı. Bölgede tahkimatlar yapıldı, birlikler arttı ve köylüler yerleştirildi. 1870 yılına gelindiğinde çok sayıda askeri ve sivil yerleşim bölgeleri oluşturulmuştu. Rusya hâkimiyetine girdikten sonra Kırgızistan topraklarında ortaya çıkan ilk yerleşim, 1866'da kurulan Tokmak'tı. 1868'de Belovodsk, Lebedinsk ve diğer köyler kuruldu¹¹⁶. 1867'de, Rus makamları Narın'da bir tahkimat yapmaya karar verdi. Bu amaçla, Albay Kraeasky komutası altında bir inşaat ekibi gönderildi. Narın'da bir askeri kale inşa edilmesi ve oradaki garnizonun konuşlandırılması ile Tıyanşan Kırgızlarını Rusya İmparatorluğu'nun konusu haline getirdi¹¹⁷. Çarlık

¹¹⁴ Eski Rusya'da arazi ölçüsü (Yaklaşık 1,09 Hektar).

¹¹⁵ Zima, **Kırgiziya Nakanune Velikoy...**, s. 54

¹¹⁶ Zima, **Kırgiziya Nakanune Velikoy...**, s. 54-55.

¹¹⁷ Camgerchinov, **O Progressivnom Znaçenii...**, s. 34.

yetkilileri bölgedeki hâkimiyetlerinin ilk yıllarında toprak sorunuyla ilgilenmediler. 1871 yılına kadar, Çarlık tarım politikası yalnızca maddi kaygılarla belirlendi¹¹⁸.

XIX. yüzyılın son döneminde, bölgeye gelen göçmen akınlarıyla Türkistan coğrafyasında ve Kırgız bölgelerinde nüfus artışı hızla yükselmiş, akabinde ortaya çıkan yeni yerleşim yeri sayıları da sürekli artmıştı. 1871–1882’de Mihaylovskoye (Kara-Bulak) köyü kuruldu. Pişpek tahkimatı, ilçe kurumlarının Tokmak’tan buraya taşınmasıyla şehir statüsüne getirildi ve tüm şehrin ismi Pişpek oldu. Bu dönemde, Çin’den gelen Dungan göçmenler (Dungan isyanından sonra), Tokmak’ın yakınında, Kara-Konuz Nehri’ne gelerek Kara-Konuz (Nikolaevskoye) ve Aleksandrovskoye köylerini kurmuşlardı. Ayrıca Rus köyü Dimitrievskoye (Issık-Ata) de bu dönemde ortaya çıkmıştı¹¹⁹.

1880’li yılların sonunda, Burulday, Kulanak, Nikolayevskoe, Tokmak ve diğerlerinin yer aldığı Bişkek ve Priijivalks şehirlerinde birçok köy oluşmuştu, buralardaki göçmenlerin sayısı 15.100’e ulaşıyordu yani toplam nüfusun yüzde 4,8’ini oluşturuyorlardı¹²⁰. Bölgenin demografik yapısı, hızlı bir şekilde yerli halkın aleyhine değişmekte devam ediyordu. Bununla alakalı hiçbir önlem alamayan yerel halk, bu göç dalgasına bir müddet daha maruz kalacaktı.

1885 yılına gelindiğinde Tokmak ve Issık-Köl ilçelerinde, 9.961 köylünün yaşadığı 16 Rus köyü vardı. Kırgızistan’ın kuzey-batı kesiminde de (Talas) Rus köyleri kurulmaktaydı. 1860-70’li yıllarda çarlığın toprak politikası, esas olarak

¹¹⁸ Kastelskaya, *İz İstorii...*, s. 41.

¹¹⁹ Rıskulov, *Kırgızistan*, s. 44.

¹²⁰ Abazov, “Çarlık Yönetimi Altında...”, s. 610.

askeri-politik hedefler tarafından belirlenmiş ve yerli nüfustan önemli miktarda toprak alınmasıyla neticelenmişti. 1890'lara kadar köylü yerleşimleri çok kapsamlı bir hal almamıştı. Özellikle 80'lerde yeni yerleşimlerin sayıları düştü. Ancak 90'lardan itibaren bu tablo değişti. 1891 ve 1898 yıllarındaki kıtlık, göçün artmasına neden oldu. 1891 yılında ve 1892 yılının başında, Yedisu bölgesine 1792 köylü aile geldi ve bunların yarısından fazlası Pişpek ve Karakol ilçelerine yerleşti. 1880'lere kıyasla, bu bölgedeki göçmen sayısı üçe katlandı¹²¹.

1898'de, yerleşik Kırgız köyü Tagi-Tube köyü kuruldu. 1902'de de iki göçmen köyü, Nikolaev (Kara-Balta) ve Petrovsky köyleri kuruldu. 1905'ten itibaren Yedisu bölgesinin yerleşime açılmasıyla yeni yerleşim yerlerinin kurulmasına başlandı. 1907 yılına gelindiğinde, göçmen hareketleri sonucunda Pişpek ilçesinde 12 yeni yerleşim yeri kurulmuştu¹²².

Bölgenin coğrafi, doğal tarihi ve diğer koşullarının detaylı bir incelemesinden sonra, Kırgızistan topraklarında Rus tahkimatları kurulmuştur. Bunlar Avrupa şehirleri tipindeydi. Nüfuslarının sayısı göçmenler nedeniyle hızla artmıştır. Daha sonra, bölgenin idari, politik, ekonomik ve kültürel merkezleri haline geldiler¹²³. Rus yerleşimlerinin oluşumu sırasında, çarlık yetkilileri, Kazaçık yerleşimleri ile birlikte yapacakları daimi şehirleri mümkün olduğunca, verimli alanlar ve ana yollar boyunca uzanan bir ulaşım ağına dâhil etmeye çalıştılar. Kuzey Kırgızistan'da

¹²¹ Zima, **Kirgiziya Nakanune Velikoy...**, s. 55-56.

¹²² Riskulov, **Kirgizistan**, s. 44.

¹²³ Camgerchinov, **O Progressivnom Znaçenii...**, s. 34.

bulunan bu tür yerleşim yerleri, Yedisu, Karakol, Tokmak ve Pişpek-Narın bölgelerinin yanı sıra Çüy ve Talas vadilerindeydi¹²⁴.

2.1.2. Çarlık Yönetiminin Sosyo-Ekonomik Politikaları

Çarlık Rusya'sının Kırgızlar ve bölge üzerinde hâkimiyet kurmasından sonra sosyal ve ekonomik hayatta birçok değişiklik meydana geldi. XIX. yüzyılın sonlarında, küçük kasabalarda ve şehirlerde küçük ölçekli el sanatları üretimi ile birlikte, Rus ve Doğu tüccarlarının temsilcileri olan küçük özel üretim teşebbüsleri ortaya çıktı. Ayrıca, tarımsal hammaddelerin işlenmesi için nispeten büyük faaliyetler de bulunmaktaydı. Kırgızistan'ın günümüz topraklarında, 1913 gibi erken bir dönemde fabrika tipinde 30'dan fazla şirket vardı. Bunlar, Kırgızistan'ın güneyinde kömür madenleri, petrol sahaları ve birkaç pamuk fabrikasıydı. Şehirlerde ve başka dağlık bölgelerdeki diğer büyük yerleşimlerde de fabrika, işletme ve değirmenler vardı. Bu işletmelerin en büyüğü Kızıl Kaya ve Sülüktü kömür madenleriydi¹²⁵. Bu dönemde bölge ekonomisi hayvancılık ve az miktar da olsa tarım profilinin yavaş yavaş dışına çıkmaya başlamıştı. Kurulan işletmeler, fabrikalar ve madenler bölge ekonomisinin sanayi ve üretim açısından az da olsa ilerleme ve gelişme gösterdiğinin bir kanıtıydı.

Tarım alanında gelişen teknolojiler ve tarım araç gereçlerinin kalitesinin iyileşmesi verimlilikte ciddi bir artış sağlamıştı. Bölgeye yeni ticari tarım ürünlerinin getirilmesiyle Fergana vadisinde pamuk ve tütün yetiştirilmeye başlandı. 1917

¹²⁴ Zima, *Kırgızıya Nakanune Velikoy...*, s. 55.

¹²⁵ Baktıgulov, Mombekova, *İstoriya Kırgızov i Kırgızstana ...*, s. 196.

yılında, Kırgızistan'ın kuzey bölgelerinde ve diğer bazı bölgelerde kurşun, bakır, kömür vb. birçok küçük maden açıldı. Ticaretin gelişmesi ve ekonominin yenilenmesi tüccarların hayat standartlarının gelişmesini sağlamıştı. Ticari tarım ve hayvancılıkla uğraşmaya başlayanların sayısında artış oldu. Zenginlikten, halkın sadece bir bölümü yararlanınca, geri kalanlar toplumun ve boy birliğinden gelen geleneksel desteği kaybetti. Toplumun yoksul kısmı kendilerine yeni gelir kaynakları bulmak için tarım işinden ayrılıp farklı iş kollarında ücretle çalışmaya başladılar. Ekonomik değişimin getirdiği bu yeni düzen, boysal ve bölgesel sınırları ortadan kaldırdı ve Kırgız toplumunun çekirdeğini oluşturan geniş aile mefhumunu da etkiledi¹²⁶. Pazarın etkisiyle, geleneksel Kırgız el sanatları ithal fabrika mallarıyla rekabete dayanamayarak çürümeye başladı ya da ortadan kayboldu¹²⁷.

Çarlığın vergi sistemi, bütün Türkistan ile beraber Kırgızistan'da da Rusya hâkimiyetine girmesinden hemen sonrasında uygulanmaya başlandı. Ancak vergi sisteminin tam olarak uygulanmasında birçok sıkıntı çıkmıştır. Çünkü Rusya'da uygulanan sistemin Türkistan'da uygulanma imkânının olmadığı ortaya çıkmıştı. İlk etapta hanlıklar döneminden kalan sistemi uygulama yoluna gidildi. Sonrasında Rusya vergi yasaları, Türkistan için olabilir hale getirildi. Bu vergi sisteminde bölge halkı hayvancılıkla ve çiftçilikle uğraşanlar olarak üzere ikiye ayrılmıştır.¹²⁸

Ruslar, eski kervan yollarını iyileştirme, yeni, kolay ve kısa hatlar açma çabalarını yoğunlaştırdılar. Ruslar tarafından açılan ilk ulaşım hattı, Hazar'daki Krasnovodsk'tan Kunya Ürgenç'e ve Amu Deryadaki Hive'ye giden bir ticaret yolu

¹²⁶ Abazov, "Çarlık Yönetimi Altında ...", s. 609.

¹²⁷ Baktıgulov, Mombekova, *İstoriya Kırgızov i Kırgızstana ...*, s. 196.

¹²⁸ Ölçekçi, *Kırgızların ...*, s. 52.

idi. Ayrıca Hocent ve Hokand arasında da bir posta hattı kurdular¹²⁹. Rusların Kırgız topraklarını işgal etmelerinde en önemli sebep olan Kırgız topraklarından geçen ve Doğu Türkistan'a giden ticaret yollarını iyileştirip daha canlandırma yoluna gitmişler ve bu yönde yatırımlar yapmışlardı.

Kırgızistan'daki ulaşım güzergâhlarının gelişim süreci dönemin şartlarına göre 1860-1900 ve 1900-1917 olmak üzere 2 döneme ayrılmıştır. Bunlardan ilki Göçebe sığır sürülerinin, kervanların ve postaların kullandığı yollar ve tekerlek izli yollar ile tabir edilen dönemdir. 1868'de Taşkent-Verniy-Kastek-Tokmak ticaret-posta güzergâhında ve Ak-Suu'nun Santaş Geçidi üzerinden güçlendirilmesine yönelik bir mesaj verilmişti. 1870-1871 yıllarında, Korday, Pişpek ve Tokmak üzerinden Issık-Köl'ün kuzey kıyısı boyunca uzanan Verniy-Karakol yolu yapılmıştı. 1872 yılında ise Pişpek'i Karakol'a doğrudan bağlayan Boom boğazından geçen bir yol yapıldı. 1872-1873 yıllarında Coon-Arık'dan geçen Tokmok-Narin yolu inşa edildi. Tekerlekli bir yol haline gelen bu yol, Yedisu bölgesi ile Kaşgar arasındaki transit ticaretinde çok büyük rol oynadı. 1880 yılında Kutemaldin-Narin posta yolu faaliyete geçmişti. Bu ilk dönemde yukarıdaki örneklerle benzer başka yollar içinde çalışmalar yapılmıştı. İkinci aşamada (1900-1917), geçmişe göre daha yeni yollar ve iletişim araçları, demiryolu, araç yolu ve su taşımacılığı görünür. Kırgızistan'daki ilk demiryolları, 1908-1911 yıllarında inşa edilen kömür madenlerinden demiryolu istasyonlarına (Kızıl-Kaya'dan Skobelev'e, Sülüktü'den Dragomanovo'ya) ulaşımı

¹²⁹ Mehmet Yetişgin, **A History Of Turkistan in the Nineteenth Century**, Ankara 2014, s. 285.

sağlayan yollardı. Bununla birlikte, çarlık döneminin sonuna kadar, Andican'dan Celal-Abad'a uzanan geniş çaplı hattın inşası da (1913-1916) tamamlandı¹³⁰.

Demiryolu hatları bölgede artmaya başladı. 1912'de Hokand-Namangan ve Gorçakov-Skobelev hatları açıldı, daha sonra Oş-Celalabad kısmı açıldı. 1913'te Arıs-Pişpek hattının inşası başladı, ancak devrimden önce bitmedi. Kırgızistan'ın Türkistan, Rusya ve dış pazarlarla bağlantısı yavaş yavaş artıyordu¹³¹. Üretim ve sanayinin yaygınlaştığı Kırgız toprakları başka bölgelerle entegre olma yolunda hızla ilerlediği bir dönemdi.

Rus hükümetinin Kırgızistan'ı idari-hukuki ve sosyo-ekonomik politikalarını uygulama süreci iki büyük döneme ayrılmıştır. İlk dönem, 1867-1886 dönemini kapsayan hazırlık dönemi idi. Bu dönem 1867 yılında Türkistan genel valiliğinin kurulmasından, 1886 yılındaki Türkistan topraklarının idaresinin kalıcı hale gelmesine kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Bu dönemde yerel halkın yaşamın her alanında hakları da belirlemişti. Bu dönem, yerel koşulların incelenmesi, bölgenin yönetilmesine ilişkin yönetmeliklerin (1871, 1875, 1881 yıllarında) onaylanmamış taslaklarının hazırlanmasıyla tasvir edilebilir. Bölgesel otoriteler bu dönemde çoktan belli pratik adımlar atmış olsa da, Türkistan'da yürütülecek olan politikalarının temel ilkeleri, ancak XIX. yüzyılın sonlarında şekillenmişti. İkinci dönem, Kırgızistan da dâhil olmak üzere Türkistan'da koloni politikalarının temel ilkelerinin uygulanmasıydı. Bu dönem, 1880'lerden 1917'ye kadar olan zamandı ve sömürge politikalarında neredeyse her alanda (yönetim, tarım, iskân, ticaret, endüstri, toplum

¹³⁰ Taşmanbet Kenensarıyev, "Kırgızstan v Sostave Rossii", *İstoriya Kırgızstana s Drevneyşih Vremen do Kontsa XIX. veka*, (Ed. U. Çotonov) Bışkek 1995, s. 297-299.

¹³¹ Zima, *Kirgiziya Nakanune Velikoy...*, s. 26.

vd.) az ya da çok açık ilkeler vardı. Bu ilkeler, Şubat Devrimi'nin başlangıcına kadar kademeli olarak uygulandı. Kırgızistan da dâhil olmak üzere Türkistan'da idari ve hukuki sistemin örgütlenmesinin genel ilkeleri, 1865 yılında Bozkır Komisyonu tarafından geliştirilmişti¹³².

XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın başında, Kırgız halkı hayatlarına birçok önemli yenilik getiren Çarlık yönetimi altında yaşadı. Getirilen bu yenilikler birçok değişimi de beraberinde getirdi. Bu değişimlerden birincisi, Hokand hanlığıyla yapılan ve yıllarca süren mücadelelerden sonra, Kırgızların, Rus hâkimiyetine girmesidir. Akabindeki süreçte Çarlık, Kırgız topraklarına yeni bir yönetim sistemi kurmanın yollarını aradı. İkinci olarak, Çarlık yönetimi, bölgedeki doğal kaynaklardan faydalanmak için Kırgız halkının geleneksel ekonomik yapısını değiştirmek istiyordu. Bahsi geçen ekonomik değişimler için ticaretin ve sanayinin gelişmesi, ekonomik ilişkilerin de yenilenmesi gerekiyordu. Üçüncü değişiklik, Rus yönetiminin, Orta Rusya'dan, toprağı olmayan binlerce köylü göçmeni Türkistan'a yerleştirmesiydi. Son değişiklik olarak Çarlık, Avrupa (Rus) kültürünü ve modernleşmeyi Türkistan'da hayata geçirmekti. Bu amaç doğrultusunda birçok insan Türkistan'a geldi¹³³. Rusya'nın Türkistan coğrafyasını işgal süreci, topraklarını genişletmekten son aşamada bölgenin ve bölge halkının sömürölüp asimile edilmesine kadar ilerleyen çok kapsamlı bir süreç olmuştu.

Rusların Türkistan ile beraber Kırgız topraklarını da idari açıdan şekillendirmesi çarlık sonrası Sovyet döneminde dahi devam etti. Sürekli olarak

¹³² Kenensariyev, "Kırgızstan v Sostave...", s. 277-278.

¹³³ Rafis Abazov, "Çarlık Yönetimi Altında Kırgızlar", (Terc. Özgür Çınarlı, Ahmet Karan), **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 18, Ankara 2002, s. 607.

sınırları ve yönetimleri değiştiren Ruslar bunları yaparken yerli halkın şartlarını, değerlerini ya da bölgenin şartlarını göz önünde bulundurmamışlardı. Bütün amaçları tüm bölgede otoritelerini tesis etmek, güçlerini en uzak mecralara kadar hissettirmek ve bölgenin yerli halkının güçlü bir şekilde kendilerine karşı birlik olmasını engellemekti. Uygulanan idari sistemin neredeyse tüm kademelerinde Rus idareciler görev yapmıştı. Yerli halk, mahalli yönetimlerde kendine yer bulabilse de bölge yöneticilerinin sıkı takibinde ancak yönetimin talimatlarını uygulayan emir eri olmanın dışına ıkamamışlardı. Hanlıklar döneminden sonra geleneksel yönetimin dışında bölge dışından bir otorite tarafından yabancıları oldukları yeni bir sisteme tabi olan Türkistan halkı ve Kırgızlar arlık döneminde her açıdan bocalama dönemine girmişlerdi. İdari ve diğer benzer sebeplerden dolayı bölgede büyük bir huzursuzluk ortaya çıkacak ve ileriki yıllar için meydana gelecek olan büyük olayların temelini oluşturacaktı.

2.2. 1905 İhtilali ve Kırgızlar

2.2.1. 1905 İhtilalini hazırlayan Olaylar ve Kanlı Pazar

Uzakdoğu'daki olaylarla yakından ilgilenen Rusya, hem XX. yüzyılın başında bölgedeki karışıklıklardan yararlanmak hem de iç politikada da üzerindeki baskıyı azaltmak amacıyla Japonya'ya karşı savaşa girmekten çekinmemişti. 1904 Şubat'ında başlayan savaşta 18 ay devam etmiş ve hem karada ve hem denizde yapılan mücadelelerde Rusya ağır bir yenilgi almıştı. Japonya, Liaotung yarımadasına asker çıkarıp Rusya'ya karşı yapılan kara savaşında galip geldi. Ayrıca yaptıkları ani bir baskınla Port Arthur limanında bulunan Rus donanmasını da yok etti. Bu olay neticesinde Rusya, takviye amacıyla Baltık donanmasını Uzak Doğu'ya gönderdi. Ancak Japonlar Tsushima Boğazında pusuya düşürdükleri bu donanmayı da imha ettiler. Yenilgiyi kabullenen Rusya, 1905 Eylülünde Portsmouth (Amerika'da) barışını imzaladı. Yapılan antlaşmayla Rusya, Mançurya'daki hâkimiyetini Japonya'ya devrediyor ve Kore'nin bağımsızlığını tanıdı¹³⁴. Kaybedilen Japon savaşı, Rusya'da bir ihtilaller silsilesinin başlamasına neden olacak olaylardan biri olarak tarihe geçecekti.

XX. yüzyılın ilk yıllarında Çarlık hükümeti, işçiler arasında bir süredir yükselişte olan yönetim aleyhtarlığını engellemek ve onları kendi yanına çekebilmek için bazı girişimlere başvurmuştu. Bunlardan biri, Moskova "Oçranka"sı (Emniyet teşkilatı) şefi Zubatov tarafından uygulanan sistemdi. Zubatov, işçileri kazanmak için bir oluşuma gitmişti. Bu oluşum tarafından işçilerin arasına yerleştirilen ajanlar,

¹³⁴ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Cilt 1-2, Ankara 1992, s. 52.

Çarın işçilerin durumuyla yakından ilgilendiğini ve gerekli tedbirler düşündüğünü ancak işçilerin de grev ve protestolara karışmadan sabırla beklemeleri gerektiğini söylüyorlardı¹³⁵. Japon savaşından sonra Rusya'da grevler çoğalınca, hükümet bu taktiği tekrar uygulama yoluna gitti. Bir papaz (pop) olan Gapon adında biri görevlendirildi. 1904'te, Gapon, Petersburg Fabrikaları işçiler Derneği'ni kurdu ve görevine uygun olarak konferanslar, konserler ve temsiller düzenledi¹³⁶.

22 Ocak 1905 (eski takvime göre 9 Ocak 1905) Kanlı Pazar denen gün, Rusya'da 1905 Devrimi'ne hız kazandıran bir gündü. Diğer bir tabirle Kanlı Pazar, 1905 Rus Devrimi'nin başlangıcıdır. Bahsi geçen günde Rahip George Gapon'un tertip ettiği ve işçilerle ailelerinden oluşan büyük bir kalabalık, Çar'a bir dilekçe vermek için Petersburg'da kışlık saraya doğru yürüyüşe geçmişlerdi. Kalabalık, dilekçelerinde Çar'dan uygun bir ifadeyle herkes için eğitim, sivil haklar, günlük çalışma şartları ve işçi ücretleri gibi konularda iyileşmeler talep ediyorlardı. İstedikleri taleplerin gerçekleşmesi için bütün sınıfların dâhil olduğu bir meclisin kurulmasını istediler. Silahsız olan ve kadın ve çocukların da dahil olduğu kalabalık, ilahiler ve vatanseverlik şarkıları eşliğinde kışlık saraya yaklaştı. Ancak Çarın amcası Grandük Vladimir'in emriyle bu barışçıl kalabalığa saray muhafızlarınca ateş açılmıştır¹³⁷.

Ateşli silahlarla donatılmış Kozak süvari birliği, erkekleri, kadınları ve çocukları ayırt etmeksizin kalabalığa saldırdı. Muhafızlar, kaçan insanları yaylım

¹³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Morskoy, *Zubatovşina Stranička iz İstoriy Raboçago Voprosa v Rossii*, Moskova 1913.

¹³⁶ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan Günümüze Kadar)*, Ankara 1987, s. 379-380.

¹³⁷ Hasip Saygılı, *1905 Rus Devrimi ve Sultan Abdülhamid*, İstanbul 2016, s. 96-97.

ateşine tuttu. Paniğe kapılan kalabalık dört bir yana dağılmıştı. Kışlık Sarayını çevreleyen sokaklarda ölümler gerçekleşti¹³⁸. Sarayın önündeki geniş meydana resmi raporlardaki sayıların daha az olmasına rağmen çıkan olaylarda binden fazla işçinin öldüğü ve iki binden fazla yaralı olduğu iddia edilmiştir. Kalabalığın dağılmasında sonra Pop Gapon da ortadan kaybolmuştu. Olayda şiddet kullanılması Rus derinden etkilemişti. İşçiler, birçok kayıp verildiği için bu güne kendi aralarında “Kanlı Pazar” adını vermişlerdi. Kanlı Pazar olayına tepki olarak birçok yerde protesto amaçlı grevler düzenlendi. 11 Ocakta Moskova’daki fabrikalar greve gittiler. Lehistan, Finlandiya, Ukrayna, Kafkas ve Sibirya’da da grevler arttı. Grevlere katılan işçilerin sayısı, 440 bin kişiyi buldu. Rusya’da, gayri resmi olarak ihtilal başlamıştı¹³⁹. Halkın şiddete başvurmadan barışçıl bir şekilde Çara taleplerini iletme isteğinin tam tersi olarak şiddetle karşılık verilmesi ve bir katliama dönüşmesi 1905 olaylarının bir dönüm noktası olmuştur. Çarın, halkın taleplerine şiddet ve saldırı ile cevap vermesi bütün ülkede infiale neden olacak zaten hoşnutsuz bir durumda olan halk bu duruma çok daha büyük tepkiler verecekti.

Kanlı Pazar olayınının akabinde işçi örgütleri sosyalist partilerin saflarına katılmışlardı. Olayların daha da büyümesinden korkan hükümet, istemeden yeni bir siyasi reform paketi ilan etmek zorunda kaldı. 19 ağustos 1905’te yasama yetkisi olmayan bir Duma’nın toplanması kararı alındı. Ancak bu girişimler, kamuoyunun beklentilerini karşılamaktan uzaktı. Sonbaharda işler daha da ciddileşti. Tüm Rusya genelinde grev çağrısı yapıldı. Şehirlerde su ve elektrik kesintileri oldu. Finlandiya demiryolu dışındaki bütün demir yolları çalışmaz hale gelmişti. İşçi temsilcileri ve

¹³⁸ Neil Faulkner, *A People’s History of The Russian Revolution*, London 2017, s. 23.

¹³⁹ Kurat, *Rusya Tarihi...*, s. 381.

Sosyalist Parti başkanlarından oluşan devrimci lider kadroları, St. Petersburg’da Sovyet İşçi Temsilcileri denilen özel bir kurul oluşturdular. Bu kurulun ilk toplantısına 40 işçi temsilcisi katılırken, sonrasında bu rakam 500’e ulaşmıştı¹⁴⁰.

Rusya’da hoşnutsuzlukla başlayan süreç sonrasında bağımsız gösterilere dönüşmüştü. “Kanlı Pazar” olayında sonra bu durum artık Rus hükümetine karşı daha organize daha kurumsal olan ve kendilerine karşı birleşmiş devasa bir iç sorun olmaya başlamıştı.

2.2.2. 1905 Yılı ve Sonrasında Rusya’da Genel Durum

1905 yılında 20-30 Ekim tarihlerinde yapılan grevler devrimci hareketi iyice güçlendirmişti. Mayısta liberal Kadetler liderliğinde 14 örgüt bir araya gelerek sendikalar birliğini kurdular. Ülkedeki işçiler resmi onay olmadan sosyalistlerin liderliğinde sendikalar kurmuşlardı. Bu grevler, komiteler tarafından organize edilmeye başlanınca hareket alanı kalmayan II. Nikolay ve hükümeti 30 Ekim’de, bir manifesto yayımlayarak teslim oldu. Yayımlanan Ekim manifestosuna göre vatandaşlara özgürlükleri konusunda garanti verilmiş, gerçek anlamda yasama faaliyetini devralacak bir yasama meclisinin kurulacağı sözü verilmiştir. Rusya’da daha fazla iyileşme olacağına da dikkat çekilmişti. Ekim manifestosu, muhalefeti ikiye bölmüş ve büyük bir güç kaybına uğramıştı. Aralık ayının ortalarında hükümet, St. Petersburg Sovyet’inin üyelerini tutukladı. Sovyet’in devrim çağrısı sadece Moskova’da karşılık buldu. İşçiler ve diğer bazı radikaller 22 Aralık ile 1 Ocak 1906

¹⁴⁰ George Vernadsky, **Rusya Tarihi**, Terc. Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak, İstanbul 2015, s. 329.

tarikhleri arasında bir muhafız alayını içeren asker ve polise karşı çetin savaşlar verdi. Ancak başarı sağlanamamıştı. 1905 yılında Rusya’da kanlı çatışmalar böylelikle sona erdi. Kış döneminde birçok sorunlu bölgede düzen, askeri mahkemeler ve cezalandırma amaçlı baskınlarla sağlandı¹⁴¹.

Rus hükümetinin yayımladığı Ekim Manifestosu, 19 ağustos 1905’te ilan ettiği reform paketine göre muhalefet tarafından daha çok ciddiye alınmıştı. Ciddiye alınmakla kalmayıp, muhalefeti bölmüş, bu da hükümet karşısında ciddi bir güç kaybına uğramasına neden olmuştu. Ancak Rus hükümetinin aldığı önlemler ve verdiği tavizler 1905 yılı için kontrolü geri kazanmasını sağlasa da uzun vadede kalıcı bir çözüm olmaktan çok uzak kalacaktı. Nitekim 1917 yılına gelindiğinde bu durum daha da iyi anlaşılacaktı.

2.2.3. 1905 Yılı ve Sonrasında Türkistan’da Genel Durum

1905 yılı Merkezi Rusya’da çok hareketli bir şekilde geçerken bu olayların yansımaları mutlak olarak Türkistan coğrafyasında da görülecekti. XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde Türkistan, Rusya ile demiryolu ile bağlanmış durumdaydı. Demiryolu inşası ve ilk fabrikalarla beraber işçi sınıfı da ortaya çıktı. Başta Ruslar olmak üzere önemli sayıda işçi demiryolu depolarında ve atölyelerinde yoğunlaştı. Rus işçiler arasında, devrimci faaliyetleri nedeniyle Orta Rusya'dan sürülen politik sürgünler vardı. Bunlardan bazıları Sosyal Demokratlardı. Rus proletaryasının bu en bilinçli kısmı, yerel işçilerin devrimci bilincini uyandırmada büyük rol oynadı.

¹⁴¹ Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, **Rusya Tarihi**, Terc. Figen Dereli, İstanbul 2016, s. 423-424.

Sosyalist fikirleri burada yaymaya başlayan bu grup çalışanlara Bolşevik gazeteleri dahi dağıttılar¹⁴². Devrimci faaliyet içinde oldukları için Türkistan'a sürülen insanlar buralardaki devrimci hareketlerin başlangıcında ve yayılmasında ön ayak olacak kişilerdi.

Mitingler ve gösteriler Türkistan'da devrimci olayların sadece başlangıcıydı. Ocak 1905'in sonundan Haziran 1907'ye kadar, bölgede grevler durmayacaktı. bazen siyasal grevler yaşanırken bazen de işçilerin, köylülerin ve çiftçilerin çarlık birlikleri ve polislerle silahlı çatışmaları görülecekti¹⁴³. Çıkan olaylar neticesinde suçların önlenmesi ve kontrol altına alınabilmesi için Taşkent'teki bölge valiliği 23 Aralık 1905 tarihinde Yedisu bölgesinin Vernıy, Pişpek ve Yarkent bölgelerinin bir yıl boyunca olağanüstü hal ilan edilmesiyle ilgili bir emir yayımlamıştı¹⁴⁴.

Devrimin güçlenmesinden korkan Çarlık, 17 Ekim'de özgürlük vaadiyle bir bildiri yayınladı. 19 Ekim'de Çarlık makamlarının emriyle Taşkent'te bir işçi toplantısı düzenlendi. Bu gelişme yeni bir öfke dalgasına neden oldu ve Türkistan şehirlerinde protesto mitingleri gerçekleşti¹⁴⁵. Çarlık yetkililerinin olayları kontrol altına almak için yaptığı girişimler, işlerini kolaylaştırmak bir yana toplumun kendilerine karşı olan öfkelerini de artırmasına sebep oluyordu.

15 Kasım 1905'te Taşkent askeri kalesinde görev yapan askerler isyan etti. Bu faaliyetin organizatörleri ve ilham verenleri Taşkent RSDİP (Rus Sosyal Demokratik İşçi Partisi) grubunun temsilcileriydi. Taşkent Bölge Mahkemesi

¹⁴² Kastelskaya, *İz İstorii...*, s. 17.

¹⁴³ **Oçerki po İstorii Kirgizskoy SSR**, Cilt 1, Frunze 1952, s. 210.

¹⁴⁴ Tsgia, Uzssr, F. 11-S, KTTG, D. No:323, L. 55.

¹⁴⁵ Zima, **Kirgiziya Nakanune Velikoy ...**, s. 73.

savcısının 16 Kasım 1905 tarihli raporunda şu şekilde yazıyordu; “Tarif edilen ayaklanmaların nedenleri henüz açıklığa kavuşturulmamıştır, ancak bu ayaklanmaların kalede askerlerin arasında ajanları görülen aşırı devrimci partilerin siyasi kışkırtması sonucu olarak ortaya çıktıklarını varsaymak için sebepler vardır”. İsyancılar silahları ele geçirip “Mahvolsun otokrasi” diye bağırarak kale duvarına doğru yürüdüler. En çok nefret edilen subaylar isyancılar tarafından öldürüldü. Daha düşük rütbeli askerler, ceza müfreze şeflerinin “kargaşayı durdur ve silahları geri ver” taleplerini reddederek onlara ateşle cevap verdiler. İsyancı askerler onlardan daha güçlü Çar hükümetinin askeri kuvvetlerine karşı direniş gösteriyorlardı. Onların birçoğu çatışmalarda öldürüldü, birkaçı ise Çar birliklerinin eline geçti. Bu isyan, Pişpek de dâhil olmak üzere bölgenin askeri garnizonları arasında ciddi bir tepki buldu¹⁴⁶.

Türkistan’daki devrim olaylarının başlangıcı Taşkent’te yaşanan askeri birliklerin isyan hareketiydi. Buradaki isyan Türkistan’daki diğer şehirler için bir örnek teşkil edecek ve bu isyanın bastırılma şeklinden dolayı çara karşı öfke daha da büyüyecekti.

Devrim hareketleri, Türkistan’da, 1905’in Kasım ayının ortalarından itibaren zorlu bir mücadeleye dönüştü. 15 Kasım’da, Taşkent’teki askerlerin ayaklanması, Çar makamları tarafından acımasızca bastırılmasında uygulanan şiddeti protesto etmek için, demiryolu işçileri 16 Kasım’da greve gitti, bu da Türkistan’da genel bir siyasi grevle sonuçlandı. Greve birkaç gün boyunca bölgenin demir yollarının trafik

¹⁴⁶ Kuşbek Usenbaev, **Revolutsionnoe Dvijenie v Kirgizii Nakanune Oktyabrskoy Revolyutsii**, Frunze 1965, s. 41.

kontrolünü ellerinde bulunduran grev komitesi önderlik etti. İşçi ve askerlerin devrimci mücadelesinin yerli halkın tarafından desteklenmesinden korkan Çarlık, durumu bastırmak için elinden gelen her şeyi yaptı. Bu bağlamda, Savaş Bakanı, ayaklanmaları durumunda, ayaklanmaları bastırmak için silah kullanmaları için Türkistan bölgesindeki askeri birliklerin komutanına telgrafla emir dahi verdi¹⁴⁷. Türkistan posta telgraf şefinin 16 Kasım 1905 tarihinde genel valiye gönderdiği raporda “Ekselanslarınızı Posta Telgraf kurumunun sizin saflarınızda olduğunu bildirmekten onur duyuyorum. Bana emanet edilen bölge, Rusya Avrupa tarafındaki kurumların örneğini izleyerek greve gitti” diye bildirmiştir¹⁴⁸. Biz buradan ülke kurumları arasında bir bölünme olma ihtimalinin olduğunu anlayabilmekteyiz.

Türkistan’da gündem sadece işçiler ve onların devrimci faaliyetleri değildi. Arka planda yerli halkın kendi hak ve kazanımları için Rus hükümetine karşı verdikleri mücadele de vardı. Bu mücadeleyi bölgenin farklı bölgelerinde görebilmekteyiz.

1905 yılının Kasım ayında, Andijan bölgesinin Kugart ilçesindeki çiftçiler, Yagaç-Kurgan bölgesindeki ekilebilir arazilerini almak için gelen silahlı Rus zengin köylülerine karşı koydular. Çiftçiler, ölüm tehditlerine rağmen, zengin köylülere karşı mücadeleyi durdurmadılar¹⁴⁹.

1905'te, Oş İlçesi'nin Kırgız nüfusu defalarca sorumlu kişilerin kendi topraklarına el koymalarına ilişkin şikâyetle bulundu ve ele geçirilen toprakların iade

¹⁴⁷ Zima, **Kirgiziya Nakanune Velikoy ...**, s. 74.

¹⁴⁸ Tsgia, Uzssr, F. 11-S, KTTG, D. No:319, L. 111.

¹⁴⁹ Usenbaev, **Revolutsionnoe Dvijenie...**, s. 43.

edilmesini istedi. Aynı yılın Ağustos ayında, Prjevalks Kırgızları, Türkistan Genel valisine, Kossakların yerleşimleri için toprağa el koyma konusunda şikayette bulundular. Ancak artık çiftçiler, şikayet ve görüş bildirmenin ötesinde açık bir direniş göstermeye başladılar. Nisan 1905'te, Andican'da Kırgız çiftçiler, arazi araştırmacısının arazilerinin fotoğrafını çekmesine izin vermedi, onu dövdüler, sürüklediler ve aletlerini kırdılar¹⁵⁰.

Oş ve Andican'daki bu olaylar bölgenin ve bölge halkının devrim hareketleri dışında da zorlu bir süreçten geçtiğini göstermektedir. Bir yanda daha fazla özgürlük ve ekonomik refah için yönetime karşı mücadeleye girişen devrimci gruplar varken diğer yanda gündelik hayatını idame ettirebilmek için ellerinden alınmak istenen temel yaşam haklarını korumaya çalışan organize olmayan ve imkanları kısıtlı olan yerli halk vardı. Türkistan halkının daha özlük haklarını kazanamamışken devrimci faaliyetlere girişmesi çok gerçekçi değildir. Bazı kaynaklarda verilmek istenen devrimci faaliyetlere yerli halkın da destek verdiği tezleri ispata muhtaçtır. Diğer taraftan devrimci gruplar asıl hedeflerinin sadece çar ve sistemi olduğu, Rus olmayan milletlerin ki içlerinde çoğunlukla Türklerin ihtiyaç ve gereksinimlerinin ikinci planda kalacağı sonraki yıllarda yapacakları icraatlarla ortaya çıkacaktır.

Türkistan'daki devrimci mücadele 1905 sonbaharında iyice arttı. Türkistan'daki devrimci ayaklanmaların büyümesinden endişe duyan Çar hükümeti, Türk bölgelerinin onları kararlı bir şekilde bastırmasını istedi. Çarlık hükümetinde büyük rol oynayan devrimin ünlü uygulayıcısı General Trepav, 13 Ekim 1905 tarihli

¹⁵⁰ Zima, *Kirgiziya Nakanune Velikoy ...*, s. 72.

bir telgrafta, Türkistan Genel valisi Sakharov'a grev ve mitingleri önlemesini ve onları durdurmak için açık güç kullanmasını istedi¹⁵¹.

Devrimci hareket, başta işçilerin, askerlerin ve köylülerin dâhil olduğu geniş kesimlere yayıldı. 15 Kasım'da, Taşkent kalesinin askerlerinin isyanı 16 Kasım'daki işçilerin büyük isyanı izledi. Grevde demiryolu ve demiryolu atölye işçileri başroldeydi. Greve yönetmek ve rehberlik etmek için izleyici bir grev komitesi dahi seçilmişti. Taşkent'te gelişen olaylar Türkistan Genel Valiliğinin tüm bölge ve ilçe merkezlerinde de kendi etkisini gösterdi¹⁵².

2.2.4. 1905 Yılı ve Sonrasında Kırgız Bölgelerinde Genel Durum

Kırgızistan'daki işçi kitlelerinin gösterileri, Türkistan'ın her yerindeki devrimci eylemle sıkı sıkıya bağlı olacaktı. 13 Ekim'de Taşkent'te protesto yapanların vurulması ve aynı zamanda Çar hükümetinin sosyal demokrat örgüt liderleri ile Taşkent'te, Vernıy'de¹⁵³ ve Türkistan'ın diğer şehirlerindeki devrimci hareketlerin öncülerine karşı yönelik baskıcı önlemleri, Pişpek'te ve Kırgızistan'ın diğer bölgelerinde bir dizi protesto gösterilerinin başlamasına neden oldu¹⁵⁴.

Pişpek'te yaz aylarında çok fazla insan toplanmamıştı. Göçmenler, ihtiyaçlarını tartışmak için birkaç defa toplanmaya çalışmalarına rağmen bu tür toplantılara izin verilmedi¹⁵⁵. Ancak Kırgızistan'da en önemli ekonomik ve politik

¹⁵¹ Zima, *Kırgızıya Nakanune Velikoy ...*, s. 72.

¹⁵² Camgerchinov, *o Progressivnom Znaçenii ...*, s. 119.

¹⁵³ Vernıy günümüzde Kazakistan sınırları içinde yer alan Almatı şehridir.

¹⁵⁴ Camgerchinov, *o Progressivnom Znaçenii ...*, s. 121.

¹⁵⁵ Zima, *Kırgızıya Nakanune Velikoy ...*, s. 74.

merkez Pişpek şehriydi ve nihayetinde ilk devrimci olaylar da burada gelişecekti. 6 Ağustos 1905'te, bir dizi başarısız girişimden sonra, Pişpek'te şehir halkı ve Pişpek şehrinde geçici olarak yaşayan topraksız köylülerin toplantısı yapıldı. Toplantı devrimci görüşlü tıp asistanı Yakuşev ve öğretmen Glebov tarafından yönetiliyordu. Çara hitap eden dilekçenin verilmesine izin veren kararname toplananlar için okundu. Bunun ardından, 262 kişi tarafından imzalanmış olan “en yüce isim adına” bir dilekçe kabul edildi¹⁵⁶.

Çara yazılan dilekçede Çar babaya inanç ve onun yardımıyla köylülerin durumunu iyileştirmeye umut hala seziliyordu. Ancak yine de, bir bütün olarak dilekçe, toprak sahiplerine ve göçmen idaresi yetkililerine karşı öfkeli köylülerin nefretiyle doluydu. Dilekçede köylüler için toprakların tahsis edilmesi, vergilerin azaltılması, tüm sosyal sınıfların haklarının eşitlenmesi, her kes için ücretsiz eğitim, konuşma, basın, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü, genel, eşit ve gizli oyla seçilen milletvekili seçimleri düzenlenmesi ve benzeri talepler bulunuyordu. Bir süre sonra, toplantı öncüleri Glebov ve Yakuşev tutuklanarak siyasi suçlamalara maruz kaldılar¹⁵⁷.

Ayrıca, dilekçe taslağını oluşturan ve Kırgızistan'dan sınır dışı edilen Yefim Semenoviç Yefremov'u da tutukladılar. Ancak çarlık makamları devrimci hareketi bitirmeyi başaramadı. 12 Ekim 1905'te, Pişpek'te küçük işletmelerdeki işçilerin girişimi sayesinde, demokratik görüşlü aydınların, öğrencilerin, sıradan çalışanların ve çevredeki köylerde yaşayan köylülerin yer aldığı bir miting düzenlendi.

¹⁵⁶ Camgerchinov, **o Progressivnom Znaçenii ...**, s. 119-120.

¹⁵⁷ Usenbaev, **Revolyutsionnoe Dvijenie...**, s. 42.

Katılımcılar yine bir dizi ekonomik ve siyasi talep öne sürdüler¹⁵⁸. Kırgızistan’da yapılan eylemlerde çar ve yönetiminden istenen talepler diğer bölge ve şehirlerdeki taleplerle hemen hemen aynıydı. Çünkü ülkedeki sıkıntılar ve çarlık rejiminin bu sıkıntıları aşmadaki başarısızlığı tüm ülkeye sirayet etmişti.

Kırgızistan’da devrimci hareketi ilk başlatanlardan biri de madencilerdi. 1905’de, Kızıl Kaya madencileri, baskıya karşı mücadeleye kalkarak, merkezi sanayi kentlerinin işçileri ile aynı siyasi talepleri dile getiriyorlardı. Bunlar maaş artışı, cezaların iptali, sekiz saatlik iş gününün düzenlenmesi, konuşma ve toplanma özgürlüğü gibi taleplerdi¹⁵⁹. Kızıl Kaya’da, grevin ciddi olacağından korkan maden sahibi Batyuşkov, tüm işçilerin taleplerinin derhal karşılanmasını emretti. Bu madenciler için önemli bir zaferdi¹⁶⁰.

Kırgızistan’daki devrimci hareket, sosyal demokratik fikirlerin etkisiyle geliyordu. İşte bu dönemde, Yedisu Sosyal demokratları ile Taşkent RSDİP (Rus Sosyal Demokratik İşçi Partisi) komitesi arasında en yakın bağlar kurulmaya başladı. 1905’in Ekim günlerinde Vernıy, Pişpek, Prjevalsk ve diğer bölge şehirlerinde faaliyetiyle Sır Derya, Yedisu ve Fergana bölgelerini kapsayan Taşkent RSDİP grubunun broşürleri ve bildirileri yayılmaktaydı¹⁶¹. Taşkent 1905 olaylarının Türkistan’daki merkezi konumundaydı. Buradaki askerlerin ayaklanması bölge çapında infiale neden olmuş ve diğer şehirlerde meydana gelen devrimci hareketler zamanla Taşkent ile koordineli hareket eder olmuştu.

¹⁵⁸ Camgerchinov, *o Progressivnom Znaçenii ...*, s. 120.

¹⁵⁹ Usenbaev, *Revolutsionnoe Dvijenie...*, s. 40.

¹⁶⁰ Abdıhan Çukubaev, *Klassovaya Borba i Obşestvannaya Mısl v Kirgizii (1900-1917 gg.)*, Bişkek 1967, s. 36.

¹⁶¹ Çukubaev, *Klassovaya Borba...*, s. 36.

Devrimci dalga yavaş yavaş kent nüfusunu da kapsıyordu. 1905 yılında Kırgızistan'ın kentlerinde gösteriler yapıldı. Kurum çalışanlarının, öğrencilerin ve şehir yoksullarının yer aldığı gösteri ve mitingler Pişpek ve Oş kentlerinde düzenlendi. Miting ve gösterilerin katılımcıları en çok, nefret kazanmış Çarlık yetkililerinin görevden alınmasını, Kurumsal Meclisin genel, eşit, doğrudan ve gizli oy hakkı temelinde düzenlenmesini, konuşma ve toplanma özgürlüğü talep ediyorlardı. 22 Ekim 1905'te Pişpek şehrinde esnaf, köylü göçmenler ve yerel demokratik aydınların katıldığı Pişpek kasabasında bir miting düzenlendi¹⁶².

400'den fazla kişinin katıldığı, yeni ve daha önemli miting 8 Kasım'da Pişpek'te gerçekleşti. Toplanan insanların tartışmasının ana konusu "17 Ekim Manifestosu" idi. Detaylı bir tartışmadan sonra katılımcılar ana gereklilikleri belirledikleri bir kararname kabul ettiler. Bu gereklilikler aşağıdaki gibi idi:

1. Devlet Duma'sı için yapılacak olan seçimlerde halka genel, eşit, doğrudan ve gizli oy kullanma hakkı tanınsın.

2. Özel mülkiyete ait arazilerin hemen satın alınsın ve bunların hepsi kabine, manastır ve s. toprakları da dâhil olmak üzere devlet mülkü hesap edilsin. Bu araziler nüfusa öyle dağıtılsın ki, onların kullanılması kiralık işçilere ihtiyaç kalmadan gerçekleştirilsin.

3. Dolaylı vergiler kademeli gelir vergisiyle değiştirilsin.

4. Sınıf ayrıcalıklarını yok edilsin.

¹⁶² Çukubaev, *Klassovaya Borba...*, s. 38.

5. Ücretsiz, genel, zorunlu eğitim gerçekleştirilsin.

6. Devlet kredisi düzenlensin ve gerek Rus gerekse de yerel nüfusun topraksız köylülerinin topraklarda yerleşmesi sağlansın.

7. “Bozkır durumu” kanunu mevcut duruma uygun olmaması nedeniyle değiştirilsin.

8. Gizli oylama zamanı genel, eşit ve evrensel oy kullanma hakkı ile seçilecek belediye meclisi kurulsun.

9. Kazak birimlerini Pişpek’ten çekilsin.

Mitingde kabul edilen kararname, bakanlar kurulu başkanı kont Vitte’ye gönderildi. Ancak, çalışanların mitinginin kararnamesinde devrimci eylem gören yerel makam temsilcileri baskıcı önlemlerini güçlendirdi¹⁶³. 6 Ağustos tarihinde yapılan toplantıdan sonra Kırgızistan’da yapılan diğer önemli devrimci hareket 8 Kasımdaki miting olmuştu. Her iki harekette de talep edilen haklar aynı şekilde yönetim tarafından geri çevrilmiş ve çıkması muhtemel daha büyük olayları önlemek için alınan tedbirler daha da sertleştirilerek artırılmıştı.

Devrimci olayların büyümesinin etkisiyle, artık 1905 yılının Kasım ayında posta ve telgraf çalışanları da mücadeleye katılmaya başladı. 16 Kasım’da Pişpek şehrinin postane ve telgraf ofisinin çalışanları, Moskova ve St. Petersburg’un grev yapan matbaacıları ile dayanışma adına greve başladılar. Posta ve telgraf ofisi

¹⁶³ Camgerchinov, o **Progressivnom Znaçenii ...**, s. 120-121.

çalışanları daha yüksek ücret ve daha iyi yaşam koşulları talep ediyorlardı. On günden fazla süren (16 Kasım-29 Kasım 1906) posta ve telgraf ofisleri çalışanlarının grevi, işçilerin ve alt rütbelerin siyasi bilincinde ve birliğinde bir artış olduğunu ortaya koydu, çıkarlarının ortaklığını gösterdi¹⁶⁴.

Rusya'nın posta ve telgraf işçilerinin grevi dalgası, Kırgızistan da dâhil olmak üzere Orta Asya'yı sardı. Türkistan'daki iletişim işçilerinin grevi, 17 Kasım 1905'te başladı ve aynı yılın 3 Aralık tarihine kadar sürdü. Bu grevde Pişpek ve Prjevalsk şehirlerinin, aynı zamanda Kırgızistan'daki bir dizi köyün posta ve telgraf çalışanları aktif rol aldı. Grevciler 15 gün boyunca işe gitmediler. Kırgızistan da dâhil olma üzere, Türkistan'ın şehirleri ve kasabaları arasında posta ve telgraf vasıtasıyla iletişim kesintiye uğradı. Çar hükümetinin temsilcileri birbirlerinden izole edilmiş durumda kalmaya devam ediyorlardı. Ancak grev başarı kazanamadı. Onun en aktif katılımcıları baskıya ve para cezalarına maruz kaldı, birçoğu ise işyerinden kovuldu¹⁶⁵.

Muhtemel bir halk ayaklanmasını bastırmak için, Türkistan'daki kasaba ve bölgeler ayrı ayrı gelişmiş savunma pozisyonuna alındı. 1905 yılının sonunda ve 1906 yılının başında, Pişpek dahil olmak üzere Yedisu bölgesinin güney kısımları da bu duruma dahil edildi. 1907 yılında, tüm Yedisu bölgesinde sıkıyönetim ilan edildi. 1905 yılında Bolşeviklerin önderlik ettiği devrimci hareket, Rusya'nın işçi kitlelerinin çarlık baskılarını karşı durma konusundaki ilk kararlı girişimi oldu. Çarlık, Kırgız işçi nüfusunu Rus devriminin etkisinden koruyamadı ve devrimci

¹⁶⁴ Çukubaev, *Klassovaya Borba...*, s. 37.

¹⁶⁵ Usenbaev, *Revolutsionnoe Dvijenie...*, s. 40-41.

fikirlerin Kırgızistan'a girmesini engelleyemedi¹⁶⁶. Çarlık yönetimi devrimci hareketlere karşı önlemler alırken asıl olaylar ve ayaklanmalar başka bir yönden gelecekti. 1917 devriminden önce 1916 yılında bütün Türkistan'a yayılan bir ayaklanma ile karşı karşıya kalacak olan yönetim istekleri temel yaşam hakkı olan yerli halkın bu taleplerine yine şiddet ve katliamla cevap verecekti.

Moskova'nın Aralık'taki yenilgisi silahlı ayaklanmadan sonra, devrim azalmaya başladı, ancak mücadele devam etti. 1906'da bir dizi Türkistan kentinde askerler arasında huzursuzluk ve isyanlar oldu, işçilerin grevleri, köylü hareketi devam etti. Devrimci fikirler Kırgızistan topraklarına yerleştirilen askerlerin çevresine sızdı ve politik olarak güvensizlik oluşmasından dolayı polis denetimi kuruldu¹⁶⁷.

Olaylar, yukarıda da bahsettiğimiz gibi 1905 yılı bittiğinde tesirini oldukça azaltsa da tamamen bitmemişti. Yer yer gösteri ve olaylar devam etmekteydi. Bunu Kırgızistan'daki örneği 1906 yılı 3 Nisan gecesi Pişpek şehrindeki işçilerin bir kısmının gösterileriyle meydana geldi. Bu gösteri yönetime karşıydı. Bunlarla başa çıkamayan yerel yönetim, telgrafla Verniy (şimdiki Almatı) şehrine, Yedisu bölgesinin askeri valisine rapor vermeye ve yardım istemeye karar verdi. Bu yüzden öfkeli işçiler şehrin posta ve telgraf ofisine saldırdılar. Ancak itiraz geniş kapsamlı değildi ve başarı kazanamadı. 1907 yılının ilk yarısında ve ortalarında Verniy'de "hükümete karşı nutuklar" söylenen mitingler yapılıyor, kırmızı bayraklı, devrimci şarkılı, askeri müzikli gösteriler düzenleniyordu. Tüm bunlar Kuzey Kırgızistan'ın,

¹⁶⁶ Очерки по истории..., s. 214-215.

¹⁶⁷ Zima, Kirgiziya Nakanune Velikoy ..., s. 76.

özellikle de Pişpek şehrinin çalışanlarının ruh halini ve siyasi durumunu etkiledi¹⁶⁸. Bir sonraki yıl bölgedeki tansiyon azalmamış, 16 Temmuz 1907’de, Pişpek bölgesinin Sarbagışev ilçesinde çiftçiler toprakların Çarlık rejimi tarafından ele geçirilmesine karşı mücadeleye kalktılar. Kısa bir süre sonra Prjevalsk bölgesinin Narın ilinin işçi nüfusu isyan etti. Bu arazinin yerli halkı Çarlık rejimi temsilcilerine “onları vursalar bile kendi topraklarını vermeyeceklerini” söylediler¹⁶⁹. Ancak 1905 yılında sonraki hareketler daha bölgesel birbirinden kopuk ve zayıf kalmıştı. 1905 olaylarından sonra akabindeki yıllarda gelişen bu olaylar, bölgede hem devrim hareketlerinin tamamen bitmediğini hem de bölge halkının Rus hükümetine olan hoşnutsuzluğunun devam ettiğinin göstergesiydi.

1905-1907’nin Türkistan’daki devrimci hareketi tüm Rus devriminin ayrılmaz bir parçasıydı. Ayrıca bu hareket Türkistanlı işçiler için mükemmel bir siyasi okuldu. Bu okulda, çarlıktan sadece kendileri tarafından değil, Rus halkı ve diğer tüm Rusya halkları tarafından da nefret edildiğini öğrendiler. Rus halkı kendi hakları için nasıl savaşılacağını gösterdi. Rus işçiler zaten kendilerini önemli bir tarihi güç olarak göstermişlerdi¹⁷⁰.

XX. yüzyıl hem Türkistan coğrafyası hem de Rusya için zorluk ve karışıklıklarla başlamıştı. 1905 yılında Rusya’nın merkezinde çıkan devrim hareketleri bütün ülkeyi sarmış, Türkistan’da da karşılık bulmuş akabinde Kırgız bölgelerinde ve diğer bölgelerde olaylar yaşanmıştı. Kırgızistan’daki hareketler daha çok Bişkek ve Oş çevresinde gerçekleşmişti. Bahsi geçen dönemde tek sorun yönetimle alakalı

¹⁶⁸ Usenbaev, *Revoljutsionnoe Dvijenie...*, s. 41-42.

¹⁶⁹ Usenbaev, *Revoljutsionnoe Dvijenie...*, s. 43.

¹⁷⁰ Kastelskaya, *İz İstorii...*, s.84.

sorunlar değildi. Özellikle Türkistan halkı, Rus idaresinin ve Rus göçmenlerinin baskısı altında yaşam savaşı veriyordu. Türkistan halkıyla beraber Kırgızların temel yaşam hakları için mücadele ettikleri bir dönemde devrim hareketlerine katılmaları ve yeni bir sistem için mücadele etmeleri pek mümkün görülmemektedir. Burada eylem ve hareketleri gerçekleştiren grubu daha çok bölgeye gelen Rus göçmenler oluşturmaktaydı. Rusya tarihi için yeni bir sürecin başlangıcı olan 1905 olayları, sonrasında devrimin başarılı olduğu 1917 yılının öncü olaylarıydı. Ancak Türkistan halkı ve Kırgızların asıl gündemleri hayatta kalma mücadelesiydi. Bu mücadele, 1916 yılında büyük bir isyana dönüşecekti. Bu sebeplerden dolayı Türkistan halkı ve Kırgızlar, 1905 yılı devrim hareketlerinin dışında kalmış, müdahil olmaktan uzak bir konumda kendi kaderlerini yaşamışlardır.

2.3. 1916 Ayaklanması ve Ürkün Olayı

2.3.1. 1916 Ayaklanmasının Sebepleri

1916 yılındaki ayaklanma öncesinde Rus hâkimiyeti, Türk topraklarında zaman zaman katliamlara neden olmaktaydı. Rus hâkimiyetinin Türkistan'daki toprak, pamuk ve göçmen politikası gibi konular, Türklere yüklenen ağır sorumluluklar Türkistan halkının Rus hâkimiyetine karşı olan memnuniyetsizliği arttırmaktaydı. 1916 ayaklanması öncesinde 1898 yılında “Dükçi İşan” (Mehmed Ali Halfe)'nin isyanı, Kazakların Ruslara karşı bir ayaklanmasıydı (Andican şehri civarında). Bu ayaklanma ancak büyük Rus kuvvetlerinin gücüyle bastırılabilmişti. Bu isyan, 1916 ayaklanmasının öncüsü durumundaydı¹⁷¹.

Ruslar, Türkistan'ı işgal ettiğinden beri bölge halkı bir arada ve organize bir mücadeleleri yoktu. 1905 Rus ihtilalinden sonra ülkedeki Müslüman aydınlar, ilk defa bir İslam kongresi düzenleme imkânı buldular. 15 Mayıs 1905'te Nijniy Novigorod'ta, 13-23 Ocak 1906'da Petersburg'da ve 16-21 Ağustos 1906'da olmak üzere üç defa kongre yapıldı. Ancak bu kongrelerin ilk ikisinde Türkistan'dan hiçbir temsilci katılmamış, son kongrede ise bir kişi bulunmuştu¹⁷². Yapılan bu kongrelere Türkistan coğrafyasından katılım neredeyse yok denecek kadar azdı. Dolayısıyla bölge yeni gelişmelerin dışında kalmıştı.

İlk kongrede Rusya Müslümanları Birliği'nin kurulması, on altı şubeye ayrılması, Müslümanların Ruslarla eşit haklara sahip olması için çalışma başlatılması

¹⁷¹ Kurat, **Rusya Tarihi ...**, s. 427.

¹⁷² Hayit, **Türkistan Devletlerinin...**, s.199-200.

ve gerektiğinde Rus terakkiperverleriyle iş birliği yapılmasına karar verildi. Müslümanların bu ilk toplantısı her konuda tecrübesiz ve basının yardımından uzak bir topluluk için başarılı bir adımdı. İkinci kongrede kabul edilen kararlara göre Rusya Müslümanlarının İttifakı kurulacak ve bu oluşuma bir merkez komite kurulacaktı. Ayrıca Rusya, on altı bölgeye ayrıldı. Her bölgede yerel meclisler oluşturulacak ve üyeleri bölgesel kongre tarafından seçilecekti. Duma'ya Müslüman milletvekilleri göndermek için Rusya hükümetine başvurulmasına karar verildi. Ağustos 1906'daki kongrede alınan kararla bütün ülkedeki Müslümanlarının eğitim sistemi aynı olacaktı. Eğitim dili Türkçe (Türkiye Türkçesi) olacaktı. Kongrede on üç maddeden oluşan raporda Müslümanların dinî hükümlerinin değiştirilmesi, müftülerin halk tarafından seçilmesi, Müslüman dini liderlerin devlet katında Rus papazlarıyla eşit kabul edilmesi teklif ediliyordu¹⁷³.

1907 yılındaki seçim kanunlarına göre Türkistan halkı ile beraber Kırgız Türklerine de kendilerini yönetecek siyasi, idari ve medeni yeteneklere sahip olmadıkları ileri sürülerek kendi temsilcilerinin Devlet Duma'sına seçme hakkı ellerinden alınmıştı. Ruslar, XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyılın başlarında Kırgızlara yabancı ve dağlı anlamına gelen “Dikokamennıy Kirgiz” ismini vermişlerdi¹⁷⁴. Rus yönetiminin Kırgızlara olan bu bakış açısı sonraki yıllarda ülkede meydana gelecek olan rejim değişikliğinden sonra dahi değişmeyecekti.

¹⁷³ İsmail Türkoğlu, “Müslüman Kongreleri”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 32, İstanbul 2006, s. 96-97.

¹⁷⁴ Füsün Kara, “Rusya'nın Kırgızistan'daki Koloni Siyaseti (1852-1917)”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 17, Sayı 2, Elazığ 2007, s. 332.

Rusların hâkim olduğu dönem içinde M. G. Çernyayev, S. V. İvanov, M. D. Skobelev, A. N. Kuropatkin gibi tecrübeli generaller Kırgız topraklarını iyice araştırmışlar; Rus göçmenleri Kırgızistan'ın verimli arazilerine yerleştirmişlerdir. 1868 -1892 yılları arasında Türkistan topraklarında yüzden fazla Rus köyü kurulmuştur. Rus yönetimi, hedeflerine ulaşabilmek için yerli zenginlerle ilişkilerini iyi tutmuş, bu şekilde Kırgız topraklarına yerleşen Rus sayısı artmıştır. Halk, hem yerli zenginler hem de Ruslar tarafından ezilmekteydi.¹⁷⁵. Bölgedeki yerli zenginlerin Ruslar ile olan iyi ilişkileri geçici bir durumdu. Bölgeye yerleşmek için aracı olarak kullanılan bu kesim kendilerine gerek kalmadığı anda diğer halkla aynı kaderi paylaşacaktı.

XX. yüzyılın başlarından itibaren Kırgız halkı birçok önemli değişiklik yaparak kontrolü sağlayan Çarlık yönetimi altında yaşamaya başlamışlardı. Rusya Kırgızistan'daki iktidarını sağlamlaştırmak için askeri baskıyla beraber bölgede kalonizasyon politikasını uygulamaya başlamıştı. Kalonizasyon politikası ile beraber Rus göçmenlerin Kırgız topraklarına yerleştirilmesi yıl yıl artarak devam etmiştir. Kırgızistan'da toprağa el koyma işlerine “Kırgızları Yerleştirme” (1907) ve “Yedisu Bölgesini Koloni Yapma”(1908) kararlarında yer verilmişti. Bu kararı çıkaranlar “step kanunu”nun 119. maddesine dayanarak göçebelerin toprakları istimlak edilmişti. Rus göçmenleri ülkedeki ekilebilir topraklardaki payı 1916 yılında %58,6'sına sahip olmuşlardı. Bu dönemde Kırgızlar, tarım alanlarında en az payı olan gruptu. 1916 yılına kadar geline süreç içerisinde Kırgızların da içinde bulunduğu Türkistan halkı Çarlık hükümetinden memnun olmadığı, yerli halkın

¹⁷⁵ Mayramgül Dıykanbayeva, “1916 Yılındaki Kırgız Millî Mücadelesi: Ürkün”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Sayı: 3/3, Erzurum 2014, s. 114.

defalarca gösterdiği tepkilerle anlaşılmaktadır. 1916 yılına gelindiğinde Kırgız tarihine Ürkün Ayaklanması ve Katliamı olarak geçen olay meydana gelmiştir.¹⁷⁶.

1916 ayaklanmasının temel sebeplerinden biri de yerli halka yüklenen ekonomik külfet olmuştu. 1914-1918 yılları arasındaki Dünya Savaşında Türkistan ve Kafkasya'daki ahalinin bu savaşa karşı takındıkları tavırsız halleri Ruslar tarafından iyi karşılanmamıştı. Askerliğe alınmamaları karşılığında yerli halktan çok fazla maddi çıkar sağlamaya çalıştılar. Çar'ın Türkistan'daki ve Petersburg'daki temsilcileri, yerliler ile Buhara ve Hive hanlarından rüşvetler alıyorlardı. Bir çok büyük devlet adamının isimleri büyük rüşvet olaylarına karışmışlardı. Türkistan genel valisi General Kuropatkin, savaş ihtiyaçları için halktan 2.400.000 ruble hediye ve 20.000.000 ruble savaş ihtiyaçları vergisi toplamıştı. Bu paraların çoğu yerine ulaşmıyor ve generallerin cebinde kalıyordu¹⁷⁷.

1916 ayaklanmasının başka bir sebebi de askeri nedenlerdi. 1914-1915 yıllarında Rus birliklerinin ağır kayıplar neticesinde Rus yönetimi daha fazla askere alım yapma kararı aldı. Gerekli olan cephe gerisi hizmet için Kafkasya ve Türkistan bölgesindeki Müslümanlardan alım yapmayı teklif ettiler. Ancak Ruslar, Kafkasya'yı ve Türkistan'ı işgal ettikleri ilk yıllarda askeri hizmet için Müslümanların orduya çağrılmayacağını vaat etmişti. Buna rağmen cephe gerisi hizmet için askere

¹⁷⁶ Füsün Kara, "1916 Kırgız Büyük İsyanı: Ürkün", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Cilt 6/2, Bahar, 2011, s. 538.

¹⁷⁷ Zeki Velidi Togan, **Bugünkü Türkîli (Türkistan) ve Yakın Tarihi**, Cilt 1, İstanbul 1981, s. 336-337.

çağırılması halk arasında çar yönetimine karşı hoşnutsuzluk ve huzursuzluk meydana getirdi¹⁷⁸.

Türkistan halkının askere alınmasının getirdiği huzursuzluğun birkaç sebebi vardı. Bunlar; Asker değil de işçi olarak cepheye çağrılmak halkın milli duygularını incitmişti. Osmanlı devletinin Almanya yanında savaşa girmesi de Ruslara karşı olan düşmanlığı destekliyordu.

1916 Mayıs ayında Semerkant'ta halkın ileri gelenlerinin yaptığı kongrede çar hükümetinin orduya amele alma kararına karşılık;

1. Türkistan'dan amele almak hususundaki projenin kanuni bir şekil almasına mani olmak için tedbirler almak,
2. Bu proje kanuni bir şekil aldığı takdirde protesto mahiyetinde isyanlar çıkartmak.

Ancak kongre kararı ile alınan kararlardan bir sonuç elde edilemedi¹⁷⁹.

Rus hükümeti, 8 Temmuz 1916 tarihinde konuyla ilgili emri yayınladı. Emre göre Türkistan Genel Valiliği 250.000, Bozkır Genel Valiliği ise 234.000 insan seferber edecekti. Bu çarlık emirnamesi, ülkedeki Rus vatandaşlarından ayrı olarak ikinci sınıf vatandaş olarak görülen Türkler için hem haksızlık, hem de yeni bir

¹⁷⁸ Serge Zenkovsky, **Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık**, Terc. İzzet Kantemir, İstanbul 1990, s. 113.

¹⁷⁹ Abdullah Receb Baysun, **Türkistan Milli Hareketleri**, İstanbul 1943, s. 18-19.

sömürge şekliydi¹⁸⁰. Siyasi ve sosyal hayatta kesinlikle eşit olmayan eşitsizliğe maruz kalan Türkler, savaş söz konusu olduğunda Ruslarla yan yana hatta onlar uğruna savaşmak zorunda bırakılıyorlardı.

Bahsi geçen süreçte Askere alınacakların tespitinde de suiistimaller yapıldı. Köy ve kasabalardaki Çarlık temsilcileri rüşvet aldıkları zenginler ile tepkisinden çekindikleri itibarlı kimselerin çocuklarını seferberlik listelerine eklemedi. Bazı ailelerin 19-43 yaş arasında bulunan 4-5 erkeğin birden askere alınması da çok büyük tepki çekti. Yerli halkın erkeklerinin savaşa gitmesiyle kadın ve çocukların aralarında çatışmaların olduğu Rus göçmenlerinin olası saldırılarına karşı savunmasız kalacağı endişesi vardı¹⁸¹. Savaş öncesinde dahi güvenlikleri konusunda hiçbir güvencesi olamayan halk, erkeklerin askere alınmalarıyla tamamen savunmasız kalacaklardı ve geride kalanlar için de hiçbir güvence verilmemişti.

Abdullah Gündoğdu'nun araştırmasına göre savaşın maliyeti ağırlaştıkça Türkler üzerindeki baskı da artacaktı. Rus memurların bölgedeki keyfi uygulamaları gasp edilen toprakların Rus göçmenlerine verilmesi ve yüksek vergileri, I. Dünya Savaşı süresince yapılan birçok hayvan ve mal müsaderesi ve Türkistan Türklerinden asker alma girişimleri Türkistan'ın genelinde büyük bir ayaklanmaya sebep oldu. Bu ayaklanmalar sonucunda Rus hükümeti, Türkistan Genel Valiliğinden toplamayı planladığı 250.000 kişi yerine ancak yarısını toplayabilmişti¹⁸². Rusların bölgeye hâkim olduktan sonra bölgede verdikleri sıkıntılardan dolayı zaten çok zor durumda

¹⁸⁰ İsmail Kayabalı, Cemender Arslanoğlu, **Orta Asya Türklüğünün Tarihi ve Bugünkü Durumu**, Ankara 1978, s. 56.

¹⁸¹ Abdulvahap Kara, **Türkistan Ateşi Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi**, İstanbul 2002, s. 51.

¹⁸² Abdullah Gündoğdu, "Kırgızistan: Dün, Bugün, Yarın", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Güz 15, Ankara 2011, s. 403-404.

olan yerli halk, bir de savaşa çağrılmaları bardağı taşıran son damla olmuştu. Seferberlik ilanından sonra bulundukları durumdan çıkış yolu bulmayan halk çareyi ayaklanmada bulmuştur.

2.3.2. Türkistan’da 1916 Ayaklanması

1916 ayaklanmasında ilk isyan hareketi 4 Temmuz 1916’da Semerkant bölgesinin Hocent şehrinde başlamıştır. Burada toplanan 6-7 bin kişilik bir kalabalık karakol binasını kuşatıp cepheye gitmeyeceklerini belirtmişlerdi. Burada Polis ve askerlerin açtıkları ateşle üç isyancı öldürülmüş, dört kişi de yaralanmıştır¹⁸³. İsyanın bütün bölgede duyulmuştu. 9 Temmuz 1916 tarihinde Sır Derya Oblastı¹⁸⁴,nın Andican şehrinde beş bin kadar Özbek bir araya gelerek alınan kararlara isyan etmişti. Fergana Oblastı Skobelev uyezdinin¹⁸⁵ Eski Margilan şehrinde 10 Temmuz’da 25.000 kadar gösterici toplanmıştı. 11 Temmuz’da ise Namangan’da 3-4 bin kişi toplandı. Bu toplu hareketler üzerine gönderilen askeri birliklerle çatışan halktan 12 ölü ve 38 yaralı vardı. Yine aynı tarihte Taşkent’te Özbeklerin yoğun olduğu semtlerde binlerce Özbek gösteri yaptı. Rus askerleriyle girilen çatışmalarda 11 Özbek öldü ve 15’i yaralandı¹⁸⁶.

İsyanının en şiddetli geçtiği yerlerden biri olan Cizak¹⁸⁷,ta isyan 13 Temmuz’da başladı. Çıkan karışıklıklarda demiryollarına, köprülere ve telgraf hatlarına zarar verildi. 83 Rus öldürüldü ve 70 kişi tutuklandı. Yakalanan kadınların

¹⁸³ Ziyayev, *Türkistan’da Rus ...*, s. 361.

¹⁸⁴ Oblast Rus yönetim sisteminde bölge, eyalet anlamını karşılamaktadır.

¹⁸⁵ Uyezd, Rus yönetim sisteminde ilçe anlamında kullanılmaktadır.

¹⁸⁶ Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1907)*, Ankara 1999, s. 235-236.

Pyaskovskiy (Ed.), *Vosstanie 1916 Goda v Sredniy Azii i Kazahstane*, Moskova 1960, s. 8.

¹⁸⁷ Cizak şehri günümüzde Özbekistan sınırları içindedir.

hepsi kaçırıldı. Türkistan Genel valisi tarafından Semerkant ve Taşkent'ten gönderilen askeri birlikler 21 Temmuz'da isyanı bastırıldı. Karışıklık bölgedeki diğer Özbek yerlerine de yayıldı. Ancak hiçbiri Cizak kadar olmamıştı¹⁸⁸.

Abdülkadir Kara'nın bilgilerine göre Kazak topraklarında da ayaklanma hareketli geçmişti. Bozkır eyaletinde isyanın en hareketli geçtiği yerler Torgay ve Yedisu bölgeleriydi. Ayrıca Uralsk, Akmolinsk ve Semey bölgelerinde de organize olmayan küçük çaplı isyanlar çıktı. Aralarında Torgay isyanı en şiddetli ve uzun süren başkaldırma idi. İsyanın en çok şiddetlendiği sırada 50.000 kişi birden yerel yönetim binalarına ve askeri garnizonlara saldırdı. 22 Ekim 1916'da 15.000 isyancı Torgay şehrini kuşattı. Kuşatma birkaç gün sürdü. Şehre yardımcı Rus kuvvetlerinin gelmesi üzerine kuşatma kaldırılmak zorunda kalındı. Torgay şehrinden 150 km. mesafeye çekilen isyancılar, dirençlerini Rus kuvvetlerine zaman zaman vur kaç taktiği ile saldırarak devam ettirdiler¹⁸⁹. Kazak topraklarındaki ayaklanmalar da diğer Türkistan bölgelerindeki ayaklanmalara benzemektedir. Tek bir lider olmayıp, birbirinden bağımsız hareket eden grupların isyanları şekilleri sebebiyle başarıya ulaşamamıştır.

Kazakistan'da bulunan Rus kuvvetleri, Türkistan'ın diğer yerlerinden gelen takviye birliklerle beraber 16 Kasım 1916'da isyanı bastırdı. 40.000'e yakın Türk ailesi çöllere sürüldü. 300.000'den fazla Kazak Türkü Doğu Türkistan'a sığındı. On binlerce Kazak idam edildi. Yerli halkın malları ve mülkleri talan edildi¹⁹⁰. Kazakistan topraklarında isyan bastırıldıktan sonra yaşanan olaylar Kazak Türkleri

¹⁸⁸ Zenkovsky, **Rusya'da Pan-Türkizm...**, s. 116.

¹⁸⁹ Zeyneş İsmail, **Kazak Türkleri**, Ankara 2002, s. 86-87.

¹⁹⁰ Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ...**, s. 69.

için tam bir facia olmuştu. Bu durum Türkistan'ın diğer bölgelerinde ve Kırgız topraklarında da farklı olmayacaktı. Rakamların birbirine yakın olmasından ortamın ne denli sıkıntılı ve zor olduğu şüphesizdir.

Türkmenler, çarın yerli halktan işçi toplamasıyla ilgili emri diğer Türk boylarına göre daha soğukkanlı karşılamışlardı. Çıkarılan emir ilk etapta sadece huzursuzluğa neden olmuş ve ikinci büyük Türkmen boyu olan Yomutlar İran'a göç etmeye başlamışlardı. Sonrasında Sarık ve Salar Türkmen boyları da Afganistan'a göç etmeye başladılar. Eylül'de ilk çatışmalar başladı. Şiddetli geçen bu çatışmalar esnasında Yomut boyu Ak-Kala kalesini ele geçirdi. Aşkabat'tan buraya gönderilen takviye Rus birlikleri, burayı büyük kayıplar vererek geri alabildiler. 25-29 Eylül tarihleri arasında Gürger ırmağı kenarındaki dört Rus yerleşim yeri isyancıların saldırısına uğradı. Krasnovodsk bölgesindeki isyana İran bölgesinden Türkmenler de katıldı. Rus birlikleri, yüzlerce köyü yakarak ve katliamlar yaparak ayaklanmayı bastırdılar. İsyana katılanlar cezalandırılırken, Rus güçlerine yardımcı olan bazı Türkmenler de ödüllendirilmişti¹⁹¹. Türkmenler, seferberlik ilan edildikten sonra ilk etapta sınır komşuları olan İran ve Afganistan'a göç etmişlerdi. Ancak bölgelerinde kalan Türkmenler de Ruslarla amansız bir mücadeleye girişmişler ancak sonuçları hezimet olmuştu.

2.3.3. Kırgız Bölgelerinde 1916 Ayaklanması

1916 Türkistan İsyanı bütün Türkistan'a yayılmasına rağmen bölge bölge farklı isimlerle karşımıza çıkar. Örnek olarak, günümüzde Kırgızistan ve Kazakistan

¹⁹¹ Devlet, **Rusya Türklerinin ...**, s. 239-240.

arasında kalan Yedisu bölgesi, isyanın en şiddetli geçtiği bölgelerden biri olması sebebiyle hadiseye “1916 Yedisu isyanı” adı da verilmiştir. Kırgız edebî eserlerinde ise, daha ziyade *Ürkün* adı kullanılmıştır¹⁹².

Fusun Kara’ya göre Kırgızistan’da ise isyan üç aşamalı şekilde yaşanmıştır:

1. Kendiliğinden oluş; Hocent’te isyanın başlaması, 4-11 Temmuz 1916.

2. Silahlı büyük ölçekli ayaklanmaların başlaması; 7-28 Ağustos 1916.

3. İsyanın bastırılması ve “Uluu Ürkün” (zorlu büyük kaçış) yani Ağustos’un sonunu ve Kasım ayı boyunca Kırgızların çoğunun Doğu Türkistan’a kaçışı¹⁹³.

1916 isyanında olayların başından beri yerli halkın karşısına iki uzlaşmaz yönetici düşman olarak ortaya çıkmıştı. Bunlar Türkistan genel valisi olan ve Taşkent’te bulunan General Kuropatkin ile Yedisu bölgesi askeri valisi olup, Almatı’da bulunan Folbaum idi¹⁹⁴. Folbaum ve özellikle Kuropatkin uyguladıkları politikalar ve 1916 ayaklanmasına karşı takındıkları tutum Kırgızların da geleceğini şekillendirecekti.

Kırgızların ilk isyanı 7 ağustos 1916 tarihinde Sarıbagış boyunda başladı¹⁹⁵. İsyan, Issık Kөл bölgesinde yayılmaya başlamıştı. Vernıy’e Folbaum’a gönderilen bir telgrafta başında Lesnov’un olduğu Rus ordusunun isyan eden Kırgızları takip ettiği,

¹⁹² Roza Abdikulova, “1916 Türkistan İsyanı’nın Kırgız Edebiyatına Yansıması: Ürkün”, *Bilig*, Sayı 76, Ankara 2016, s. 160.

¹⁹³ Kara, “1916 Kırgız Büyük....”, s. 541.

¹⁹⁴ T.R. Riskulova, (Ed.), *Vosstanie 1916 goda v Kirgizstane*, Moskova 1937, s. 9.

¹⁹⁵ Pyaskovskiy (Ed.), *Vosstanie 1916 goda....*, s. 16.

Prejevalks'e yakın bir vadide bu grubun püskürtüldüğü, direnen Kırgızların öldürüldüğü, kendilerinin de atlarının telef olduğu bildirilmektedir¹⁹⁶.

9 Ağustos'ta Cumgal, Koçkor, Susamır, ve Narında da ayaklanmalar başladı ve 12 Ağustos'ta Kazakların Atban boyunun katılımıyla Carkent uyezдинin güney bölgelerine kadar büyüdü. Genel olarak isyancılar, genellikle köylere saldırıyor, tarlaları yollara, köprülere ve binalara zarar veriyorlar, hayvanlara el koyuyordu. 9 Ağustos'ta isyan Çüy, Issık Göl vadisi, Karakol, Pişpek, Narın'ı için alan bölgeye yayıldı. Pişpek'i Karakol ve Narın'a bağlayan yollar isyancıların kontrolüne geçmişti. Bölgedeki köprülere, kiliselere ve Rus köyelerine, saldırıp zarar verdiler. Ruslar, şehirlere ve iyi korunmuş büyük köylere çekilip kendilerini güvene almışlardı. Ağustos'un sonundan itibaren Türkistan'ın büyük şehirlerinden ve Orenburg'dan isyanı bastırmak üzere isyan bölgelerine birlikler gelmeye başladı¹⁹⁷.

Kırgız bölgelerindeki ayaklanmalar köy köy şehir şehir gerçekleşmiştir. Kazak topraklarında da gördüğümüz gibi kendi başları hareket eden küçük gruplar şeklinde isyan edilmiştir. Genel olarak devletin yerel idare binalarına ve kurumlara saldırmışlardır. İsyanın kısa bir süre içinde bütün Kırgız bölgelerine yayılması Rus devlet adamlarını tedirgin etse de Kırgızlar devamını getirememelerinden dolayı isyan bastırılmıştır. Ağustos ayının başında Kırgız boylarından Sarıbağış'ta başlayan isyan kısa bir sürede bütün Kırgız bölgelerine yayılmıştı. Günden güne katılımın artarak devam ettiği isyan çok hızlı büyümüşü. İsyanı katılanlar, devlet binaları ve yolları ele geçirmişler ve zarar vermişlerdir. Göçmen Ruslara ait köylere baskınlar

¹⁹⁶ Tsentr. İstorh. KazSSR, F. 44,Opis 2, G 16600, L. 48.

¹⁹⁷ Ölçekçi, **Kırgızların...**, s. 73-74.

yapan isyancı gruplar, organize olarak daha kapsamlı bir hale gelememiş, yaptıkları faaliyetlerin ötesine gidememişlerdir. Sonrasında bölgeye gelen Rus birlikleri durumu kontrol altına almışlardır.

İsyana katılan başka bir bölge de Narın'dır. Burada isyanı ateşleyen olay, bölge idarecisinin kardeşini cepheye gönderilecekler listesinden çıkarıp, yerine zavallı ve fakir birini eklemesiydi¹⁹⁸. Bu vilayetin Çöce isimli köyünde halk topluluğu ellerindeki araç gereçlerle bölgenin yerel yöneticilerinden olan Kerimbayoğlu ve T. Narmetbayev'in evlerine saldırmışlardı. Ancak bu kişiler daha önceden kaçmayı başarmıştır. Askerlerin ateş açması sonucu kalabalıktan iki kişiyi öldürmüşlerdi. Halk isyanı Narın ilçesinin Hocavat köyünde de çıkmıştı. Burada 100'e yakın insan silahlanmış, köy idarecisinin evine saldırmışlardı. Ancak isyan askerler tarafından bastırılmış, isyana katılanlar tutuklanmıştı¹⁹⁹. Narın'da halk yapılan haksızlığa istinaden isyan etmiş, devletin yerel unsurlarını hedef almıştır. Fakir durumdaki bölge halkı isyanı sürdürebilecek imkânı olmadığı için de askerler tarafından ivedilikle bastırılmıştır.

Kırgızların yaşadığı diğer bir bölge olan Talas'ta asker vermemek için isyan etti. İsyanı bastırmak için Evliya -Ata'dan bir bölük asker gönderildi. İsyan bastırılarak isyan eden Kırgızlar dağa kaçmak zorunda kaldı. Bölgedeki durum büyük çaplı bir isyandan çok sürtüşmelerle sınırlı kaldı. Karakol bölgesindeki isyan, Kırgızların 9 Ağustos'ta Grigoryevka köyüne saldırmasıyla başladı²⁰⁰. Soltonoyev'in verdiği bilgilere göre buradaki isyan 27 Ağustos'a kadar sürdürülebildi. 27

¹⁹⁸ H. Tursunov, **Vosstanie 1916 goda v Sredniy Azii i Kazahstane**, Taşkent 1962, s. 311.

¹⁹⁹ Ziyayev, **Türkistan'da Rus.....**, s. 367.

²⁰⁰ Ölçekçi, **Kırgızların....**, s. 83.

Ağustos'ta Karakol şehrine giren Rus askerleri, Kırgızları, Özbekleri ve Dunganları toplayıp kurşuna dizdiler. Silahsız halk dağa çekilmek zorunda kaldı. İsyan kasımın ortasına kadar değişik yerlerde alevlendi ve söndü. Rus çiftçilerin Karakol'daki Kırgız avı bütün kış sürdü. Isık Göl'deki isyan çok katı oldu. 10 Ağustos'ta isyan bütün Isık Göl ve Karkıra'yı içine aldı. İsyanı katılan Kırgızlar, Kazaklar, Uygurlar ve Dunganlar Karkıra'da 500'den fazla dükkânı yok ettiler. Teşkilatlanmadan yoksun, silahsız, ortak yönetimi ve merkezi olmayan isyancılar çekilmek zorunda kaldılar. Kırgızlar karşı koysalar da silahsız olduklarından ve düzenli savaş bilgisine sahip olmadıkların dolayı Rus silahlarına dayanmakta güçlük çekiyorlardı. Sırf bu yüzden Kızılsu'ya saldırdıklarında Rusların hazırladığı engellerden geçmeden birçok Kırgız öldü²⁰¹.

Tanrı Dağlarında yaşayan Kırgızlar da Ağustos ayı başında Çarlık yönetimine karşı ayaklandılar. Halk isyanları Tokmakta büyük hız kazandı. Buradaki isyancılar 9 Ağustos'tan Eylül ayına kadar orduyla çatıştı. Ancak Taşkent'ten gelen büyük bir yardımcı birlik, dengeleri değiştirmiş ve isyancılar yenilmişti. Bu sırada Issık Göl civarındaki ilçelerde halk isyanları devam ediyordu. Bu tür halk hareketleri Kızılcser, Akyol, Ketmen Tepe, Çatkal, Toğuztara gibi yerlerde de durum aynıydı. İsyanlar, Oş ilinin Hocaabad, Bulakbaşı, Acır, Yasin, Alay, Navkat, Kurşab ve başka ilçelerinde geniş şekilde yayılmıştır. Özellikle, Oş'ta on bin kişilik bir halk topluluğu Süleyman dağının etrafında toplandılar²⁰². Burada toplanan grup “savaşmayacağız” ve

²⁰¹ Belek Soltonoyev, **Kızıl Kırgız Tarihi**, Bişkek 1993, s. 121, Ölçekçi, **Kırgızların...**, s. 85-86

²⁰² Kara, “1916 Kırgız Büyük...”, s. 542-543.

“çocuklarımızı vermeyeceğiz” şeklinde slogan atarak bölge yöneticilerine yöneldi ancak askeri birlikler hızlı bir şekilde olaya müdahale ederek kalabalığı dağıttı²⁰³.

Güneydeki cephede de sakin bir hava yoktu. Oş yakınlarındaki Özgen şehrinde olaylar 25 Temmuzda başlayıp, dört gün sürdü. Buradaki göstericiler sopalarla, mızraklarla ve direnlerle silahlanarak orada bulunan devlet yetkilisini ölümle tehdit edip, elindeki listeleri istediler. İlk etapta olaya müdahale eden kolluk kuvvetleri yetersiz kaldı. Ancak halktan bir grup kendilerine misilleme yapılacağı korkusuyla Oş bölge yöneticisine aceleyle bir elçi göndererek askeri birliklerin sevki için talepte bulunmuştu²⁰⁴.

Kırgızistan’ın kuzey bölgeleri ile güney bölgelerinde yaşanan isyan hareketleri birbirinden bağımsız bir şekilde gerçekleşmişti. Kuzeydeki isyan güneye göre daha şiddetli ve kanlı olmuştu. Buradaki isyanı bastırmak için Taşkent ve diğer bölgelerden yardımcı birlikler takviye edilmiştir. Güneyde ise olaylar daha çok merkez şehir konumundaki Oş’ta olmuş ve daha çok protesto şeklinde gerçekleşmiştir. Buradaki isyan kendiliğinden sönmüştü.

Ruslara karşı girişilen bu isyan Kırgızlar için mağlubiyetle sonuçlanmıştı. Ruslar isyanı çok sert bastırdı. İsyanı bastıran birlikler Issık Kөл’ün güney kıyılarında yaklaşık bin kişiyi katletmişti. Bölgedeki Krasnareçenskiy köyü yakınlarında 200 Kırgız öldürüldü. Tokmok bölgesinde öldürülen Kırgızların sayısı yaklaşık olarak 500 idi. Binlerce Kırgız yurdu yakıldı ve işyerleri yok edildi²⁰⁵. Çüy bölgesinin

²⁰³ Kuşbek Usenbaev, **Narodnie Dvijenie v Credniy Azii v XIX veka**, Bişkek-Oş 1998, s. 135.

²⁰⁴ Usenbaev, **Narodnie Dvijenie...**, s. 137.

²⁰⁵ B. İsakeev, **Kirgizskie Vosstanie 1916 goda**, Frunze 1932, s. 36.

Belovodsk şehrinde beş yüzden fazla Kırgız'ı mücadeleye katıldıkları bahanesiyle acımasızca öldürmüşlerdir²⁰⁶. Bu günlerde Yedisu bölgesi askeri valisi Folbaum'un Türkistan genel Valisi Kuropatkin'e çektiği telgrafta Pişpek'teki hapishaneden 138 isyancının kaçma girişiminde bulunduklarını bunun üzerine sivil milislerin çıkan çatışmada hepsini vurmak zorunda kaldığını bildirmiştir²⁰⁷. Telgraftaki anlatış şeklinden isyancıları öldürenleri bir korumanın, öldürme olayını da bir mecburiyetin olduğunu anlayabiliriz. Falboum'un başka bir telgrafında 136 Kırgız isyancıya karşı silah kullanan ve sivillerden oluşan bir milis grubun bu duruma mecbur kaldıkları için mahkemeye çıkarılarak yargılanmalarına gerek olmadığını belirtmiştir²⁰⁸.

1916 ayaklanmasında bölgede yaşayan ve isyanın bastırılması esnasında devletin yanında aktif bir şekilde görev alan Rus göçmenleri koruması altına alan Folbaum bu durumu devletin resmi yazışmalarında da saklama ihtiyacı hissetmemiştir. Rus çiftçilerin bazı bölgelerde askeri birliklerin desteği olmaksızın isyan hareketlerini bastırabilmesi üzerine Falboum, çiftçilerden oluşan yarıyüzler (elli kişilik) süvari birliğinin kurulmasını teklif etmiştir²⁰⁹. Pişpek'ten Vernıy'e buna benzer bir telgraf gönderilmişti. Bu telgrafta şehrin taleplerini karşılamaktan uzak olmasından dolayı halkı hızlı bir şekilde silahlandırmak için mermi talep ediliyordu²¹⁰. İsyen bastırıldıktan sonra Kırgızistan'ın kuzey bölgelerinde başlayan cezalandırma sürecinde yapılan katliamlar ve zorunlu göçler neticesinde Kırgızların nüfusunda da bir azalmaya neden olacaktı. Bölgede isyanlar devam ederken işçilerin de yönetimden talepleri oluyordu. Türkistan Genel Valisi Kuropatkin, Yedisu

²⁰⁶ Pyaskovskiy (Ed.), *Vosstanie 1916 goda...*, s. 16.

²⁰⁷ Tsentr. İstorh. KazSSR, F. Semireç. Obl. Pravl., Otd. 1, St. 2, F. 44, Op. 2, Delo 16927, L. 232.

²⁰⁸ Tsentr. İstorh. KazSSR, F. Semireç. Obl. Pravl., Otd. 1, St. 2, No:16926, 1916 g.

²⁰⁹ Tsentr. İstorh. KazSSR, F. Semireç. Obl. Pravl., Otd. 1, St. 2, F. 44, Op. 2, Delo 16927, L. 254.

²¹⁰ Tsentr. İstorh. KazSSR, F. Semireç. Obl. Pravl., Otd. 1, St. 2, No:16922, 1916 g.

bölgesindeki şehirlere emir göndererek işçi taleplerinin karşılanması ortamının yatışana kadar ertelenmesini emrediyordu²¹¹.

2.3.4. Kırgızlarda Ürkün Olayı

İsyanın arkasından Issık Köl'ün kuzeyinden ve Prejevalsk²¹² şehrinin çevresinde yaşayan ve isyana katılanların yarısı topraklarını bırakıp Narın'a gitmek zorunda kaldılar. Çüy ile Son – Köl'deki isyancılar da Cumgal ve Koçkor'a sürüldü. İsyandan dolayı ceza olarak Prejevalsk'de üç yüz binden fazla hayvan toplandı. İsyancı Kırgızlar, yaşam şartları ağır olan Narın'a sürülmüştü. Narın o dönem için tam bir sürgün yeri olmuştur. Bu duruma dayanamayan bazı Kırgızlar, vatanlarını bırakıp Çin'e kaçmışlardır. Bu kaçış aslında Kırgızlar için bir katliamdan kurtuluştu. Kaçış sonucunda Kuzey Kırgızistan halkının sayısı yüzde 41,4 oranında azalmıştır. Bu olay tarih sayfalarına “Ürkün” adıyla silinmeyecek şekilde yazılmıştır²¹³.

Ürkün katliamını sayılarla ifade edecek olursak Rus ordusu ve silahlandırılan Rus yerleşimciler, yaklaşık 30 bin Kırgız'ı katletti. 200 bin Kırgız Sibiry'a sürüldü. 300 bin Kırgız Doğu Türkistan'a kaçtı. 347 Kırgız, Rus askeri bölükleri önünde can verdi. Bu olaylar neticesinde Türkistan, tam anlamıyla koloni haline geldi²¹⁴.

²¹¹ Tsentr. İstorh. KazSSR. F. 44, Op. 2, Delo 16928, L. 304.

²¹² Prejevalskiy, günümüzde Kırgızistan toprakları içinde bulunan Karakol şehridir.

²¹³ İdil, **Yerel Kaynaklara Göre...**, s. 58, Diykanbayeva, “1916 Yılındaki Kırgız Millî....”, s. 117-118, Soltonoev, **Kızıl Kırgız...**, s. 122.

²¹⁴ Bayram Kodaman, “Causes of the Urkun: The Genocide of 1916”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 26, Isparta 2012, s. 25.

Kırgız göçmenler Çin sınırında ilk defa eylülün ilk günlerinde küçük bir grup olarak ortaya çıktılar. Rus bölgesinden Çin'e yapılan bu göç, eylülün ikinci yarısında sayıları arttırılan Rus kuvvetlerinin isyancılara karşı başladığı büyük girişim zamanında hızlı bir şekilde arttı. Bu göç hareketi kasımın ilk yarısına kadar devam etti²¹⁵.

Dıykanbayeva, çalışmasında Kırgızlar için Çin'e kaçmanın da kolay olmadığından bahseder. Kaçış, sonbaharda olduğu için yollardaki şartlar çok çetindi. Kırgızlar, Kardan dolayı ilerleyemedikleri geçitten eşeklerini, atlarını, katırlarını keserek sıcak postunu buzlu yerlere sererek yürümeye çalışmışlardır. Bu şekilde yol boyunca birçok hayvan telef olmuştu. Ayrıca açlık ve soğuktan birçok insan da hayatını kaybetmişti. Çin'e kaçan halkın sıkıntıları burada da devam etmiştir. Çünkü orada Uygur ve Çin zenginlerinin yanında karın tokluğuna hizmetçi olarak iş bulabilmişlerdi. Çin ve Uygur zenginleri, Kırgızların bu zor durumundan istifade ederek on beş - on altı yaşlarındaki kızlara zorla sahip olmuşlardır. Zorda kalan aileler bir kâse un için kızlarını Çin ve Uygur zenginlerine vermek zorunda kalmışlardır²¹⁶.

İsyan sonrasında Rusların yapacağı katliamlardan korkan Kırgız halkı çareyi kaçmakta bulmuştu. Ancak göç yolu olabilecek en zor şartlarda geçmişti. Bu yolda hem mal hem de insan olarak birçok kayıp verilmişti. Yolda hayvanlarının birçoğunu kaybeden Kırgızlar, gittikleri yerlerde yok pahasına çalışmışlar, ekonomik ve sosyal açıdan çok büyük bir dar boğaza girmişlerdi.

²¹⁵ Edward Dennis Sokol, **The Revolt of 1916 in Russian Central Asia**, Baltimore 1954, s. 131.

²¹⁶ Dıykanbayeva, "1916 Yılındaki Kırgız...", s. 119, Rıskulova, (Ed.), **Vosstanie 1916...**, s. 10.

Dönemin zorluğunu Kaşgar'daki Rus konsolosluğundan bir memurun verdiği rapordan da (1917 Ocak ayı başı) anlıyoruz. Kırgız göçmenlerin her şeylerini sattıklarını ve bütün Kırgızların açlıkla karşı karşıya kaldığını belirtiyordu. Besleyecek kişi sayısından ve ağır yüklerden kurtulmak için bunları yollarda atmaya başlamışlardı²¹⁷. Çin'e göç edenlerin sayısı 53 bin aileye kadar ulaşarak ciddi bir rakam oluşmuştu. Göçmenlerin burada içinde bulundukları zor durumda kaldıkları haberi Yedisu bölgesine de ulaşmıştı. Gelen bu haberle isyandan kaçanlar ve dağlarda saklanan isyancılar Çin'e kaçmanın mümkün olmadığından emin oldular²¹⁸. Göçmenlerin gittikleri yerlerde de refaha ulaşamaması, onları isyan sonucunda cezalandırmaya başlayan Ruslarla bulundukları yer arasında sıkıştırmıştı. Şartlar itibariyle her türlü zor durumdaydılar.

Yaşadıkları sıkıntılardan dolayı Çin'de yaşayan göçmenlerin çoğu orada yaşamayı sürdüremedi ve yaklaşık bir yıl sonra 1917'de geri dönmeye başladı²¹⁹. Kaçanların çoğu Kaşgar bölgesine yönelmişti. Buradaki zor şartlardan dolayı daha kış ayında iken soğuk ve karlı dağ geçitlerini hesaba katmadan kendi bölgelerine dönmeye başladılar. Kırgızların bu geri dönüşü Şubat devriminden sonra hem Kulca tarafından hem de Kaşgar tarafından daha geniş kapsamlı bir hal alacaktı²²⁰.

Kasımda başlayan Çin'den geri dönüş hiç kolay olmamıştı. O sene kar erken yağmıştı ve Kırgızların geçeceği yolları önceden kaplamıştı. Yiyecek yetersizliğinden dolayı yollarda hayvanlarını kaybettiler. İnsanlar soğuktan, açlıktan

²¹⁷ Riskulova, (Ed.), **Vosstanie 1916...**, s. 103, Tursunov, **Vosstanie 1916 goda v Sredniy...**, s. 322.

²¹⁸ Turar Riskulov, "Vosstanie Tuzemtsev Turkestana v 1916 godu", **Vosstanie Kazahov i Kirgizov v 1916 godu**, Londra 1989, s. 51.

²¹⁹ İsakeev, **Kirgizskie Vosstanie...**, s. 41.

²²⁰ Riskulov, "Vosstanie Tuzemtsev...", s. 52.

ve diğer ağır koşullardan dolayı hayatlarını kaybettiler. Yaşlılar ve çocuklar kaderlerine terk edildi. Yolda Tifüs ve Çiçek hastalığı patlak verdi. Bu yolda göç edenlerin sayıları azalmıştı. Nerdeyse çıplak bir halde en sonunda evlerine vardılar. Durumları çok talihsiz olan bu göçmenlerin kışlakları yıkılmıştı. Terk ettikleri ürünleri kayıptı. Geride kalanlar ya talan edilmiş ya da yıkılmıştı²²¹. Geri dönenleri Rus yönetimi ve Rus köylüleri düşmanca karşılamışlar ve sadece tazminat ödeme koşuluyla geri gelmelerine izin vermişlerdi²²². Kırgızların topraklarına geri dönüş süreci ayaklanma ve sonrasında yaşadıkları olaylar kadar çetin bir süreç olmuştu. Ayaklanmadan ve Çin'deki yaşam şartlarında hayatta kalan birçok kişi dönüş yolunda hayatını kaybetmişti. Bu dönemde Kırgız halkı için kurtuluş olacak bir seçenek yoktu.

Türkistan valisi Kuropatkin'in yönetimi altında 16 Ekim 1916'da Almatı'da isyana katılanlarla alakalı bir toplantı yapıldı ve şu kararlar alındı:

- Ayaklanan Kırgızları Issık Kөл, Kemin, Çüy ve Pişpek bölgelerinden sürmek.
- Ayaklananları Narın eyaletine sürüp burayı kontrol altına tutmak.
- göç ettirilen Kırgızların yerlerine Rusları yerleştirmek ve Rus nüfusundan oluşan yeni bir Prejevalsk bölgesi meydana getirmek²²³.

²²¹ Sokol, **The Revolt of 1916...**, s. 135.

²²² Riskulova, (Ed.), **Vosstanie 1916...**, s. 10.

²²³ Dıykanbayeva, "1916 Yılındaki Kırgız Millî....", s. 124.

Abdülkadir Kara'nın araştırmasına göre, Ayaklanma, tarihi süreç içerisinde ortaya çıkan üç büyük sorunun sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Seferberlik emri burada önemli bir rol oynamıştır. Bunlardan birincisi ve en önemlisi Rusların sömürgeciliğidir. Savaş sırasında Rus göçmenlerinin yerleştirilmesi yavaşlarsa da otlak alanlarının sürekli olarak azalması Kırgızları umutsuzluğa düşürmüştü. İkincisi, Ruslar tarafından uygulanan ağır vergiler ve zorunlu çalıştırma politikalarıydı. Son olarak da Rus tüccarların adil olmayan bir şekilde fiyatlarla oynaması da isyana yol açmıştır. Kırgız Türkleri bu isyanda büyük kayıplar vermiştir. On binlerce insan katledilmiştir²²⁴.

1916 ayaklanmalarının meydana geldiği dönemde isyanın tek bir merkezden ya da bir kişi tarafından yönetildiği ve yönlendirildiğine dair bir görüntü yoktur. Daha çok şehir şehir bölge bölge oluşan bu isyan dalgası birbirlerinden bağımsız ve habersiz bir şekilde olmuştur. Ayaklanmanın kendi içinde organize olmaması ve ilerisi planlanmadığından dolayı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1916 ayaklanmasıyla beraber Türkistan halkı büyük bir trajedi yaşamış, Kırgız halkı da bu trajedinin merkezinde bulunmuştur. Ancak Kırgızlar için zor dönem daha bitmeyecek ayaklanma sonunda yaşanan Çin'e kaçış sürecinde de kendilerini başka bir trajedinin içinde bulmuşlardı. Göç yollarında, Çin'de ve geri döndükleri zaman kendi topraklarında karşılaştıkları soğuk, açlık, yoksulluk ve baskı ile mücadele etmek zorunda kalmışlardı.

²²⁴ Kara, "1916 Kırgız Büyük....", s. 545.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKİM DEVRİMİ YILLARINDA KIRGIZLAR

3.1. Şubat İhtilali ve Kırgızlar

3.1.1. Şubat İhtilali Arifesinde Rusya

I. Dünya Savaşı'nın başladığından beri Rusya halkı, açlık, enflasyon, askere alınma gibi kötü olaylarla mücadele ediyordu. Savaş giderlerine kaynak olarak adres halk görülmüştü. 1917'de yönetime karşı öfke iyice arttı. Nadir Devlet'e göre Çar II. Nikola kabiliyetsiz ve zayıf karakterli bir adamdı²²⁵. Putilov işletmelerinde²²⁶ artan grev ve toplumda artan ekmek kıtlığı gibi sebeplerle kanlı pazarı anma gününde on binlerce işçi greve çıktı. Greve katılan işçilerin tamamı işten atıldı. Petersburg'da Şubat ayı ortalarında artan buğday kıtlığı, halkın yaşam standartlarını iyice güçleştirdi²²⁷. Savaşın zayıflattığı ekonomik yapısını halka yüklenerek düzeltmek zorunda kalan ihtilal yanlılarının elinde başka bir seçeneği de yoktu. Ancak bu durum zaten zor durumda olan halkın yönetim ile arasını iyice açtı.

1917 yılı başında, zor ekonomik şartlar, dağınık bir ordu, insan kayıpları, hükümetin yönetimdeki zayıflığı gibi nedenlerden dolayı Rus yönetimi herkesin gözünden düşmüştü. 23 Şubatta, soğukta ekmek almak için kuyrukta bekleyen

²²⁵ Nadir Devlet, **Rusya Türklerinin ...**, s. 305.

²²⁶ 1800'lü yıllarda top mermisi üretimi yapan fabrika 1848 yılında Putilov isimli bir iş insanı tarafından satın alınca ismi Putilov Fabrikası olarak değişmiştir. 1890'lı yıllarda sanayileşme sürecine girince hem üretim kapasitesi hem de işçi sayısında artırmaya gidilmiştir. 1900 yılında fabrikadaki işçi sayısı 12 bin 400 kişiye ulaşmıştır. 1917 yılında bulunduğu St. Petersburg şehrinin en büyük fabrikası durumundadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Peter Gatrell, **Government, Industry, and Rearmament in Russia, 1900-1914: The Last Argument of Tsarism**, New York 1994.

²²⁷ Maurice Brinton, **Bolşevikler ve İşçi Denetimi**, Terc. Necmi Erdoğan, İstanbul 1990, s. 24.

kadınları arasında baş gösteren kargaşa, sonunda monarşiyi devirecek olan kitle gösterilerine dönüştü²²⁸. Rabinowitch'in değerlendirmesi bahsi geçen dönemin çok zor şartlarını gözler önüne sermektedir.

Kerenskiy, ihtilalin başladığı günü şöyle hatırlamıştır; “alaylardaki askerler, başlarında subayları olmaksızın, akın akın sokaklara dağılmaya başlamışlardı. Kimi subaylar tutuklanmıştı, birkaç da öldürme olayı vardı. Geri kalanlar kaçmışlar, askerlerin düşmanca tutumları karşısında birliklerini yüzüstü bırakmışlardı. Askerlere her yerde siviller de katılıyordu. Şehrin dışındaki mahallelerden akın akın işçi kitleleri şehre geliyordu, bazı bölgelerde ateş bile açıldığı olmuştu. Polisle çarpışma başladığına dair raporlar gelmişti. Damlara ve can kulelerine yerleştirilen polis makinalı tüfeklerinden halka ateş açılmıştı. O an için sokaklardaki halkın belirli bir amacı yok gibiydi”²²⁹.

Akdes Nimet Kurat'ın çalışmasına göre bu karışıklıklar hemen siyasi bir şekil aldı iktidar karşıtı bir girişim haline geldi. Çar II. Nikola, Rus orduları başkumandanı sıfatıyla, Petrograd'dan ayrılmıştı. Karışıklıklardan haberdar edilen Çar, kontrolü tekrar ele almaları için emirler verdi. Ancak bu emirler hiçbir zaman yerine getirilmedi. 26 Şubat / 11 Mart da Petrograd'ın Vıborg bölgesinde işçiler ayaklandı. Başkentteki askerler de ihtilalcilere katılmaya başladılar. 14 (26) Şubatta Duma'nın reisi Rodziyanko, Çar'a olaylarla ilgili halkın taleplerini dikkate alması gerektiğini bildirdi. II. Nikola, cevaben hükümet karşıtı olayların kaynağı olarak Duma'yı göstermiş ve 26 Şubat /11 Mart Duma'nın dağıtılması için emir imzalamıştı. Ancak

²²⁸ Alexander Rabinowitch, **Bolşevikler İktidara Geliyor**, Terc. Levent Konyar, İstanbul 2008, s. 16-17.

²²⁹ Aleksadr Kerenski, **Kerenski ve Rus İhtilali**, Terc. Rasih Güran, İstanbul 1967, s. 164.

Duma üyeleri, bu emri aldıktan sonra dağılmadılar ve Meclis binası olan Tavrida sarayında kaldılar. Çar, Petrograd'daki olayların önüne geçmek için, cephe arkasındaki bazı askeri birliklerin harekete geçirilmesi için emir verse de bu kuvvetler pek fazla ilerleyemediler ve birçoğu ihtilalcilerin saflarına katıldı²³⁰.

3.1.2. Rusya’da Şubat İhtilali

Ülkesindeki kötü gidişatı durduramayan II. Nikola, çarlığının son günlerinde de ülkedeki siyasi durumu doğru okuyamamıştı. Ülkenin içinde bulunduğu buhranlı ve hareketli bu dönemde olaylarda belirleyici bir rol oynayan işçi ve halkın sıkıntılarına bağlı olarak gelişen olaylardan Duma’yı sorumlu tutarak kapatma emri vermiş, halk için çözüm aramak yerine onlara karşı şiddet kullanmak istemişti. Bu durum çarın tahttan uzaklaşma sürecini hızlandırmaktan başka bir işe yaramamıştı.

Petrograd'ın her yerinde olaylar yayıldı ve büyüdü. Netice de 27 Şubat /12 Mart'ta ihtilalciler başarıya ulaştı. Gözaltındaki mahkûmlar serbest bırakıldı. Çarlık taraftarı olan kolluk kuvvetler etkisiz hale getirildi. Duma reisi Rodziyanko'nun başkanlığında, Kadet, Menşevik ve Es-Er mebuslarından seçilmek üzere Devlet işlerini idare edecek olan “Geçici bir komite” kuruldu. Bu komitenin yerine 2/15 Mart günü de, Knez L'vov'un başkanlığında “Geçici hükûmet” kuruldu²³¹. Aynı gün II. Nikola tahttan feragat ederek tahtı kardeşi Mihail’e bıraktı. Mihail de tahtı istemediğini belirtip sonrada tüm yetkilerini Geçici Hükûmete devretti. II. Nikola ve ailesi kaçamadan öldürüldü. Geçici Hükûmet, bir yandan Rus ordularının savaşa

²³⁰ Kurat, **Rusya Tarihi ...**, s. 433.

²³¹ Kurat, **Rusya Tarihi...**, s. 434.

devam etmesini sağlamaya çalışırken diğer yandan da Çarın çekilmesi ile oluşan otorite boşluğunda ülkeyi yönetmeye çalışıyordu. Bu arada Geçici Hükümet'in 20 Mart 1917 tarihli "Rusya'daki bütün vatandaşların eşit olduğu" hususundaki kararı özellikle Türk boylarını da hak arama mücadelesine itti²³².

Çarlık rejiminin yıkılmasının hemen ardından kurulan ve ülkenin yönetimine talip olan Geçici Hükümet, tam bir enkaz devralmıştı. Ülkenin her yerinde kargaşa ve karşılık hâkim sürmekteydi. Bu zor süreci idare etmek ve ülkeyi daha iyi getirebilmek konusunda Geçici Hükümet tam olarak güven vermiyordu. Çünkü ülke olarak bu zor dönemde tam bir bütünlük sağlanamamıştı. Ülkede ve Geçici Hükümet içerisinde Bolşevik, Menşevik ve Es-Er gibi gruplaşmalar mevcuttu. İlk etapta idare edilen bu durum sonrasında çok büyük bir sorun teşkil edecek, Geçici Hükümet'inde başarısız olmasına sebep olacaktı.

Geçici Hükümet'in kurulduğu ilan edilmesi ile birlikte sürgündeki bir çok devrimci Sibirya'dan ve yurtdışından Petrograd'a geldi. Bolşevik, Menşevik ya da Sosyalist Devrimci Partinin üyesi olan bu sürgünler, Petrograd Sovyet'inde hazır bir platform bulmuşlardı. Artık onlar Geçici Hükümetin rakibiydi²³³.

Geçici Hükümet kurulduğu günden başlayarak, ülkenin her yerinden destek ve tebrik mesajları geliyordu. Ancak bunların dışında yerel yönetimlerin ve kolluk kuvvetlerin tamamıyla işlemez durumda olduğuna dair de bilgiler de geliyordu. Halkın düşman olduğu devlet adamları makamlarından kovulmuş, öldürülmüş ya da

²³² Devlet, **Rusya Türklerinin ...**, s. 305.

²³³ Edward Hallet Carr, **Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi, 1917-1929**, Terc. Levent Cinemre, İstanbul 2011, s. 48-49.

Bu oluşum, hâkim oldukları fabrika işçileri, köylüler ve özellikle askerlerin potansiyelleri düşünöldüğünde Geçici Hükümet'ten daha etkiliydiler²³⁵.

İşçi ve asker Sovyetleri, ölkede çapında her geçen gün daha çok büyöyor ve oğalıyorlardı. Geçici Hükümet'in yapamadığı halka nüfuz etme ve onlara kendini kabul ettirme işini İşçi ve asker Sovyetleri daha iyi yapıyor, bu durum da onları Geçici Hükümet yerine kendilerini alternatif olarak görmelerini sağlıyordu.

Şubat devrimine gösterilen ilk tepkilerden biri Sadri Maksudi'nin 4 Mart 1917 tarihinde Vakıf gazetesinde yayınlanan “ağdaş Politik Şartlarda Bizim Amacımız” isimli makalesidir. Maksudi'ye göre 5 büyük sorun vardı. Bunlar; yeni hükümetten istenen taleplerin net olması, milli istekler için mücadele, yeni yönetimle işbirliği yapma ve Müslöman temsilcilerinin sayısını arttırarak, bölgelerine yararlı olmasını sağlama, taleplerin şekillendirilmesi hükömete nasıl yardım edilebileceğini belirlemek amacıyla, Devlet Parlamentosunda toplantı yapma ve nüfusu 25 milyon olan Rusya Müslömanları arasındaki her türlü farklılıklara ve ayrımlarına rağmen, milli beraberlik ve beraberlik içinde hareket etme idi²³⁶.

Bahsi geçen günlerde (6 Mart 1917) Kazan'da Müslöman ileri gelenlerin toplantıları yapılmaya başlanmıştı. İlk olarak öğrenciler ile genç hocaları bir araya getiren, gençler toplantısı düzenlendi. Buna paralel olarak, 1905-1907 devrimi gazileri de toplandı. 6 Mart 1917 tarihinde, Kazan Büyük Tiyatrosunda (Bolşoy

²³⁵ Rabinowitch, **Bolşevikler İktidara...**, s. 20.

²³⁶ Vakıf, 4 Mart, 1917.

Teatr) üniversite öğrencileri, aydın sınıfı ve ileri gelen temsilciler toplanmışlar ve Geçici Müslüman Komitesi'ni meydana getirmişlerdir²³⁷.

3.1.3. Türkistan'da Şubat İhtilali

Çarlığın yıkılması haberi, Türkistan halkı tarafından tüm ülkenin sosyal ve ulusal yenilenmesinin başlangıcı olarak algılanıyordu. Taşkent'te ve Türkistan Bölgesi'nin tüm büyük şehirlerinde, kırmızı bayraklarla ve devrimci şarkılar söyleyerek toplu gösteriler ve gösteriler yapıldı. Devrim, ülkenin sömürge bölgelerindeki aktif olarak siyasi faaliyetler içinde bulunan kitleleri harekete geçirdi. Bahsi geçen bölgelerde Sovyet işçi ve asker gruplarının oluşum süreci oldukça hızlıydı. Böylece, 2 Mart'ta ilk defa Taşkent'te, Orta Asya İşçi Sovyeti ve iki gün sonra Asker Sovyeti kuruldu. Aynı ayın sonunda, iki Sovyet birleşti. Kısa süre sonra oblast merkezleri başta olmak üzere Andican, Namangan, Hokand, Evliya-Ata, Semerkant, Skobelev, Verniy ve diğer şehirlerle beraber çok sayıda ilçe merkezinde işçi ve asker Sovyetleri ortaya çıktı. Ülkedeki ve bölgedeki hızla gelişen devrimci olaylardan korkan Türkistan yöneticileri, bölgedeki ve şehirlerdeki durumu çözmek için yollar aradı. Taşkent, Semerkant, Verniy ve diğer şehirlerde askeri geçit töreni gerçekleştirildi ve Türkistan askeri birlikleri, Geçici Hükümete bağlılık yemini etti²³⁸. Ayrıca bu dönemde RSDRP'nin Türkistan örgütünde, Geçici Hükümeti'ni destekleyen ve küçük-burjuva birleşik eğilimine inatla bağlı olan birçok Menşevik de vardı²³⁹.

²³⁷ Koyaş, 9 Mart, 1917.

²³⁸ V. Y. Galitskiy, S. S. Daniyarov, vd., **Kirgiziya v Treh Rossiyskih Revolyutsiyah**, Frunze 1987, s. 161.

²³⁹ Turkestanskiye Vedomosti, 19 Mart 1917.

Mart ayının ilk yarısında Cizak ve Hocent'te Asker Vekilleri Sovyetleri seçildi. Neredeyse hiç sanayi kuruluşu olmayan bu şehirlerde (Cizak bölgesinin tamamında sadece küçük bir tuğla fabrikası vardı) en aktif devrimci unsur Rus askerleriydi²⁴⁰.

Verniy'de yerel yönetim Geçici Hükümet'i memnuniyetle karşıladı. Hükümete güven ifade eden kararlar, askeri birimlerde, hem Verniy'de hem de Yedisu bölgesinin diğer yerleşim yerlerinde olan kurum ve kuruluşlarda yapılan diğer toplantı ve mitinglerinde kabul edildi²⁴¹. Verniy'de, işçi ve asker Sovyeti seçimleri Mart ayının ilk yarısında yapıldı ve işçi ve asker Sovyeti'nin ilk ortak toplantısı 16 Nisan 1917'de yapıldı. Daha sonra, köylü ve Kırgız Sovyetleri (yani, Kazak) milletvekilleri oluşmaya başladı. Şubat Devrimi'nden sonraki ilk aylarda Yedisu konseyleri Menşevikler ve Sosyalist Devrimcilerden etkilendi. Mevcut durumda yeni hükümeti destekleme kararı aldılar²⁴².

Rusya'nın diğer başka bölgelerinde olduğu gibi Türkistan coğrafyasında da yeni dönemin etkileri görülmeye başlamıştı. İlk olarak yerel yönetimlerin hepsi Geçici Hükümet'i otorite olarak kabul etmiş ve destekleme kararı almışlardı. Diğer yandan çar rejiminin yıkılmasından sonra büyümeye ve yaygınlaşmaya başlayan işçi ve askeri Sovyetleri Geçici Hükümet döneminde de Türkistan coğrafyasında çoğalmaya başlamıştı.

²⁴⁰ Z. D. Kastelskaya, *İz İstorii ...*, s. 100.

²⁴¹ S. N. Pokrovskiy, *Pobeda Sovetskoy Vlasti v Semireçye*, Alma-Ata 1961, s. 55.

²⁴² Pokrovskiy, *Pobeda Sovetskoy...*, s. 56.

Türkistan bölgesel yönetimi, Çarlığın devrilmesi haberini beklemiyordu. Genel huzursuzluktan korkan Vali Kuropatkin²⁴³, Petrograd'da meydana gelen olaylar hakkında herhangi bir bilgi yayınlamamasını emretti. Yerel gazetelerde devrim ile ilgili haberler ancak 4 Mart'ta yayınlandı²⁴⁴. Şubat devriminden sonra bölgede yıkılan Çarlık düzeninin temellerini korumaya çalışılmıştı. Kuropatkin, devrimin Türkistan'da yayılmasını, Sovyetlerin, özellikle kırsal alanlardaki etkilerini sınırlamasını önlemeyi umuyordu. Bu arada Sovyetlerle birlikte, Geçici Hükümetin organları da oluşturulmaya başlandı²⁴⁵.

Geçici Hükümet, Türkistan'ın kontrolünü genel vali Kuropatkin başkanlığındaki eski idarenin elinde bırakmaya karar verdi. Bununla birlikte, Geçici Hükümet ve yerel makamların, Türkistan'da sömürge sistemini koruma girişimleri başarısız olmuştur. Çarlığı devirme gücü, bölgedeki çalışan insanları savaşıma teşvik etti. Kentlerde mitingler, gösteriler ve toplantılar gerçekleşti. Halk, Çar yetkililerini iktidardan uzaklaştırdı. Siyasi mahkûmları hapisanelerden çıkarıldı. Gizli polis birimi kapatıldı ve jandarma orduya geri gönderildi²⁴⁶.

²⁴³ 1864 yılında askeri liseyi bitiren Kuropatkin, daha sonra girdiği Pavlovskiy Junker Akademisinden 1866 yılında yüzbaşı olarak mezun oldu. İlk ataması I. Türkistan nişancı taburuna oldu. 1867-1868 yıllarında gerçekleştirilen Buhara seferine katılan Kuropatkin, bu seferde yaptığı hizmetler karşılığında askeri nişan ile ödüllendirildi. Daha sonra Kuropatkin, kurmay yüzbaşı rütbesiyle 1876 yılında Türkistan'da bulunan Tuğgeneral Skobelev'in emrinde göreve başladı. Hokand seferine katılan Kuropatkin, Uç Kurgan Kalesinin ele geçirilmesini komuta etti. Daha sonra 1876 Mayıs ayında Kaşgar hâkimi Yakub Bey'e gönderilen elçilik grubunda yer aldı. 1877-78 Osmanlı - Rus savaşında Kuropatkin, albay olarak 16. Piyade birliğinin komutanıydı. Gösterdiği kahramanlıklar ve ordunun yeniden yapılandırılması sorumlulukları nedeniyle "Beyaz Komutan" olarak ünlendi. I. Dünya Savaşı zamanında Kuzey Cephesi komutanı olarak atanan Kuropatkin, 1916 Temmuz ayında Türkistan Genel Valisi olarak Türkistan'a gönderildi. ayrıntı bilgi için bkz. Muhammet Şen, Ferdi Çiftçioğlu, "Türkistan Genel Valisi Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin'in Türkistan İzlenimleri (1916)", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, 5 (17), 2018, s. 184-185.

²⁴⁴ Zima, **Kirgiziya Nakanune Velikoy ...**, s. 105.

²⁴⁵ Galitskiy, Daniyarov, vd., **Kirgiziya v Treh...**, s. 162.

²⁴⁶ Zima, **Kirgiziya Nakanune Velikoy...**, s. 106.

Ülke genelinde olduğu gibi, Kırgızistan'da savaşla bağlantılı olarak ekonomik gerileme başlamıştı. Toprakta alınan mahsuller azalmaya başladı ve hayvancılık geriledi. Bütün bunlara sanayi ve tarım ürünleri için artan fiyatlar eşlik etti. Bölgede 1916'daki ekmek fiyatının 1914'le karşılaştırıldığında 6 kattan fazla arttığını söylemek yeterlidir²⁴⁷.

Şubat Devrimi'nden sonra, Kırgız halkı tarımda adil bir çözüm, üzerlerindeki baskıdan kurtulma ve 1916 yılı olaylarından sonra eve dönme konularının çözümü konusunda bir beklentiye girmişlerdi²⁴⁸. Müslümanlara güven vermek için Kuropatkin, 1916 ayaklanmasında yer alan, kendilerine verilen idari cezaları durdurmak, daha önce geçen cezaları hafifletmek için Kırgızların geçirdiği cezai kovuşturmaların durdurulmasını emrettiği bir genelgeyi bölge yöneticilerine gönderdi. Birkaç gün sonra Kuropatkin, Petrograd hükümeti tarafından 8 Mart'ta Türkistan için yayınlanan af kararnamesini bildirdi. Bu kararnameye dayanarak, isyandan dolayı mahkûm edilen ve Çin'e kaçan Kırgızlara Türkistan'a geri dönme fırsatı verildi. Af, ayrıca ayaklanmanın bastırılması sırasında şiddet kullanmaktan suçlu olan Rus sömürgecilere ve Kazakları da içine alacak şekilde kapsamı genişletildi²⁴⁹.

Türkistan genel valisi Kuropatkin, ilk etapta geçici hükümete şüpheyle bakmış, hatta bu şüpheden dolayı Şubat Devrimi'nin gerçekleştiğinden tam olarak emin olmadan bu haberin bölgede yayılmasını geciktirmişti. Devrimi ve yeni

²⁴⁷ **Очерки по истории ...**, s. 227.

²⁴⁸ Galitskiy, Daniyarov, vd., **Киргизия в Трех...**, s. 171.

²⁴⁹ Marco Buttino, **Revolutsiya Naoborot: Srednyaya Aziya Mejdú Padeniyem Tsarskoy İmperii i Obrazovaniyem SSSR**, Moskova 2007, s. 97.

yönetimi benimsemek istemeyen Kuropatkin, eski Çarlık yönetim sistemini korumaya çalışmıştı. Geçici Hükümet ise elinde kadro genişliği olmaması ve bölgeye tam nüfuz edememe durumundan dolayı Türkistan coğrafyasını yine Kuropatkin'e bırakmak zorunda kalmıştı. Eski yönetimin savunucusu bir kişinin yeni düzende de makamında kalması Şubat Devrimi'nin gayesine ve amacına gölge düşürmüş, ülkenin yönetim şeklinde yapılan değişikliğin Türkistan'a getireceği yenilikler konusunda büyük şüpheler uyandırmıştır.

Taşkent İşçi ve Asker Sovyet'i 30 Mart tarihli kararı ile Kuropatkin'i iktidardan aldı ve tutukladı²⁵⁰. Türkistan'da da ülkeyi yönetecek geçici bir icra heyeti kuruldu. Türkistan genel valisi yerine bütün Türkistan'ı yönetecek olan 22 üyeli bu heyete, 14 milyon Türkistan halkı temsilen ancak dört üye alınırken ülkede bir azınlık durumunda olan ve nüfusun sadece % 2'sini oluşturan Ruslardan ve diğer halklardan 18 üyeye görev verildi. Daha Rus inkılâbının ilk günlerinde hürriyet fermanında açıklanan esaslara büsbütün aykırı bu haksız uygulama, Türk halkının tepkisiyle karşılaştı. Petrograd'a şikâyet telgrafları çekilerek Rusya'da her milletin hukuken eşit olduğu bir zamanda Türkistan Müslümanlarına reva görülen bu muamelenin derhal düzeltilmesi istendi. Sosyalist Ruslar, başta Kerenskiy olmak üzere Türklerin bu haklı şikâyetine kulak asarak “Sizin toplumsal işlere hazırlığınız yok, siyasi ve sınıfsal teşkilâtlardan yoksunsunuz. İnkılap zamanlarında memleket ancak böyle teşkilâtlar tarafından yönetilir. Ne vakit demokrasi ve sosyalizm

²⁵⁰ Oçerki po İstorii..., s. 248.

esaslarına göre teşkilâtlar kurar ve toplumsal hayata hazırlanırsanız o zaman kendi nüfusunuzla uygun bir hak sahibi olabilirsiniz” cevabını verdiler²⁵¹.

Türkistan Komitesi, 1916 yılında Çar'ın fermanı ile zorla cephelere gönderilen Türk amelelerin vatanlarına dönüşlerini sağlamak için merkezi Rus Hükümetine başvurdu. Bu isteğin Kerenskiy Hükümeti tarafından kabulü üzerine cephelere amele olarak gönderilen 150.000 Türkistanlıdan sağ kalanlar ülkelerine geri döndüler. Komite, Rus askerlerine, Amele Sovyetlerine ve Kerenskiy Hükümeti'ne müracaat ederek halâ devam etmekte olan Yedisu katliamına derhal son verilmesini talep etti. Yedisu olaylarını incelemek ve Kırgızları teşkilatlandırmak amacıyla Yedisu eyaletine özel heyetler gönderildi. Necat, Şurâ-ı İslam adlı gazeteler yayınlandı. Fakat Ekim İnkılâbına yakın Türkistan Merkez İslam Şûrası'nın en nüfuzlu üyelerinden olan Mustafa Çokayev, Abdullah Hocayev, Şah Abmedov, Ruslar arasındaki parti mücadelesine katıldılar. O sırada iktidarı sarsılmaya başlayan Kerenskiy Hükümeti ve ılımlı Rus sosyalistleri taraftarı olarak Bolşevikler aleyhine çalıştılar. Merkez Şura da bu zatların aleti oldu. Bu zamansız ve lüzumsuz tarafgirlik Türkistan bağımsızlık hareketine ağır darbeler inmesine yol açtı²⁵².

Bu gelişmelerden sonra milletin, Türkistan Merkez İslam Şurası üyelerine olan güveni sarsıldı, Ruslara karşı bağımsızlık fikrini savunan kendine has bağımsız, milli bir program ile milli kuvvetin büyümesine çalışan ve Türkistan'da büyük nüfuza sahip olan “Ulema Cemiyeti” ile “Milliyetçiler Fırkası” halkın umut bağladığı teşkilatlar olarak işleri ele aldılar. Bu yüzden Kerenskiy taraftarı Müslüman

²⁵¹ ATASE Arşivi, Kls. 1854, Ds. 121, Fhr. 2/8.

²⁵² ATASE Arşivi, Kls. 1854, Ds. 121, Fhr. 2 /1.

sosyalistler ile milliyetçiler arasında görüş ayrılığı ortaya çıktı. Müslüman sosyalistler Milliyetçilere ve Ulema Cemiyetlerine hürriyet düşmanı gibi sıfatlar yakıştırarak bu cemiyetleri yok etmeye çalıştılar Halk arasında ayrılık tohumları saçtılar. Bu durum Ekim 1917 İhtilâline kadar devam etti²⁵³.

Kendi aralarında muhalif durumda olan Rus gruplar, Şubat İhtilali sonrasında oluşturulan komite ve meclislerde ülkenin içinde bulunduğu duruma binaen iç meselelerini erteleyerek toplu olarak hareket edebilmişlerdi. Ancak bu durumu Türkistan halkında ve temsilcilerinde görülememişti. Farklı gruplara bölünen Türkler, Rus hükûmetine karşı verdikleri mücadelede bu bölünmüşlüğü bir kenara bırakarak toplu halde hareket edemediler. Bu durum da en çok Türkistan'ın geleceğine zarar verecekti.

Kerenskiy Hükümeti'nin aldığı karar gereğince Türkistan İcra Heyeti lağvolunduktan sonra Türkistan'ın yönetimi için tayin edilen “Rusya Muvakkat Hükümeti Türkistan Komitesi” üyelerini seçerek ülkenin yönetim işlerine katıldı. Birkaç defa Türkistan kurultayını toplantıya davet ederek milletvekillerinin ülke sorunlarına dair görüşlerini aldı. Komite, şehir yönetimleri için yapılacak seçimlerde Müslüman temsilcilerin çoğunluğu sağlayabilmesi için yoğun bir gayret ve faaliyet gösterdi. Bu çabalar semeresini verdi ve şehir yönetimlerinde Müslümanlar çoğunluğu elde ettiler²⁵⁴.

²⁵³ ATASE Arşivi, Kls. 1854, Ds. 121, Fhr. 2 / 16.

²⁵⁴ ATASE Arşivi, Kls. 1854, Ds. 121, Fhr. 2 / 14.

Nisan ayının başlarında, İşçi ve Asker Sovyetleri ile birlikte, Müslüman İşçi Sovyeti gibi yerel işçilerin kitlesel devrimci örgütleri ortaya çıkmaya başladı²⁵⁵. Şehirlerde ve birçok kasabada ve hatta bazı illerde Geçici Hükümet komiserleriyle yakın temasta bulunan kamu kuruluşlarının temsilcilerinin dâhil olduğu “yürütme komiteleri” veya “sivil komiteler” vardı. Bu komiteler Geçici Hükümet idaresinin yardımcı organlarıydı ve faaliyetleriyle iktidarı güçlendirmeye çalışıyorlardı²⁵⁶. Yedisu bölgesinde, Kazakistan ve Orta Asya'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi, adli, askeri yönetimler ile göçmen ve vergi yönetimi vb. eski çarlık yönetim usulü korundu²⁵⁷.

3.1.4. Kırgız Bölgelerinde Şubat İhtilali ve Yansımaları

İşçi sınıfının gelişmiş rolünün tezahür ettiği Kızıl-Kaya, İşçi Sovyeti'ni ilk oluşturanlardan biriydi. Bu Konsey, 6 Mart'ta genel bir çalışma madencileri toplantısında kuruldu. İşçiler yüksek katılım gösterdi. Sülüktü kömür madenlerinde İşçi Sovyeti'nin kurulması da bu günlere dayanır²⁵⁸.

Kırgızistan'da ilk komite Pişpek'te düzenlendi. 7 Mart'ta şehrin ileri gelenleri ortadan kalkan Çar makamlarının yerine 10 kişilik bir yürütme komitesi kurmaya karar verdi. Çarlıktan nefret eden işçi kitleleri, rejimin düşüşünden memnundular ve Geçici Hükümeti devrimci güç olarak görüyorlardı²⁵⁹.

²⁵⁵ Kastelskaya, *İz İstorii...*, s. 105.

²⁵⁶ Pokrovskiy, *Pobeda Sovetskoy...*, s. 58.

²⁵⁷ Pokrovskiy, *Pobeda Sovetskoy...*, s. 59.

²⁵⁸ Zima, *Kirgiziya Nakanune Velikoy...*, s. 108.

²⁵⁹ Zima, *Kirgiziya Nakanune Velikoy...*, s. 110.

Pişpek'te geçici hükümetin kurduğu komite, derhal Kırgız manapları ile yakın bir ilişki kurar ve ortaya çıkan köylü sendikalarına güvenir. Bu arada şehirli ve göçebe halk diğer Türkistan şehirlerini izleyerek, ağırlıklı olarak Pişpek'te, Şura-İslam adı altına yerel ulusal komiteler oluşturdular. Şura-İslam²⁶⁰,ın başında büyük tüccarlar, mollalar ve manaplar vardı. Bu teşkilat, geçici hükümet komitesiyle ve Özbekistan topraklarında daha fazla faaliyet gösteren din adamlarının örgütü “Ulema” ile yakından ilişkiliydi. Ek olarak, Kazak milliyetçi örgütü Alaş²⁶¹ örneğini takip eden Abdükerim Sadıkov ve diğerleri tarafından yönetilen ve yalnızca Pişpek'te bulunan bir Alaş grubu örgütlendi. Eylül 1917'de, Sarıkulov, İmaş Hudaybergenov ve diğerlerini içeren demokratik Kırgız halk gruplarını birleştiren “Puhara” örgütü kuruldu. Bu örgüt kendine ait bir çizgiye sahip değildi ve bu nedenle kitlelere nüfuz edemedi. Kırgızlarla Rus nüfusu arasındaki Geçici Hükümet altındaki ve Sovyet iktidarının ilk yıllarındaki ilişki, Geçici Hükümet komiteleri tarafından Kırgızlara karşı uygulanan baskı politikası ve şiddet başta olmak üzere devam eden birçok unsur nedeniyle düşmanca kaldı²⁶².

²⁶⁰ 1917-18'de Türkistan'da devrime karşı olan milliyetçi yapılanma olarak ortaya çıkmıştır. 1917 yılı Mart ayında Taşkent'te kuruldu ve sonrasında Geçici Hükümet Türkistan Komitesi'nin temsilcisi oldu. Ceditçi lider Abduraşidhanov liderliğinde yerel beyler ve Müslüman din adamları başta olmak üzere milliyetçi grupların temsilcilerini içeriyordu. 1917 Mart ayının sonunda, neredeyse tüm Türkistan şehirlerinde temsilciliklere sahip olmuştu. **Kırgız Sovet Ansiklopediyası**, Cilt 6, Frunze 1980, s. 481.

²⁶¹ 1917-20'de Kazakistan'da devrim karşıtı milliyetçi örgüt. Alaş grubunun siyasi oluşumu, 21-26 Temmuz (3-8 Ağustos) 1917'de Orenburg'daki 1. Tüm Kırgızlar Kongresi'nde gerçekleşti. Programını, Pan-İslamizm ve Pan-Türkizm düşüncesine göre oluşturdu. 1917'de, Orenburg'da 2. Tüm Kırgız kongresinde, silahlı kuvvetler oluşturmaya karar veren A. Bukeyhanov başkanlığındaki Alaş özerk hükümeti kuruldu. Alaş, Ural, Turgay ve Semipalatinsk bölgelerinde şubelerini kurdu ve karşı-devrimci "Hokand Muhtariyeti ve Başkurt milliyetçileri ile yakın ilişkiler kurdu. **Kırgız Sovet Ansiklopediyası**, Cilt 1, Frunze 1976, s. 153

²⁶² Rıskulov, **Kirgizstan**, s. 61.

Kırgız toprakların Şubat devrimi sonrası ortaya çıkan siyasi yapılar, Türkistan coğrafyasındaki diğer yapılarla bağlantılı idi. Kazakların Alaş ve Özbeklerin Ulema gruplarının etkisi büyüktü. Bu gruplar Geçici Hükümet ile de ilişki kurmuşlardı.

Kırgızistan'da devrimci faaliyetler devam etmekte idi. 10 Mart'ta Pişpek'te, çarlığın devrilmesi haberiyle bağlantılı olarak büyük bir miting düzenlendi. Aynı gün Oş'ta kitlesel bir siyasi gösteri düzenlendi, buna Rus ve yerli halkın yanı sıra askerler de katıldı. 1916 ayaklanmasına katılanlar da dâhil olmak üzere siyasi mahkûmların serbest bırakılması diğer şehirlerde gerçekleşti. Pişpek'te 130, Prjevalsk'te 322 kişi serbest bırakıldı. Vernenskiy Bölge Hapishanesinden salıverilen 406 mahkûmun çoğunluğu Kazaklar ve Kırgızlardı. Bunlardan 86 kişi idama mahkûm edilmişti. Güçlerinin giderek arttığını hisseden insanlar, Çarlık yetkililerini görevden almaya başladı²⁶³.

7 Mart 1917'de, Kırgızistan'daki ilk asker konseyi Pişpek'te kuruldu. Kırgızistan'ın kuzeyinde İşçi Sovyetleri de önce Pişpek'te, sonra da Prjevalsk'te olmak üzere iki şehirde ortaya çıkmıştı. Fakat 1917'de yerel siyasetteki konumları Asker Sovyetleri'ne göre daha az önemliydi. Çüy sulama biriminde çalışan birçok inşaat işçisinin bulunduğu Pişpek'te İşçi ve Esnaf Sovyeti 17 Mart'ta kuruldu. Sovyete bir teknisyen olan İ.T.Gudkov liderlik ediyordu. İki hafta sonra, bu konsey, daha önce kurulmuş olan Pişpek Asker Sovyeti ile birleşti. Ayrıca, yeni oluşturulan birleşmiş Sovyet adına önem sırasında ilk olarak askeri temsilcilerin geldiği bildirildi. Halk temsilcilerinin katılımıyla yeni demokratik otoriteleri örgütleme fikrinin askerler arasında da çok popüler olduğu ortaya çıktı. Bu arada Kırgızistan'ın

²⁶³ Zima, *Kirgiziya Nakanune Velikoy...*, s. 106.

ilk asker Sovyeti, Mart ayı ortasında oluşturulan İşçi Sovyeti ile birleşti. Bundan sonra Asker ve İşçi Sovyeti olarak anılacaktı²⁶⁴.

Kırgızistan'ın kuzeyinde kurulan Sovyetlerde ilk önce ayrı ayrı kendi sınıflarında örgütlenmeyi tamamladıktan sonra bölgesel olarak birleşmeye girmişlerdi. Bu şekilde güçlü bir yapılanmaya gitmişler, yerli halka karşı da büyük bir avantaj sağlamışlardı. Diğer taraftan Kırgız grupları bir araya getiren “Puhara” örgütü ise böyle bir güç ve destekten mahrum kalarak bölgenin karar verici unsurları arasında yer bulamamıştı. Kırgızistan'ın kuzeyinde kurulan Sovyetler içinde askerlerin, işçi ve sivil halka göre daha baskın ve lider konumda olduğu açıktır.

Güney Kırgızistan'ın merkezi Oş'ta 14 Mart 1917'de Oş Garnizonu Askeri Birliği Sovyeti oluşturuldu. Beşinci toplantısında, 24 Mart'ta özel bir kararname ile Birlik, Asker Sovyeti olarak yeniden adlandırıldı. Sonrasında, Sovyetler Kırgızistan'ın diğer bölgelerinde oluşturulmaya devam etti²⁶⁵. Oş şehri, nüfus bakımından Pişpek'ten çok daha büyük olmasına rağmen, devrimci mücadelede daha az belirgin bir rol oynadı. Taşkent'in devrimci etkisi buraya Pişpek'ten daha az geldi. Şehir, tüccarlar, askeri yetkililer ve din adamları gibi ileri gelenler tarafından yönetilirdi. Az sayıda işçi vardı ve çiftçiler fakirdi²⁶⁶.

²⁶⁴ Galitskiy, Daniyarov, vd., **Kırgiziya v Treh...**, s. 173-174.

²⁶⁵ Zima, **Kırgiziya Nakanune Velikoy...**, s. 109.

²⁶⁶ **Oçerki po İstorii...**, s. 246.

Pişpek ve Oş'tan çok daha sonra (1917 Mayıs – Haziran aylarında) Narın, Prjevalsk ve Tokmak'ta Asker Vekilleri Konseyleri kuruldu. Bu konseylerde yerli temsilciler olacağı da belirtilmiştir²⁶⁷.

Kırgızistan Sovyetleri ve ülkenin Sovyetlerinin çoğu, Menşevikler ve Sosyal Devrimcilerden etkilendi ve Geçici Hükümet yetkilileriyle işbirliği yaptı. Elllerinde iktidarı korumak için çabalayan yöneticiler, bazı yerlerde kamu güvenliği komiteleri olarak adlandırılan ve bazen eski çarlık yönetiminin inisiyatifiyle ortaya çıkan Sovyetlere muhalif olarak yürütme komiteleri oluşturdu. Örneğin, Fergana'da askeri vali Ivanov yönetiminde bir kamu güvenliği komitesi kuruldu. Yürütme komitelerinin ve kamu güvenliği komitelerinin oluşturulmaları, eski yönetimi iktidarda tutma girişimidir²⁶⁸.

Şubat Devrimi sonrasında ülkedeki eski yöneticiler ve çarlık rejiminden fayda sağlayan gruplar, makam ve kazanımlarını kaybetmemek için sonuna kadar direnmişler, Sovyet gruplarına karşı alternatif olarak kamu güvenliği ve yürütme komiteleri adı altında teşkilatlanmaya giderek az da olsa bir umut eski düzenlerini devam ettirmeye çalışmışlardı.

Oş'ta, Mart ayının ilk yarısında bir Kamu Güvenlik Komitesi kuruldu. Bu dönemde gelişen bütün olaylar Geçici Hükümet'in eski idari sistemini koruma girişimlerinden vazgeçirmeye ikna etti. Bu gücün Sovyetlerin eline geçmesinden korkan Geçici Hükümet, 5 Nisan'da bir Türk komitesi kurdu. Türkistan Komitesine Menşevikler, Sosyalist Devrimciler ve milliyetçiler tarafından aktif destek sağlandı

²⁶⁷ Galitskiy, Daniyarov, vd., **Kirgiziya v Treh...**, s. 175.

²⁶⁸ Zima, **Kirgiziya Nakanune Velikoy...**, s. 109.

ve temsilcilerini komiteye dâhil ettiler. Geçici Hükümetin Türkistan'daki desteği, Şubat Devrimi sırasında oluşturulan yerel unsurlar, yöneticiler ve ileri gelenlerin meydana getirdiği milliyetçi örgütlerdi. Böylece, Türkistan ve Kırgızistan'da ikili iktidar kurulmuş oldu. 1917 Şubat Devrimi Çarlığı devirdi, ancak Kırgız halkı da dâhil olmak üzere işçi sınıfına kurtuluş getirmedi²⁶⁹.

Şubat devrimi, Kırgız halkının genel durumuna herhangi bir özel değişiklik yapmadı. Çarlık yöneticilerinin yerini alan geçici hükümetin yerel komiteleri, Rus köylülerden oluşuyordu ve bu komiteler Çarlık yönetiminin Kırgız politikasına ilişkin çizgisini değiştirmekle kalmadı bu çizgiyi daha da ileri taşıdı²⁷⁰.

Şubat Devrimi sonrasında Rusya topraklarının genelinde olduğu gibi Kırgızistan'da iki farklı oluşum ortaya çıktı. Bunlardan biri çarlık rejiminin yıkılmasından sonra ülke yönetimine talip olan ve bu görevde zorlanan Geçici Hükümet temsilcileri, ikinci grup ise ülkenin her bir yerinde ortaya çıkan işçi ve asker Sovyetleriydi. İki grup birbirlerine karşı rakip konumundaydılar. Ancak bölge bölge örgütlenip sonrasında da kendi içinde birleşmelere giderek bir bütün olarak çalışan, halkla daha iyi temas kuran ve halkın desteğini arkasına alma şansı olan Sovyet grupları, geniş bir coğrafyayı ve zor şartlardaki bir ülkeyi yönetmeye çalışan Geçici Hükümet temsilcilerine karşı daha üstün olup, günden güne de güçleniyordu. İki grubun dışında Kırgızların kurdukları yerel teşkilatlar ve çarlık yanlılarının organize ettiği komiteler mevcuttu. Yalnız bu iki grup, bölge siyasetinde belirleyici ve yönlendirici bir güç olmaktan çok uzaktılar.

²⁶⁹ Zima, **Kirgiziya Nakanune Velikoy...**, s. 111.

²⁷⁰ Riskulov, **Kirgizstan**, s. 60.

3.2. Ekim Devrimi Arifesinde Kırgızlar ve Hokand Muhtariyeti

3.2.1. Devrim Günlerinde Rusya

XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde Rusya, bir süredir içinde bulunduğu çalkantılı ortamdan hala çıkamamıştı. Ülke yönetimi 1905 yılındaki olayları tam manasıyla okuyamamış, bu da genel durumun daha da kötüleşmesine neden olmuştu. 1917 Şubat ihtilaliyle çarlık rejimi yıkılmış, yerine yepyeni bir düzen gelmişti. Ancak çarlığın yıkılmasıyla sorunlar çözülmemiş, yönetimi devralan Geçici Hükümet neredeyse her alanda yetersiz kalmıştı. Ülkedeki bu belirsiz durum yeni olayları beraberinde getirecekti.

Rusya, hem ekonomik olarak hem de siyasi olarak bir buhran içindeydi. Sürmekte olan dünya savaşı, ülkedeki ekonomik yıkımın daha da derinleşmesine yol açtı. 1917'ye kadar, Rusya'da ekilen alan 11 milyon dönüm, başka bir deyişle yüzde 12 azaldı; brüt tahıl hasadı ise yüzde 26 azaldı. Sanayi ürünlerinde üretim azaldı. Hammadde ve yakıt eksikliğinden dolayı fabrika ve tesisler, fırınlar kapandı, demiryolu taşımacılığı çöktü. Gıda krizi iyice derinleşti. İşçilerin ve çalışanların ücretleri düşmeye başladı²⁷¹.

Çarlık Rusya'nın, I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesinden sonra, ülkeyi yönetmek için 15 Mart 1917 tarihinde Knez Lvov başkanlığında geçici bir hükümet kurulmuştur. Kurulan bu geçici hükümet yönetimde başarılı olamayınca, 6 sosyaliste

²⁷¹ Pokrovskiy, **Pobeda Sovetskoy...**, s. 61-62.

bakanlık verildi ve Kerenskiy de Savunma Bakanı oldu. Kerenskiy, anlayış olarak savaştan çekilmemeleri gerektiğini düşünüyordu. Ülke bu durumda iken Bolşevikler siyasi arenada hızlı bir şekilde güç kazanmaya başlamıştı. İlk İşçi ve Asker Sovyetleri Konferansı 29 Mart - 3 Nisan 1917 tarihinde Petrograd'da yapıldı. Bu arada ülkeyi yönetmekte başarısız olan Geçici Hükümet, Sovyetlerin aksine halk nazarında güç kaybına uğruyordu. Sovyetler yaptıkları propagandalarla daha geniş kitlelere ulaşmaya çalışıyordu. 1917 yılının ortalarında sendikalı işçi sayısının 1 milyon 326 bine ulaşması işlerin Geçici Hükümet açısından kötü gittiğinin bir göstergesidir²⁷².

3.2.2. Türkistan'da Ekim Devrimi ve Yansımaları

Geçici Hükümet, 20 Mart 1917'de ülkedeki bütün vatandaşların eşit kabul edildiğine dair bir karar yayınlamıştır. Bu karardan cesaret alan Türk boyları, gelecekleri için mücadele etme konusunda girişimlere başlamıştı. 7 Mart 1917'de Kazan'da Müslüman Merkezi Şurasını Kurma toplantısı düzenlenmiştir. Toplantı da "Milli Şura" kurulmuş ve toplantıyı Tanaçev yönetmiştir. Şuraya Sadri Maksudi, Fuat Tuktar, Molla Abdullah Apanay, Abdullah Battal Taymas, İ. Halfin Necip ve İlyas Alkin kardeşler seçilmişlerdir. Ayrıca yapılan toplantıyla alakalı Geçici Hükümet bilgilendirilerek ileride olması muhtemel işbirliği için hükümet nezdinde nabız yoklaması yapılmıştır²⁷³. Yine Kazan'da 17-26 Temmuz 1917 tarihinde I. Bütün Rusya Müslümanları Harbi Kongresi düzenlendi. Yıldız Gazetesi'nin haberine göre "Bu Kongre, Rusya Geçici Harbi Subay ve Asker Konseyi tarafından organize

²⁷² François Xavier Coquin, **Rus İhtilali**, İstanbul 1966, s. 64.

²⁷³ Nadir Devlet, **Millet İle Sovyet Arasında:1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi**, İstanbul 2011, s. 43.

edilmiş ve 17 Temmuz 1917 tarihinde açılmıştı. Hükümetin yasağı yüzünden I. Müslüman Harbi Kongresine eski Rusya İmparatorluğunu temsil eden 400 delegeden ancak 162 delege gelmişti. Kongre, Kerenskiy tarafından yasaklanmış olmasına rağmen açılmıştı. Kornilov'un ve önderliğini üstlendiği isyanın bastırılmasından sonra, Eylül başında, Geçici Hükümet Harbi Şura'yı ve aldığı kararları kabul etmiştir²⁷⁴.

Milli bir demokrasiden yana olan Ceditçiler, Bolşeviklerin Taşkent'teki Geçici Hükûmetine ve Türkistan Komitesine hâkim olmalarına karşı çıkmışlardır. Ubeydulla Hocayev ve Sultanbek Hocabov gibi milli demokrasi temsilcileri tüm Müslüman ahali ve Kazak milli teşkilatları adına duruma itiraz ettiler. Türkistan'ın kendi geleceğini kendi belirlemesi gerektiği ve idarenin başında Mustafa Çokay, Muhammedcan Tınışpayev gibi kişilerin olması gerektiğini bildirdiler. Bu konuda Ulug Turkistan gazetesi, bölge dışından gelenlerin Türkistan'ı özerk bölge haline getirmesine müsaade edilmemesi, Ulema ve Ceditçilerin yönetimi kendi ellerine almaları gerektiği gelmeleri gerektiğini yazmıştı²⁷⁵. Geçici Hükümet'in Rusya'daki bütün vatandaşların eşit olduğu hususundaki kararname, Ceditçilere ve Türkistan halkına da cesaret vermişti. Kendi geleceklerini kendilerinin tayin etme hakkını savunanların sayısı ve bunların yapacakları faaliyetler bu dönemde iyice artacaktı.

İhtilal döneminde Türkistan coğrafyasında görülen özgürlük girişimlerinden biri de 2 ve 8 Nisan tarihleri arasında yapılan Kazak Kurultayı'dır. Bu kurultayda alınan Türkistan topraklarına yapılan Rus göçlerinin durdurulması ve devlet

²⁷⁴ Yıldız, 19 Temmuz, 1917.

²⁷⁵ **Turkestan v Naçale XX Veka: K İstorii İstokov Natsionalnoy Nezavisimosti**, Haz. R. M. Abdullaev, S. S. Agzamhocaev, İ. A. Alimov, vd., Taşkent 2000, s. 67-68.

tarafından göç eden Ruslar için el konulan arazilerin sahiplerine geri verilmesi kararı, Geçici Hükûmet tarafından kabul edilmişti. Orenburg'da Kazak Kurultayı sürerken Taşkent'te Genel Türkistan Eyaleti icra komiteleri kongresinin 9-17 Nisan tarihleri arası düzenlenmesi kararlaştırılmıştı. Bu kongreye Şubat İhtilalinden sonra kurulan Rus İşçi ve Asker Temsilcilerinin Sovyetleri ile Müslüman teşkilatlarının temsilcileri katılacaktı²⁷⁶. Rus göçmenlerine verilmemiş olan toprakların sahiplerine geri verilmesi yönündeki kararın Geçici Hükümet'e kabul ettirilmesi dönem itibarıyla Türk halkı için büyük bir başarıdır.

Hükümet Mart ayında Çarlık yönetim sistemini yürürlükten kaldırıp, yerine geçici yönetim komiteleri kurmuştur. Türkistan Bölgesinin idaresi Şepkin başkanlığında 9 üyeli bir komiteye verilmiştir.²⁷⁷ Türkistan Komitesi'nin sorumluluk bölgesi Türkistan eyaletinin Semerkant, Sır Derya, Fergana, Yedisu ve Hazar ötesi vilayetleri ile Hive hanlığı ve Buhara Emirliğini kapsamaktaydı. Türkistan Komitesi başkanı Şepkin bölgenin yönetilirken demokratik hak ve özgürlüklere dikkat edileceğini vaat etmişti. Müslüman halkla işbirliğine muhalif olan Türkistan Kadet lideri ve Taşkent eski belediye başkanı N.T. Mallitskiy kongrede Taşkent ve diğer Türkistan şehirlerinde Ruslar ve Müslümanlar için ayrı belediyelerin kurulmasını teklif etti. Bu teklif, Türkistan halkının birlik olup tek vücut olmalarının gereğini gösteriyordu²⁷⁸.

Çarlık döneminden sonra ülkede hissedilen özgürlük ve demokrasi havası, Türkistan Eyaleti İcra Komiteleri Kongresi'ndeki Rus delegelerin beyanatlarıyla bir

²⁷⁶ Kara, **Türkistan Ateşi...**, s. 84-87.

²⁷⁷ Ahad Andican, **Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, İstanbul 2003, s. 39.

²⁷⁸ Kara, **Türkistan Ateşi...**, s. 93-94.

bakıma dağılmış oldu. Burada yapılan konuşmalarla Türkistan halkına hak ve hukuk konusunda çok fazla bir fırsat verilmeyeceğini anlayan bölge ileri gelenleri geleceklerini buna göre şekillendirecekti.

Türkistan coğrafyasını yöneten birim olan Türkistan Genel Valiliği'nin kaldırılıp yerine Türkistan Komitesi'nin kurulması, bölgedeki yönetim tarzını etkilememiştir. Yeni bir isimle Türkistan'ı yöneten yeni yönetimin Türkistan'a bakış açısı eskiyle aynıdır. Bu sebeple bölgesel teşkilatlarla yeni yönetimin karşı karşıya gelmesi uzun sürmemiştir. Böyle bir ortamda Taşkent'te 16–23 Nisan 1917 tarihleri arasında Şuray-ı İslam tarafından I. Türkistan Müslümanları Kurultayı düzenlenmiştir. Bu kurultayda yerli halklarını temsil eden 150 temsilci hazır bulunmuştur. Aralarında 93 Rus'un da bulunduğu 450 delege Rusya'nın girdiği yeni dönemde Türkistan'ın geleceğini tartışmak üzere bir araya gelmiştir. Kongrenin en önemli konularından biri de Rusya'nın yeni yönetim şekli ve Türkistan muhtariyeti konusuydu. Yapılan tartışmalar sonucunda ülkenin demokratik bir yönetim şekline sahip olması genel olarak kabul görmüş ancak ülke yapısının güçler birliği ya da güçler ayrılığı ilkelerinden hangisi olacağı konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır²⁷⁹.

1917 yılı yaz aylarına gelindiğinde, Türkistan'da, yönetime talip olan dört ayrı teşkilat vardı. Bunlar, başkentin temsilcisi Geçici Yönetim Komitesi, Rus işçileri ve askerler tarafından kurulan İşçi-Asker ve Köylü Sovyet'i, Türkistanlı Ceditçiler tarafından kurulan İslam Şurası ve muhafazakâr çevreler tarafınca kurulan Ulema

²⁷⁹ Zeki Velidi Togan, **Hatıralar: Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri**, İstanbul 1969, s. 148-152.

Cemiyetiydi. Ancak bu dönemde Müslümanların gücünün zayıflamasına neden olmuştur. Müslümanlar arasındaki bu bitmeyen tartışmalar neticesinde Türkistan Komitesi, Rus İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyet'ine daha fazla yakınlaştı. Bu durumun ortaya çıkmasında Türkistan Komitesi üyelerinin birçoğunun Rus olması da göz ardı edilemez²⁸⁰.

Çarlık sonrası Türkistan coğrafyasında hem Ruslar arasında hem de yerli halk arasında siyasi bir bütünlüğün yokluğundan söz edebiliriz. Bu durum da bölgeyi siyasi olarak istikrarsız bir döneme sürüklüyordu. Ruslar bu süreci daha az zararlarla atlatacak iken Türkler, aralarındaki bölünmüşlük ve bağımsız hareket etmeden dolayı daha büyük zararlar görecekti.

Şubat İhtilali sonrasında Türkistanlılar, gelecekleriyle alakalı söz söyleme ve bu konuda harekete geçme özgürlüğü kazanmışlardı. Bu sebeple Türkistanlılar 17 Nisan 1917'de Taşkent'te 440 delegenin katıldığı "Türkistan-Müslüman Kongresi"ni düzenlemişlerdi. Kongrede Rusya'nın yönetim şekli ve Türkistan'ın geleceği ile ilgili konular görüşülmüştü. Ancak kongreye katılmış olan Rus vekiller, Rusya'nın yönetim şekli konusunun Türkistan'da değil başkentte tartışılması gerektiği konusunda fikir beyan etmişlerdi. Ayrıca bu kongrede Rus göçmenlere verilen toprakların eski sahiplerine geri verilmesi talep edilmiş ancak bir sonuç çıkmamıştır²⁸¹.

1-11 Mayıs 1917'de Moskova'da "Bütün Rusya Müslümanlarının Birinci Kongresi" adında çok geniş katılımlı toplantı yapıldı. Bu kongrenin toplanmasını

²⁸⁰ Kara, **Türkistan Ateşi**, s. 105.

²⁸¹ Hayit, **Türkistan Devletlerinin ...**, s. 216-217.

Dördüncü Devlet Duma'sındaki Müslümanlar tarafından kurulan “Rusya Müslümanlarının Geçici Merkez Bürosu” organize etti. Kongre neticesinde Müslüman ileri gelenler Millî Şura'yı kurarak üyeleri de seçti. 20-22 Temmuz 1917 tarihinde Kazan'da Rusya Müslümanlarının İkinci Kongresi yapıldı. Ancak, ülkenin birçok bölgesinde Türkler tarafından başka kongre ve toplantılar da yapıldığı için bölge dışından katılım çok az oldu. Temmuz 1917'de Türkistan'ın Fergana şehrinde yapılan kurultayda Türk Adem-i Merkeziyet Fırkası adlı parti kuruldu. Türkistan Müslümanlarının 2. Kurultayı 7-11 Eylül 1917'de ve üçüncü kurultayı 17-20 Eylül 1917'de toplandı. Kasım 1917'de ise, Taşkent'te Türkistan Müslümanlarının başka bir kurultayı toplandı. Buna ek olarak o sıralarda Türkistan bölgesinde Şura-yı İslam ve benzeri birçok teşkilat kurulmuştu²⁸².

1917 yılında Türkistan'da Türkler tarafından kurulan parti, grup ve cemiyetler Türk halkının ülkedeki hak ve hukuklarını arayabilecekleri bu yeni süreçte adapte olduklarının göstergesidir. Ancak oluşumların sayısının çok olması ve bunların ilerleyen zamanda bir çizgide buluşamaması davalarına zarar verecekti.

3.2.3. Kırgız Bölgelerinde Ekim Devrimi ve Yansımaları

Türkistan'da oluşan özgürlük ortamından diğer Türk boyları gibi Kırgızlar da nasiplenmek için çalışmışlardır. Bu doğrultuda 1917 Ağustos ayında Tınışpayev başkanlığında Taşkent'te düzenlenen Türkistan Kırgız Kongresi, bölgedeki diğer

²⁸² Timur Kocaoğlu, “Rus İhtilâlleri ve Türk Halkları / Sovyetler Birliği'nin Yayılma Siyaseti (1905-1991)”, **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara 2002, s. 745.

kongre ve toplantılarda alınan kararlara benzer kararlar alınmış, göçebelerin savunulması için taleplerde bulunulmuştur²⁸³.

Kırgızistan'da Bolşeviklerin yönetimi altındaki İşçi Hareketi daha yaygın ve örgütlü hale gelmiştir. Madenci sendika şubeleri oluşturarak, Kırgızistan yeraltı madenlerindeki işçiler 1917'nin Eylül ve Ekim aylarında yeni grevleri düzenleyip bu sefer de girişimcilerin geri çekilmesini sağladılar. Yönetimin mali sorunlarından dolayı Çüy Sulama Sistemi İnşaatındaki çalışan işçiler maaşlarını uzun zamandır alamıyorlardı. Yönetim ve toprak sahipleri suçlu olduğu ülkenin genel ekonomik yıkımını işçiler üzerine ağır bir yük gibi düşürdü²⁸⁴.

Ülke çapında büyüyen ulusal kriz ortamında Kırgızistan'daki işçi sınıfı Geçici Hükümetin otoritelerine direnmeye başladılar. Rusya'dan göç eden köylüler Hükümet yetkililerinin talep ettiği tahıl vermeyi tamamen reddediyorlardı. Bu durumlar silahlı çatışmalarına kadar getiriyordu. Tokmak sakinleri, toplanarak el koymaya gelen Kazaklarla mücadele ettiler. Köylülerin defalarca tahıl vermeyi reddettiği Pişpek ilindeki bulunan Arhangelskoye köyünde Hükümet el koyma işlemini sadece silahlı bir ekip gönderildikten sonra gerçekleştirebildi. Prjevalsk ve Pişpek illerinden bazı toprak ve mülklere el konulmuştu²⁸⁵. 13 Haziran 1917 yılında Prjevalsk Sovyet'inden Türkistan Asker ve İşçi Vekilleri Sovyet'ine gönderilen telgrafta Kırgızlarda açlıktan ölümler arttığını ve Prjevalsk'te yüz bin civarı ekmek

²⁸³ Buttino, **Revolutsiya Naoborot...**, s. 188.

²⁸⁴ Galitskiy, Daniyarov, **Kirgiziya v Treh ...**, s. 240.

²⁸⁵ Galitskiy, Daniyarov, **Kirgiziya v Treh...**, s. 240.

kaldığını belirtiyordu. Türkistan yürütme komitesine, ekmeğin acilen Kırgızistan'da serbest bırakılması konusunda kesin bir karar vermesini istiyorlardı²⁸⁶.

Merkezi Rusya'da mevcut olan ekonomik sıkıntılar Kırgız toprakları için de geçerliydi. Mevcut sıkıntılar halkın yaşam standartlarını iyice düşürürken devletin uygulamaları da insanları bezdirmişti. Ülke genelinde ortaya çıkan kıtlıktan dolayı devletin tahıl toplamasına da büyük tepki göstermişlerdi. Hükümete karşı gösterilen tepki sadece Kırgızlar tarafından değil aynı zamanda Rus göçmenler tarafından da verilmiştir.

Büyük Ekim Sosyalist Devrimi'ni hazırlarken ve yönetirken, en büyük rol, Leninist Bolşevik partinin önderliğinde, Geçici Hükümetin gücüne karşı mücadele etmek için geniş halk kitlelerini toplayan Sovyetler tarafından oynandı. Ancak, bölgenin ekonomik, siyasal ve kültürel geri kalmışlığı, nüfusun azlığı, işçi sınıfının dağınıklığı ve çiftçi kitlelerinin geri kalmışlığı, Müslüman din adamları ve isyanların etkisi altında, Sosyalist Devrimciler ve Menşevikler üzerinde az sayıdaki ve yetersiz siyasi olgunluktan yoksun yerel Bolşevik kadrolarından dolayı birçok zorluk yaşandı. Bölgede Sovyetleri oluşturma süreci düzensiz bir şekilde devam etti. Öncelikle, en gelişmiş sanayi bölgelerinde, Sır Derya, Fergana ve Hazar bölgelerinde, fabrika ve demiryolu işçileri ile devrimci askerlerin yoğunlaştığı bölgeler de ortaya çıktılar²⁸⁷.

Ekim devrimi yaklaştıkça Çiftçi-işçi devrimci hareketi daha yaygın hale geliyordu ve yerel hükümete itaat etmeyi reddediyorlardı. 1917 yılının sonbaharında

²⁸⁶ TSGAOR Uzssr, F. Turkestanskogo Komiteta Vremennoe Pravitelstvo, D. 16, L. 156.

²⁸⁷ R. A. Nurullin, "Soveti Turkestana v Borbe za Pobedu Oktyabrya", **Obşestvennie Nauki v Uzbekistane**, Taşkent 1967, s. 25.

devrimci ve milliyetçi hareket yeni bir seviyeye ulaştı. Özellikle bu dönemde, bazı oluşumlar ve öncelikle en yaygın olan Kırgızların da dâhil olduğu Bukara oluşumunun en güçlü olduğu dönemdi. Bu oluşum içinde Bolşevik etkileri de artmıştı. Bölgede toplanan birçok mitingde halk Çar hükümetin tarafından kamulaştırılan ve ele konulan toprakların geri verilmesini, ayrıca milli ayrımcılığa ve göçmenlere karşı şiddete son verilmesini istediler. Birçok protesto gösterisinde, farklı sivil toplum kuruluşlarına ve hükümete sunulan dilekçelerde, kongrelerde ve toplantılarda çatışmaları körükleyen kişilerin yargılamasını istediler. Yerel yönetimlere karşı yapılan eylemlerin yaygınlaşması Geçici Hükümet'i 29 Temmuz 1917'de yeniden seçilmeyi yasaklayan özel bir kararnameyi yapmayı zorladı²⁸⁸.

Ekim devrimine az bir zaman kala artan gösteri ve eylemler devrimin öncülleri durumundaydı. Artık Geçici Hükümet, alacağı önlemlerle devrimin önüne geçebilecek bir durumda değildi.

Çalkantılı bir siyasi atmosferinde ve kitlelerin devrimci faaliyetlerinin esnasında, kitleler halinde işçi örgütleri oluştu ve büyüdü. Ülke genelinde kurulan İşçi ve Asker Vekilleri Sovyetleri ve ardından örgütlenen Köylü Sovyetleri özellikle önem taşıyordu. Yeni devrimci gücün lokomotifleri işçi ve köylü kitleleriydi. Bu sadece ülkenin merkez bölgelerinin değil aynı zamanda kırsal kesimlerinin de karakteristik özelliklerinden biri olmuştu²⁸⁹. Ekim devrimi ülkedeki Sovyet grupların büyümesi ve faaliyetleri sonucunda oluştu. Devrimden sonra kurulacak olan Sovyet rejiminin temelinde işçi ve köylü yatacağı.

²⁸⁸ Galitskiy, Daniyarov, **Kirgiziya v Treh...**, s. 241-242.

²⁸⁹ Pokrovskiy, **Pobeda Sovetskoy...**, s. 77.

3.2.4. Hokand Muhtariyeti

Türkistan'da ilk defa özerk bir idare fikri 26 Kasım 1917'de Hokand'da düzenlenen Türkistan Müslümanlarının IV. Olağanüstü Kurultayı'nda ortaya çıkmıştı. Kurultaya toplam 203 delege katılmış olup, bu delegeler; Fergana bölgesinden 150, Semerkant bölgesinden 21, Sır Derya'dan 22, Buhara'dan 4, Hazar Ötesi'nden 1 delege idi²⁹⁰. Kurultayda Türkistan'ın geleceğinin nasıl şekillendirilmesi gerektiği tartışıldı. 27 Kasım 1917 tarihinde kongre katılımcıları Türkistan'da yaşayan halkların hür iradesiyle Türkistan'ın bağımsızlığını ilan ettiler. Kararda *“Yaşasın Türkistan Muhtariyeti! Türkistan Müslümanları IV. Olağanüstü Kurultayı Türkistan bölgesinde yaşayan halkların isteği üzerine, Rusya (Şubat) Devrimi tarafından belirlenen esaslara binaen federasyon temelinde kurulan Rusya Cumhuriyeti ile birlikte kaldığı halde Türkistan'ın toprak Muhtariyetini ilan eder”* deniyordu²⁹¹. Bu ilan kapanan hanlıklar döneminden sonra Türkistan'daki ilk devletleşme girişimiydi.

Şura-yı İslam'a göre, Rus hükümetine alternatif olarak ulusal Müslüman hükümetinin kısa bir süre içinde oluşumu dışında başka bir fırsat yoktu. Ulema Cemiyeti, tereddüt ederken, Şura-yı İslam'ın temsilcileri, Türkistan'ın ana şehirlerindeki mevcut organizasyonlarla iletişim kurarak pratik adımlar attılar. Devrimcilerin müdahalesini önlemek için, Taşkent'ten ayrıldılar ve faaliyetlerinin merkezi olarak Hokand'ı (Fergana bölgesi) seçtiler²⁹². Aralarındaki küçük farklılıklara rağmen Şura-yı İslam'ın ve Ulema Cemiyeti'nin muhtariyet kararında

²⁹⁰ **Turkestan v Naçale ...**, s. 81-82.

²⁹¹ Kara, “Hokand...”, s. 788.

²⁹² Buttino, **Revolyuetsiya Naoborot...**, s. 239.

hem fikir olması hem sürecin başlamasını sağlamış hem de birlik ve beraberliğin elzem olduğu bir dönemde bütün bölgeye örnek olmuştur.

Hokand şehri, Müslüman muhalefetin merkezi olmak için gereken tüm koşullara sahipti: Geçmişte, Ruslar tarafından çözülen hanlığın başkentiydi ve bu nedenle yerel halk için sembolik bir öneme sahipti. Rus karşıtı ayaklanma geleneği vardı, önemli bir dini merkezdi ve pamuk ticaretinin de ana merkeziydi. Bu arada Hokand'da, İslami hareketin her iki eğilimi de etkili ailelerin arasında destek buldu. Burada IV. Türkistan Müslümanları Kongresi toplandı. Zaman çalkantılıydı, dolayısıyla ön görüşmeler olmadan toplantı hızlandı. Öte yandan, delegelerin katılımı, bölgeye yayılan kriz ve siyasi istikrarsızlık nedeniyle engellendi. Bu şartlar altında seyahat, yerel politikacılar için son derece tehlikeli bir girişimdi²⁹³. Kongre, gündeminde iki ana konu vardı: 1) Dutov liderliğindeki Bolşevik cephenin Türkistan dışındaki ilişkilerinin tanımı; 2) Türkistan özerkliğinin ilanı²⁹⁴. Ancak gündemdeki bu konular tam olarak çözüme kavuşturulamadan bölgede yeni bir dönem başlayacaktı.

Hokand'da yapılan kurultay ile 54 kişiden meydana gelen Halk Şurası, üyelerini seçmiştir. Bu Halk Şurasın da; 36 Türk, 18 Rus ve 1 Yahudi üyeden oluşmuştur²⁹⁵. Hokand ve Alaş-Orda hükümetlerinin birleşme ihtimali göz önüne alınarak üç sandalye boş bırakılmıştır. Kongrede özellikle Türkistan'ın "*Güney-Doğu Federasyonu'na*" girme konusu ayrıntılı bir şekilde tartışılmıştır. Devlet

²⁹³ Buttino, *Revolutsiya Naoborot...*, s. 240.

²⁹⁴ P. Alekseenkov, *Kokandskaya Avtonomiya*, Taşkent 1931, s. 20.

²⁹⁵ Ali Bademci, *1917-1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi Korbâşılar ve Enver Paşa*, Cilt 1, İstanbul 2008, s. 142.

Federasyonu'nun kurulması fikrini ilk defa Ural Kazakları lideri anti Bolşevik Ataman Dutov²⁹⁶,a aittir. Başkurtların önderi Zeki Velidi Togan'da bu planı onaylamıştır. Bu federasyon; 15.673.680 nüfuslu ki %82'si Müslüman olan ve 4.010.139 km²'lik bir araziye içine almıştır. Federasyon'un sınırları eski Hokand hanlığı, Buhara Emirliği, Hive hanlığı, eski Kazak Ordalarını yani Cüzlerini ve Başkurtlar ile Orenburg Kazaklarının bölgelerini kapsamaktaydı. “*Muhtar Türkistan Hükümeti'nin*” hâkimiyet sahası ise; 5 milyon 363 bin 941 nüfusu ile 1.524.765 km²'lik alan olarak belirlenmişti. Milli Hükümet, “*Milli Muhtariyetinin*” varlığını korumaya ve dış siyasetinin temellerini atmaya çalışmıştır. Bu arada Alaş-Orda Hükümeti ile yapılan görüşmelerde olulu bir sonuç elde edilememiştir²⁹⁷.

Türklerin Rusya coğrafyasında federal devlet kurma planı belki de yakın dönem Türk tarihinin en büyük projelerinden biridir. Gerçekleştiği takdirde hem Rus tarihini hem de Türkistan tarihini keskin bir şekilde değiştirebilecek güçteydi. Ancak bu birliğe katılma fikri ömrünün az olması sebebiyle Hokand hükümeti için bir hayal olmaktan öteye gidememiştir. Ayrıca yine aynı bölgede kurulmuş olan ve aynı özelliklere sahip Alaş-Orda Hükümeti ile birleşme çalışmalarının başarısız olması federal devlet olma konusunda çok umut verdirmemektedir.

1917 yılının ilk aylarında ilk Taşkent Sovyet Komiserliği, Türkistan Müslümanları Kongresi'nin almış olduğu bölgeyi yönetme kararını kabul etmemiştir.

²⁹⁶ Urallarda devrim karşıtı liderlerinden biri, teğmen general (1919). Orenburg Kazaçı ordusunun asillerindendir. Şubat Devrimi'nden sonra, Rusya'nın bütün Kazaçı Birliği başkanlığına seçildi ve Eylül 1917'de askeri hükümet başkanlığına sonra d Orenburg Kazak ordusunun askeri başkanlığına seçildi. Kasım 1917'de Orenburg'da Sovyet rejimine isyan etti. 1918-1919'da, Kolçak ordusunda Orenburg birliğini komuta etti. Yenilgilerden sonra öldürüldüğü Çin'e kaçtı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Andrey Vladislavoviç Ganin, **Ataman A.İ. Dutov**, Moskova 2006.

²⁹⁷ Hayit, **Türkistan Rusya ile...**, s. 248-249.

Milli Merkez, Sovyetlerle yaptığı görüşmelerden olumlu bir sonuç çıkmayınca varlığını devam ettirebilmek için önlemler almaya çalışmıştır. Milli Merkez, Mart 1917’de Münevver Kârî²⁹⁸ başkanlığında kurulmuş olan “*İslam Şurası*” ve Haziran 1917’de Şir Ali Lapin önderliğinde kurulmuş olan; “*Ulema Cemiyeti* olmak üzere iki gruptan oluşmuştur. Fakat bu iki grup arasında meydana gelen anlaşmazlık sebebiyle Sovyetler, bölgede güçlenmeye başlamıştı²⁹⁹.

Hokand hükümeti için kurulmak kadar varlığını sürdürebilmek de önemlidir. Ekonomik açıdan zor durumda olan hükümet askeri açıdan da bir farklılık yoktu. Hatta hükümet için asıl ve en zor görev silahlı kuvvetlerin kurulmasıydı. Hokand özerk hükümeti, askeri birliklerini kurmak için hiçbir ulusal kadroya sahip değildi. Buna ek olarak, bu konuda çok büyük bir engel, özellikle Özbekler arasında, askerlik için isteksizlik Türkistan’da yaygındır. Hokand hanlığı zamanında ordu çeşitli suiistimal ve suç gibi unsurlarla anıldığı için halk yavaş yavaş orduya karşı bir tutum ve mesafe geliştirmişti. Bu durum, askeri birlik kurmak için, Hokand hükümeti içinde geçerliydi³⁰⁰.

Taşkent’te bulunan Sovyet Komiserliği, kendine rakip olarak gördüğü Hokand Hükümeti’ne karşı yıkıcı faaliyetlere girişmişti. Sovyet Komiserliği Bu amaç

²⁹⁸ 1878 yılında Taşkent’te doğan Münevver Kârî, 1885–1890 yılları arasında Buhara’daki Mirarab Medresesi’nde eğitim almıştır. Fakat eğitimi tamamlayamadan Taşkent’e dönmüştür. Burada imamlık ve öğretmenlik yapmıştır. İsmail Gaspıralı’nın Türkistan’a yaptığı seyahatte onunla tanışan Münevver Kârî, onunla dost olmuştur. “Cemiyet-i İmdâdiye” (1909), “Turan” (1913), “Türkistan Kütüphanesi” (1914), “Ümid” (1914), “Mekteb” (1914), “Kömek” (1921) gibi eğitime katkı sağlayan vakıf, kuruluş ve kurumlarda çeşitli görevlerde bulunmuştur. Münevver Kârî, Sovyet hükümetinin emriyle 6 Kasım 1929 tarihinde gözaltına alınmıştır. 23 Nisan 1931 tarihine kadar işkencelere maruz kalan Münevver Kârî, Moskova’daki hapishanede Ruslar tarafından kurşuna dizilerek infaz edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Elmurod Kholmatov, “Münevver Kârî Abdureşidhân’ın Türk Boyları Arasında Ortak Bir Yazı Dili Oluşturma Çabalarına Katkısı”, *Turkish Studies*, Cilt 10/12 Yaz 2015, s. 727-738.

²⁹⁹ Baymirza Hayit, *Türkistan Rusya ile ...*, s. 245-246.

³⁰⁰ Alekseenkov, *Kokandskaya...*, s. 44.

doğrultusunda Hokand'a saldırması için 7 Şubat 1918'de Moisey Kuzmin Şkarupa komutasındaki Rus birliğini Hokand'a göndermiştir. 22 Şubat'ta aralarında Ermenilerin de bulunduğu kızıl birlikler Hokand'ı ele geçirmişlerdir. 1 000'den fazla dükkân yakılmış, şehirde bir katliama girişilmiştir. Bu katliam girişimi sonucunda şehirde 10.000'e yakın insan öldürülmüştür. Sovyet temsilcileri, Muhtar Cumhuriyeti'nin başkanı Çokay'dan Hokand hükümetinin feshetmesini talep etmişlerdir.12 Şubat 1918'de Halk Şurası ve hükümet üyelerinin tutuklanmasıyla Hokand Hükümeti'ne son verilmiştir³⁰¹. Ömrü kısa olan Hokand hükümeti, Türkistan'da Rus istilası başladığından beri bağımsızlık yolunda bir tecrübe bir umut olmuştur.

Hokand'ın işgal edildiği süreçte Ermeni çetelerinin yaptığı faaliyetleri de göz ardı etmemeliyiz. Bu dönemde Sovyet birlikleri, Ermenilerin Namangan şehrini talan etmesine müsaade ettiler. Ermeniler ev ev gezerek önlerine çıkanları herkesi baltayla katlettiler. Rus ve Ermenilerden oluşan Sovyet birlikleri, Namangan istasyonu yakınında bir yerde açtıkları umumhaneye 60 tane Türkistanlı genç kız getirmişlerdi. Getirdikleri kızlara burada çeşitli işkencelerden geçirmişlerdi. Yapılan işkencelere dayanamayan 3 kız 7 askeri öldürünce buradaki bütün kızlar kurşunlanarak öldürüldü. Haziran 1918'deki Birinci Türkistan Komünist Parti Kongresi'nde ermeni Taşnak grubuna bölgedeki devrimci faaliyetlere verdikleri katkılardan dolayı takdirname verildi. Bu şekilde Ermenilerin Türkistan halkına karşı giriştiği katliama arka çıkılıyordu. Taşnaklar, 1918 yılında Oş şehrine Haziranda Celalabat bölgesine

³⁰¹ Hayit, **Türkistan Devletlerinin ...**, s. 250-251.

de Aralık ayında saldırılar düzenlediler. Yine Aralık ayında Hanur-Abar Kışlağı'na saldırıp buradaki Müslüman kadınları kaçırmışlardı³⁰².

Müslümanlarla Sovyetlerin arasının açılmasına sebep olarak 1918 yılı sonunda Andican'dan Türkistan Sovyet Komiserliği'ne gönderilen raporda Ermeniler gösterilmiştir. 1919 yılı Şubat ayında Basmacıların Andican'daki Ermeni birliğine yaptığı saldırıya misilleme olarak Müslümanlara saldırılar düzenlediler. Bu tarihlerde Hokand Kışlağı'na saldıran 170 kişilik Taşnak grubu Basmacılar tarafından pusuya düşürülerek imha edildiler. Taşnaklar, bu olaya karşı Hokand'ı ateşe verdiler ve halkı kılıçtan geçirdiler. Başka bir silahlı Ermeni grup da Suzak köyüne saldırarak halkını kurşuna dizdiler. Aynı zamanda içinde Ermeni gönüllülerinin de bulunduğu Rus birliği Bazar-Kugan'da girdiği çatışmalarda Basmacılara karşı kaybetmiş ancak bu bölgede yer alan kışlaklara 20 gün saldırı düzenlemişler ve katliamlar yapmışlardı³⁰³.

1917 yılı Şubat Devrimi'nden Ekim Devrimine kadar olan zaman diliminde durum, ülkeyi yönetmekten aciz bir geçici hükümet, bu durumdan kaynaklanan otorite boşluğu sayesinde Rusların ve Türklerin yaptıkları siyasi faaliyetler ve ülke içi durumun iyice kötüye gitmesiyle patlak veren olaylar şeklinde gelişmiştir.

³⁰² Dinçer Koç, "Ermenilerin Bolşevik İhtilalinden Sonra Türkistan'da Yaptıkları Katliamlar", **Ekim 1917 Sovyet İhtilali'nin Yüzüncü Yılında Türk Dünyası'ndaki Fikri ve Siyasi Hareketler Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı**, İstanbul 2017, s. 501-502.

³⁰³ Koç, "Ermenilerin Bolşevik İhtilalinden...", s. 502-503.

3.3. Türkistan Hürriyet Hareketi

3.3.1. Hareketin Terimi ve Tanımı Üzerine

1919 ve sonraki yıllarda Rusçada Türkçe kökenli bir kavram olan “Basmacı” (haydut, asi) ile bu terimin soyut şekli olan Türkçe kökenli “Basmacılık” anlamına gelen “Basmaçestvo” sözcükleri kullanılmaya başlandı. Sovyet yönetimi, Türkistan coğrafyasında kendine karşı mücadele eden bütün silahlı gruplara “Basmaçestvo” yani “basmacı” adını verdi³⁰⁴.

katılanlardan çete, eşkıya ya da haydut diye bahsedilirken bu tarihten sonra hem basında hem de resmi belgelerde “basmacı” ve basmacılık” tabirleri görülmeye başlandı. Bu tabirler kullanılarak Türkistan özgürlük hareketinin değerini düşürmek ve halk nezdinde kötü ve küçük görülmesini sağlamak hedeflenmişti³⁰⁵.

Basmacı terimi doğal olarak Rus terminolojisinin bir ürünüydü. Ruslar, Türkistan’daki bu özgürlük hareketini dışardan gelen bir gücün istilasını gibi yansıtmaya çalışmışlardı. Ancak bu hareket kendi topraklarında bağımsızlık mücadelesi veren yerli halkın varoluş mücadelesiydi. Bundan dolayı basmacılık yerine Türkistan özgürlük hareketi demek daha yerinde olacaktır.

Türkistan özgürlük hareketinin amacı, Türkistan’ı özgürlüğünü kazandırmaktı. Bundan dolayı bu hareket, Sovyetlerin, Kırgızistan ve bütün

³⁰⁴ Reinhard Eisener, “Fergana Basmacılarının Ortaya Çıkması”, **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara 2002, s. 797.

³⁰⁵ **Turkestan v Naçale ...**, s. 165-166.

Türkistan'daki en büyük düşmanı oldu. Basmacılık hareketi, ilk etapta 1916 ayaklanmasının devamı niteliğindeydi. Basmacı liderlerin en büyük gayesi Türkistan'ı Rusya'dan kurtararak bağımsız bir devlet haline getirmektir. Basmacı hareketinin sloganları Sovyet kaynaklarında şu şekilde geçiyordu: "Türkistan Türkistanlılarıdır! Türkistan'ı Rusya'dan kurtarmak gerekir! sömürgecilerden arınmış bir Türkistan!". Stalin'in Türkistan özgürlük hareketine olan bakışını "1918-1924 yıllarında milliyetçi bir karşı ihtilal ve hareket olarak Basmacı hareketi, Orta Asya cumhuriyetlerini Sovyet Rusya'dan ayırmak ve sömürücü sınıfın hakimiyetini yeniden kurmak gayesi ile din adamları ve zenginler tarafından yürütülen, aleni siyasi bir haydutluk olarak ortaya çıkmıştır"³⁰⁶.

3.3.2. Türkistan Hürriyet Hareketi Başlangıcı ve Gelişmesi

1918 yılı Ocak ayı sonunda Taşkent Sovyet'inin Hokand hükümetine karşı savaş kararı alması ve Ermenilerle birlikte Hokand'ı işgali, Türkistan halkı tarafından büyük tepkiyle karşılandı. Tepkinin ilk merkezlerinden biri de Fergana oldu. işgale karşı oluşan tepkiyi dindirmek ve Türkistan halkını kontrol altına almak için Ermenilerinde içinde bulunduğu Rus birliklerinin yaptığı saldırılar durumu daha da kötüleştirdi³⁰⁷.

Polis şefi Ergaş'ın liderliğinde Hokand'ı savunan insanlar, Sovyet ordusuna yenilmelerinin ardından Hokand'a 20 km uzaklıkta bulunan Baçır köyüne çekildiler. Bu süreçte silahlı ve silahsız olmak üzere 1500 kişiden sadece 60 civarı insan hayatta

³⁰⁶ Hayit, **Türkistan Devletlerinin...**, s. 277.

³⁰⁷ Abdulkadir Donuk, "Basmacı Hareketi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 5, İstanbul 1992, s. 107-108.

kalmıştı³⁰⁸. Bölge bölge hareket liderleri ortaya çıkmıştı. İlk olarak Kiçkine Ergaş etrafında birleşilmişti. Ondan başka, Hokand çevresinde Katta Ergeş, Margilan'da Mehmet Emin Bek, Gerbaba'da Şir Muhammed Bek ve kardeşleri, Andican'da Parpi Bek, Oş şehrinde Hal Hoca Eşan, Navkat'ta Muhiddin Bek, Namangan'da Aman Pehlivan ve Rahmankul Korbaşı, Özkent'te Canı Bek Kadı vardı³⁰⁹.

Hokand şehrinin işgal edilerek hükümetinin düşürülmesinden sonra bölgede yıllarca sürecektir bir özgürlük mücadelesi başlamış oluyordu. Bu mücadele karakteristik olarak bölgesel, dağınık, birden çok lideri olan ancak hedefleri bir olan savaşçı gruplar aracılığıyla sürdürülecekti.

Hokand şehrinin işgalinden sonra başlayan bağımsızlık hareketi, 1918 ortalarına gelindiğinde kadar bütün Fergana vadisine yayıldı. 1916 ayaklanmasında çok büyük kayıplar veren Türkistan halkı durumuna bakmaksızın tekrar isyana kalkmıştı. Bunun en büyük sebeplerinde biri Hokand hükümetinin ortadan kaldırılmasıydı. Başka bir sebepte ihtilalden sonra Rusların hak ve özgürlükler konusunda verdikleri sözlerin yalan olduğunun ortaya çıkması ve bu sebeple Ruslara karşı duyulan güvensizlik ve memnuniyetsizlikti. Verdikleri sözleri tutmayan Ruslar, birde saldırıya geçince bölge halkı için isyan etmek kaçınılmaz olmuştu³¹⁰.

Şubat ayaklanmasından sonra, yönetimin başına geçen Geçici Hükümet'in de dillendirdiği özgür ve umut verici ortam Türkistan halkını daha özgür bir gelecek için umutlandırmıştı. Ancak ilerleyen süreçte özellikle Rusların demeç ve

³⁰⁸ Baymirza Hayit, **Basmacılar, Türkistan Milli Mücadele Tarihi (1917-1934)**, Ankara 1997, s. 51.

³⁰⁹ Togan, **Türkili Türkistan ...**, s. 388.

³¹⁰ Hayit, **Türkistan Devletlerinin ...**, s. 276.

hareketlerinden durumun pek de değişmediği eski çarlık anlayışına geri dönüldüğü görülecekti. Son olarak Hokand şehrinin işgal edilerek hükümetin dağıtılması Türkistan halkında gelecek için olan umutları yıkmış, yerini hayal kırıklığı ve kızgınlık almıştı.

1918 sonbaharında Korbaşı birlikleri bölge halkının desteğini alarak Ferganadaki askeri faaliyetlerini yoğunlaştırdılar. Şehirlere, demiryolu istasyonlarına, sanayi merkezlerine ve kömür ocaklarına saldırılar düzenlendi. Bu saldırılar, gerilla taktikleriyle yapıyordu. Direkt çatışmadan kaçınma, mücadele içinde bulundukları yerden kayıpsız çıkma, erişim zor olan engebeli bölgelere sığınma ve Buhara, Afganistan ve Çin sınırlarına kaçma gibi yöntemler Korbaşılara verilen mücadelede avantaj sağlamaktaydı. Bu durum Kızılordu'nun planlarını boşa çıkmasına neden oluyordu. Türkistan cephesi kumandanı M.V. Frunze, özgürlük hareketine bağlı grupları yenmenin ne denli zor olduğunu ve bölgenin yapısının buna uygun olmadığını anlamıştı³¹¹.

Basmacılık hareketinin şiddetlendiği özellikle Andican, Margilan ve Güney Kırgızistan'la birlikte Fergana halkı genel olarak yerleşik hayatı benimsemişti. Celalabad, Andican ve Oş gibi bölge şehirleri hem şehir halkının hem de göçebe halkın ekonomik merkezleri konumundaydılar. Basmacı grupları için Güney Kırgızistan topraklarında faaliyet yürütmek ve gizlenmek coğrafi özelliklerinde dolayı daha kolaydı. Bu bölgelerde din adamlarının halk üzerindeki tesiri büyüktü. Basmacı gruplar, halktan tam destek görüyorlardı. 1919 yılı başında Fergana'da iki bölge Basmacılara merkez olmuştu. Bunlar Madaminbek'in başında olduğu grubun

³¹¹ **Turkestan v Naçale ...**, s. 192-193.

bulunduğu Skobelev, Andican ve Namangan bölgeleri ile Ergeş'in grubunun olduğu Hokand bölgesi idi. Fergana'daki Basmacı liderlerden Madaminbek Mayıs 1919'da Korbaşların özel toplantısında Fergana'daki bütün Basmacıların lideri olarak seçildi³¹².

Fergana'daki bütün Basmacıların lideri olan Madaminbek, 1919'da belirgin bir şekilde artmıştı. Yaz sonunda emri altında 2.000'den fazla silahlı gücüyle beraber 200'den fazla kişiyi koruyordu. Yıl sonunda, silahlarla donanmış yaklaşık dört beş bin kişi vardı ve etki alanı, neredeyse tüm Fergana bölgesini kapsıyordu. Tüm askeri operasyonlar kişisel olarak Madaminbek tarafından planlanırdı. Birkaç büyük Korbaşı doğrudan ona bağlıydı ve sırayla daha küçüklerini de emri altına aldı³¹³.

Madaminbek, bağımsızlık hareketinin diğer liderlerinden farklı olarak çağdaş, silahlı, düzenli bir ordu kurmayı amaçlıyordu. Bu sebepten dolayı Madaminbek, beyaz subaylarla işbirliği yaparak onların askeri tecrübesinden ve bilgilerinden yararlanmaya çalıştı. Bu dönemde Madaminbek'in yanında 40, birliklerinde de 90 kişilik bir Rus subay grubu vardı. Bu Rus subayları, bağımsızlık hareketi üyelerine silah kullanmayı öğretiyordu³¹⁴. Rejim karşıtı Rus muhalif asker ve komutanlar mücadeleleri için Türklerle işbirliği yapmaktan geri durmamışlardı. Madaminbek de bu muhalif Ruslardan yararlanma yoluna gitmişti.

1919'un ilk yarısında Türkistan'daki özgürlük hareketi, ciddi bir yükselişe geçti. Ocak ayında Taşkent'te ortaya çıkan Sovyet karşıtı isyan, basmacıları Fergana

³¹² Ölçekçi, *Kırgızların...*, s. 145.

³¹³ Buttino, *Revolutsiya Naoborot...*, s. 279.

³¹⁴ *Turkestan v Naçale ...*, s. 201.

bölgesindeki hareket imkânını arttırdı. Basmacılar, bu dönemde, özellikle de demiryollarına yakıt sağlayan Kızıl Kaya'daki kömür madenlerine saldırdılar. Özgürlük hareketi üyeleri bu yolla Sovyetlerin bölgedeki ekonomik yapısını bozmak ve Türkistan'da bulunan Sovyet askeri gücünü zayıflatmayı hedefliyordu³¹⁵.

24 Kasım 1918'de ani bir saldırıyla Korbaşı Cüneyt Han Rusları Akmamış, Biynazar, Şabbaz ve Şurakan bölgelerinden çıkarmış buralarda hâkimiyeti ele geçirmişti. Daha sonra Rus ordusunun cephaneliği konumundaki Dört Göl şehrine saldıran Cüneyt Han, 1918 yılı Aralık ayında saldırdığı Nukus'a da bir saldırı düzenledi. Dört Göl ve Nukus saldırılarında başarılı olamayan Cüneyt Han Ruslardan gelen sulh teklifini kabul etti. Türkistan özgürlük hareketini ilk başta ciddiye almayan Ruslar artık onlarla barış yapıp anlaşma yoluna gitmek zorunda kalmışlardı. Cüneyt Han ile Ruslar arasında bir barış antlaşması imzalamıştı. Antlaşmaya göre,

1- İki taraf ateş kesecek,

2- Dostluk ilişkilerini güçlendirmek amacıyla Hive Hükümeti Moskova ve Taşkent'te, Sovyetler de Hive'de temsilcilikler açabilecek,

3- Hive vahası halklarının kendi kaderini belirleme hakkına Sovyet- Rusya müsaade edecek,

4- İki taraf da ticari amaçlı deniz, kara ve hava ulaşımının serbest ve güvenli olarak yapılmasını garanti edecek,

³¹⁵ A. A. Altımyşbaev, A. G. Zima vd., **İstoriya Sovetskogo Raboçego Klassa Kirgizstana**, Frunze 1966, s. 34.

5- Sovyet Rusya'ya karşı eylemlerinden dolayı suçlu bulunan Rus vatandaşı her Türkmen affedilecek, bunlar diledikleri yerde oturabileceklerdi³¹⁶.

Türkistan özgürlük hareketi, güç olarak büyüyüp, coğrafya olarak genişledikçe Rusların işin vahametini anlamaya başlamışlardı. Ruslar, Cüneyt Hanla yaptığı anlaşma ile resmi olarak Türkistan özgürlük hareketini tanımış oluyordu.

1919 yılında Türkistan özgürlük hareketi büyüyerek devam ediyordu. Şubat ayının ilk haftasında Madaminbek, Ergeş ve Halhoca askeri gücünü birleştirerek 3.700 kişilik ordu ile Kokankışlak'a yerleşti. Andican'dan gelen Sovyet ordularına karşı galip gelerek bölgenin merkezi olan Fergana'ya saldırdılar. Şehir hapishanesinde bulunan 200 taraftarını serbest bırakarak yanlarına aldılar. Yapılan bu başarılı faaliyetler sonucunda Türkistan özgürlük hareketi birlikleri, Rus ordusuna ait birçok silah da ele geçirmişlerdi. Bu birlikler, Mart 1919'da Namangan, Andican, Hokand ve Celalabad şehirlerini birbirine bağlayan demir yolunun neredeyse 24 kilometrelik bir kısmına da zarar vermişlerdi³¹⁷.

1919 Haziran ayı başında, Türkistan Sovyet yönetimi tarafından Gıda tekeli ile ilgili ve gıda politikalarını yürütülmesi için iâşe komiserine olağanüstü yetkilerin verilmesi ile ilgili bir ilan edildi. Sosyal reformlar olarak lanse edilmeye çalışılan bu kararnameler, bölge halkını zora sokmuş ancak bundan dolayı da özgürlük hareketinin büyümesine yardımcı olmuştur. Fergana gelen ve yerli halka mensup olan komünistler bu gıda kararnamelerine karşı tavır almışlar, bölgedeki durumun daha da kötüye gideceğine dair Sovyet idaresine ikazda bulundular. Bütün bunlara

³¹⁶ Hayit, *Türkistan Devletlerinin...*, s. 277.

³¹⁷ *Turkestan v Naçale ...*, s. 202.

rağmen Sovyet yönetiminin kararname konusunda geri adım atmaması üzerine tepki olarak halktan Türkistan özgürlük hareketine birçok yeni katılım oldu³¹⁸.

Madaminbek, Rus muhalif komutan Monstrov ile beraber 1919 yılı Ağustos’unda Oş ve Andican’ı Ruslardan almak için saldırıya geçti. Bu aylarda Madaminbek’e bağlı birlikler Özgen bölgesinde (Oş’un kuzey doğusu), Halhoca Bulakbaşı bölgesinde (Oş’un batısı), Ergeş’in birlikleri de Hanabad’da bulunmaktaydı. Şartlar Oş ve Andican’a saldırmak için uygundu. Madaminbek ve Monstrov’un liderliğindeki güç yaklaşık 12 bin kişiydi. Yapılan çatışmalar sonucunda 7 Eylül 1919’da Oş’u ele geçiren birlikler, buradaki hâkimiyeti Ruslardan almış oldular. Ayrıca Sovyet taraftarlarını da tutukladılar³¹⁹.

Madaminbek, 8 Eylül 1919 tarihinde Oş’ta çok büyük bir kalabalığın olduğu bir toplantıda Basmacı hareketinin hedefleri ve icraatlarıyla ilgili bir konuşma yaptı. Şehir, 10 gün boyunca Madaminbek’in birliklerinin hâkimiyetinde kaldı. Oş’ta bir grup asker bırakan Basmacı birlikleri Andican, Namangan ve Fergana şehirlerine karşı saldırı düzenlediler. 10 Eylül tarihinde Basmacı destekli Monstrov’un başındaki birleşmiş ordusu Andican’ın etrafını sardı. 13 Eylül’de basmacılar, Eski Margilan şehrinde hâkimiyeti sağladı. Andican, Fergana, Namangan, Hokand ve Oş’u birbirine bağlayan ulaşım yolların olması sebebiyle stratejik önemi büyük olan bir şehirdi³²⁰.

Türkistan özgürlük hareketine karşı mücadeleye birliklerine karşı yürüttüğü askeri operasyonlar sürerken Türkistan Sovyetleri ve Fergana askeri komutanlığı,

³¹⁸ **Turkestan v Naçale ...**, s. 209.

³¹⁹ Ölçekçi, **Kırgızların Sosyo...**, s. 148-149.

³²⁰ **Turkestan v Naçale ...**, s. 212.

basmacı gruplarının gücünü kırmak ve parçalamak için farklı taktikler yapma yoluna gitti. Türkistan Merkezi İcra Komitesi 7 Mayıs 1919'da silahlarını bırakacak olan isyancıların affedileceğini duyurdu. Türkistan Merkezi İcra Komitesi ve Türkistan Cumhuriyeti Sovyet Halk Komitesi 9 Mayıs 1919'da halka yaptığı duyuruda Türkistan özgürlük hareketine katılanların silahlarını teslim ederlerse günlük hayatlarına dönebileceklerini bildirdi. Tamamen bitirilene kadar özgürlük hareketi ile mücadelenin devam edeceğini de duyuruya ekleyerek halka gözdağı verilmekten de geri durulmamıştı³²¹. Ancak Rus yönetiminin teslim ol çağrısı, Korbaşı ve birlikleri arasında ciddiye alınmamış bu tarihten sonra da mücadele artarak devam edecekti.

Bahsi geçen dönemde 1919 yılının sonlarına doğru Parti yönetimi ve hükümet, Tüm Rusya Merkezi Yönetim Komitesini ve RSFSR Halk Komiserleri Konseyi komisyonunu Türkistan'a gönderdi. Bu heyetler, bölgedeki Sovyet iktidarını daha da güçlendirmek, bölge ekonomisini toparlamak gibi önemli meseleleri çözmek için çalışmaya başlamıştı³²².

1920 Ocak ayının başlarında, Halhoca ve Kurşirmat da dâhil olmak üzere bazı büyük Korbaşılar, eylemlerini koordine etmek için bir araya geldiler. Madaminbek'in başkanlık ettiği toplantıda, Basmacıları birleştirmek ve bölgeyi koordineli bir şekilde yönetmek, aynı zamanda Sovyetlere karşı önlemler almaya karar verdiler. Küçük Korbaşılara silah tedarik edilecekti. Madaminbek'in geniş bir çevresi vardı. Kaşgar'dan, Afganistan'dan, muhtemelen de İngilizler nihai

³²¹ **Turkestan v Naçale ...**, s. 206.

³²² Kerimkul Orozaliev, **40 Let Kirgizskoy SSR**, Frunze 1966, s. 59.

kaynağından yardım aldı³²³. Ancak mücadelenin yol alamadığını düşünen Madamin Bek, 6 Mart 1920'de teslim oldu ve Sovyet hükümetini tanımayı kabul etti³²⁴.

Basmacıların yoğun bir şekilde mücadeleye devam ettikleri dönemde muhalif Ruslar da Sovyetlere karşı mücadeleye devam ediyordu. 1920 yılının başında Beyaz Muhafızlar, Yedisu, Yarkent ve Prejevalsk bölgelerinde mağlup oldular. Aynı yıl, Kırgızistan'ın kuzey bölgelerinde devrim karşıtları kalıcı bir şekilde yenilgiye uğratıldılar³²⁵.

Basmacılarla beraber Bolşevik yönetimine karşı Fergana'da Vasiliy Donets adında birinin liderliğinde 200 kişilik bir Rus köylü kolu da mücadele etmekte idi. Türkistan özgürlük hareketi, dönem itibarıyla faaliyetlerine yoğun bir şekilde devam ediyordu. Mayıs ayında yaklaşık 1000 civarı askerden meydana gelen basmacı birliği Üçkorgan'da bulunan, içinde 150 Rus askeri bulunan garnizona saldırdı. Basmacılar, farklı bölgelerde Ruslarla mücadeleye devam ediyorlardı. Basmacıların güçlenmesinden korkan Sovyetlerin Türkistan komutanlığı 1920 Mayıs ayında Türkistan Komisyonu başkanı Eliava'yı Fergana'ya gönderdi³²⁶. Basmacı birlikleri, faaliyetlerini artırdıkça Rusya sorunun çözümü için daha detaylı çözüm arayışlarına girmeye başlayacaktı.

24 Aralık 1920 tarihindeki bilgilere göre Fergana'daki Sovyet ordusuna göre 5860 basmacı mücadele etmekteydi. Türkistan özgürlük hareketinin ana ordusunda Şer Muhammed Bek ve Nurmat Korbaşılara bağlı 1.500 kişi, Korbaşı İşmat

³²³ Buttino, *Revolutsiya Naoborot...*, s. 331.

³²⁴ Orozaliev, *40 Let ...*, s. 60.

³²⁵ Orozaliev, *40 Let ...*, s. 59.

³²⁶ *Turkestan v Naçale ...*, s. 232-233.

Boybaca'na bağlı 500 kişi, Parpı'ya bağlı 800 kişi, İslamkul'a bağlı 450 kişi, Muhiddin'e bağlı 400 kişi, Rahmankul'a bağlı 360 kişi ve emrinde 300'er kişi olan Aman Pahlavon ve Yulci'nin birlikleri bulunmaktaydı. Basmacı grupları, halen Sovyetler için büyük bir tehdit olmaktaydı. Sovyet yönetimi de basmacılara karşı ciddi bir ordu kurmuştu. 1920 yılı Aralık ayında Türkistan'daki Rus ordusu, 11.352 kişilik piyade alayı, 3.378 süvari ordusu ile toplam 30.770 asker, 61 top, 324 mitralyöz, 23.556 tüfek ve altı uçaktan oluşuyordu³²⁷. Rus ordusu, Türkistan coğrafyasında devam eden ayaklanmayı kesin olarak bitirebilmek için zamanla bölgeye asker ve mühimmat yığınağı yapıyordu.

Türkistan özgürlük hareketi, Ruslarla mücadelesine devam ederken 1921 yılında mücadelenin azmi ve gücüne gölge düşürecek bir hadise gerçekleşti. Nisan ayında, Kırgız Korbaşı Canıbek Kazı'nın 450 kişiden oluşan askeri birliği ile beraber Sovyetlere teslim oldu. Sovyetlerin, hareketin ileri gelenleri ile diyaloga girmesi basmacı hareketinde bir şüpheye ve duraklama sürecine girmesine neden oldu. Canıbek Kazı'dan sonra Sovyet yönetimi Korbaşı Alier Bek ile de diyaloga girdi. Ancak Alier Bek'in Ruslardan istediği talepler nedeniyle görüşmeler olumsuz sonuçlandı. Alier Bek, şeriatın korunması, bağımsız kadıların seçilmesi, gıda ile ilgili kararnamenin iptali gibi taleplerde bulunmuştu³²⁸. Bazı Korbaşılardan Sovyet idaresi ile görüşmesi ve anlaşarak silah bırakması, mücadeleye devam eden korbaşı ve birlikleri için motivasyonlarını bozucu bir haber olmuştu. Bu haberler ister istemez özgürlük hareketini sekteye uğratmıştı.

³²⁷ **Turkestan v Naçale ...**, s. 240.

³²⁸ **Turkestan v Naçale ...**, s. 364.

Türkistan özgürlük hareketi, Sovyet idaresinin sürekli gündeminde olmaya başlamıştı. 11 Ağustos 1921’de yapılan Türkistan Komünist Partisi VI. Kongresi ve 21-23 Ağustos 1921’de yapılan X. Sovyet Kongresinde Basmacı Hareketi ile yapılacak barış görüşmelerinin nasıl yapılacağına dair şu kararları almışlardı:

1- Basmacı liderlerle yapılan görüşmelerin kesinlikle siyasi amaçlar doğrultusunda için kullanılması

2- Bütün Basmacı gruplarının liderleriyle görüşülmesi için çalışılması

3- Basmacıları tamamen silahsızlandırarak barış yapılması ve Sovyet tarafına geçmelerinin sağlanması

4- Fergana’da hareket liderleriyle yapılacak görüşmelerde, Türkistan Komisyonu’ndan ve Türkistan İhtilal Şurası’ndan birer üye atanması kararları alınmıştı³²⁹. Kongrelerde alınan kararlar, mücadele eden birliklerin savaş alanında kesin olarak mağlup edilemediğini göstermektedir. Sahada bitiremedikleri Türkistan özgürlük hareketini masada bitirme gayretine girmişlerdir.

3.3.3. Kırgız Bölgelerinde Türkistan Hürriyet Hareketi

Fergana bölgesinde ve Kırgızistan’ın güney bölgelerinde Türkistan özgürlük hareketi devam ederken Kırgızistan’ın kuzeyinde Çüy, Issık Köl, Narın ve Talas bölgelerinde birliklerinin ayaklanmaları ortaya çıkmıştı. Ayrıca bu Beyaz Ordu mensupları 1916 ayaklanmasından sonra Çin’e kaçan Kırgızların geri dönmelerine de

³²⁹ Hayit, **Türkistan Rusya ile...**, s. 288.

karşı çıkıyorlardı. 1918 ağustos ayına Talas'taki Rus kulak³³⁰larının isyanı çıktı. Rusya'dan kaçarak buraya gelen farklı grup üyeleri ve muhalif ordu mensupları da isyana aktif bir şekilde katılmışlardı. Ancak, Evliya-Ata'dan gelen askeri birlik isyanı bastırdı. 6 Aralık 1918'de Aksu'da solcu Es-erler isyan etti. Bu isyan diğerlerine göre çok güçlüydü. İsyân neticesinde Pişpek'e kadar olan bölgeyi ele geçirdiler. Ancak 28 Aralık'ta Yedisu cephesinden bu isyan üzerine gönderilen Pişpek Alayı isyanı bastırdı. 26 Temmuz 1919'da Issık Køl Tüp'de Rus kulakları isyan ettiler ve Prejevalks'ı kuşattılar. İsyancılar Narın'daki isyanı devrimin yıl dönümüne denk getirmeye çalıştılar. Ülkenin yönetim merkezlerinde Sovyetlerin iktidarının düştüğüne dair söylentiler çıkardılar. Ancak isyancılar yakalandı ve isyan önlendi. Kaçan Ruslar da ele geçirdikleri değerli eşyalarla Çin'e kaçtılar³³¹.

Fergana bölgesinde devam eden özgürlük hareketi daha çok Kırgızistan'ın güneyinde Oş ve Celalabad bölgelerinde faal olarak görülmüştür. Kuzey bölgelerinde ise daha çok Sovyetlere muhalif olan Rusların ayaklanmaları görülmektedir.

Fergana'daki özgürlük hareketinde 1920 Aralık ayından 1921 Mart ayına kadarki 4 aylık bir sürede resmi istatistiklere göre 1.921 kişi ölü, esir ve kayıp verdi. Bu kayıpların en önemli sebebi askeri tecrübesizlik ve soğuk kış şartları olmuştur. Ayrıca 21 Şubat 1921 tarihinde basmacılara genel bir af ilan edilmişti. 1923 yılının başlarında Sovyet istihbaratının verdiği bilgilere göre Fergana bölgesinde toplam

³³⁰ Zengin Rus köylüsüne verilen isim. Köylü toplumunun içinde ortaya çıkmış ve bu terimle yeniden satın alma, spekülasyon ve tefecilik yapan köylüleri belirtmiştir. **Kırgız Sovet Ansiklopediyası**, Cilt 3, Frunze 1978, s. 482.

³³¹ Ölçekçi, **Kırgızların Sosyo...**, s. 149-151.

7.000 kişilik 200 ayrı basmacı grubu vardı³³². Görüldüğü üzere Sovyet yönetimi dönem dönem genel af ilan ederek Korbaşıları ve birliklerini ikilemde bırakmak istemektedir. Böyle bir affı 1919 yılında da görmekteyiz.

Türkistan özgürlük hareketi mensupları, savaşın en ağır şartlarına rağmen mücadelelerinden vazgeçmiyordu. Bütün zorluklara rağmen teslim olmamışlar ve saf değiştirmemişlerdir. Bütün bu zorlukları milli ve manevi duygulardan ötürü olmuştur.³³³.

Türkistan cephesi komutanı M.V. Frunze, 1920 yılında Fergana'da bulunan basmacı gruplarına karşı taarruza geçmişti. Yapılan mücadelelerde Basmacılar bir büyük mağlubiyetler aldı. Aldıkları mağlubiyetler ve politik gelişmeler neticesinde basmacılar Ruslar karşısında güçlerini iyice kaybettiler³³⁴. Rus yönetimi de bu durumu kendi lehlerine çevirmek istiyorlardı. Çünkü Türkistan'daki iç savaşın uzaması, bölgedeki otoritelerinin sarsılması ve bu durumun uluslararası bir konu haline gelmesinden korkan Bolşevikler, meseleyi çok hızlı bir şekilde en az kayıpla bitirmeyi amaçlamışlardır³³⁵.

1918 yazında basmacıların, Kırgızistan'ın güneyindeki isyanları devam ediyordu. Özellikle Halhoca ve İrşag birliklerinin faaliyet alanı Oş bölgesiydi. 1919 yılının temmuz ayında, Beyaz Muhafızlar birliği, Doğu Türkistan bölgesinden Yarkent ve Prejevalsk topraklarına giriş yaptı. Prejevalsk bölgesindeki Beyaz

³³² **Turkestan v Naçale ...**, s. 364.

³³³ Hayit, **Basmacılar ...**, s.185.

³³⁴ Altmışbaev, Zima vd., **İstoriya Sovetskogo ...**, s. 37.

³³⁵ Musa Gümüş, "Türkistan'da "Vatan" Müdafaacıları: Korbaşılar Hareketi Ve Enver Paşa", **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı 24, s. 663.

Muhafız birliği, Tüp köyünü kontrol altına aldı ve civardaki köylerin zengin sınıfından yardım ve destek sağladılar. Sonrasında birlik, Prejevalsk'ı kuşattı. Parti üyeleri şehirde seferberlik ilan etti. Desteğe gelen Bolşevik birlikleri, Beyaz Muhafızlar birliğini mağlup etti³³⁶.

1917 yılında gerçekleşen Şubat devriminden sonra hak ve özgürlükler konusunda ümitlenen Türkistan halkı bu bağlam birçok oluşum ve teşkilat kurmuş, hedefleri doğrultusunda kongre ve toplantılar düzenlemişleridir. Yapılan siyasi faaliyetler neticesinde kurulan Hokand hükümeti ile bu süreçte yeni bir başlangıç yapılmak istenmişti. Ancak, çarlık rejimi yıkıldıktan sonra yönetime gelen Rus otoritelerin sert tepkisiyle karşılaşmışlardı. Hükümetleri ellerinden alınan halk ayrıca baskı ve şiddet görünce Şubat Devrimi sonrasında yakalanan pozitif atmosfer yerini tekrardan umutsuzluğa bırakmıştır. Böyle bir durumda son çare olarak Türkistan halkı silahlı mücadeleye sarılmış, Türkistan özgürlük hareketini başlatmıştır. Uzun yıllar süreceğ olan bu mücadele ağırlıklı olarak Kırgızistan'ın Oş ve Celalabat bölgelerini kapsayacak şekilde Fergana bölgesinde geçmiştir. Bu dönemde Kırgızistan, güneyinde milli mücadeleye ev sahipliği yaparken kuzeyde ise muhalif Rusların isyanlarına şahit olmuştur.

³³⁶ Orozaliev, **40 Let ...**, s. 59.

3.4. Ekim Devrimi ve Kırgızlar

3.4.1. Rusya’da Ekim Devrimi

Rusya’da 1905 yılında gerçekleşen devrim hareketleri ve sonrasında durulmayan siyasi hayat 1917 Şubat ayına gelindiğinde bir devrimle farklı bir aşamaya geçiyordu. Bu tarihe kadar Rusya siyasetinin başında olan Çarlık ailesi Şubat devrimi ile yerini Geçici Hükümet’e bırakıyordu. Ancak yeni otorite de kalıcı olmayacaktı. Aynı yıl içinde ikinci bir devrim ile karşı karşıya kalan Rusya halkları için bu sefer daha uzun bir süreç başlayacaktı. Şubat devriminden sonra durulmayan siyasi ortam ilk önce Rus başkentini sonrasında da bütün ülkeyi kapsayacak olan olayları başlatıyordu.

Rusya, 1917 Ekim devrimi gerçekleşmesine az bir zaman kala Petrograd’da ve genel olarak her bir şehir ve kasabada İhtilâl ve inkılaplarla alakalı mitingler düzenlenmekteydi. Bu dönemde ihtilâlciler gruplar teşkilatlanma yoluna gitmişlerdi. Bu teşkilâtlar arasında en önemlisi, daha ihtilâlin ilk günü Petrograd’daki garnizon ve işçi mümessillerinden meydana getirilen Asker ve Amele Mümessilleri Sovyeti idi. İhtilal gerçekleştiğinden beri Geçici Hükümet ile beraber hareket eden Sovyetlerin Rus ihtilâlindeki rolü gittikçe önemli bir hale geliyordu. Sovyetler, asker, işçi ve ihtilâlciler aydın kesimi kendi etrafında toplamayı başarmıştı. Ancak bu günlerde Sovyetlerde Menşevikler, büyük bir çoğunluğa sahipken Bolşevikler küçük bir grup olarak kalmışlardı. Ancak ihtilal yanlısı aydın kesimde ve işçi gruplarında

Bolşeviklerin etkisi zamanla artmış ve üye sayıları hızla yükselmeye başlamıştı³³⁷. Bahsi geçen dönemde geçici hükümet Moskova'da faaliyetlerini sürdürürken Petrograd'da da Sovyetler faaliyetlerine devam ediyorlardı. Ülkede bir süre için çift başlı yönetim söz konusu olmuştu.

Sovyet teşkilatları halk nazarında popülerliğini artırmaya devam ederken en Geçici Hükümet yaptıkları siyasi hatalarla güç kaybetmeye devam ediyordu. Savaşı devam ettirmek isteyen Kerenskiy'e karşı Rus halkı barış istiyordu. 30 Haziran 11 Temmuz tarihlerinde Avusturya cephesine karşı yapılan General Brussilov kumandasındaki saldırı girişimi başarısız olmuş ve Rusların yenilmişti. Gerçekleşen bu olay ülkede savaş karşıtlığı büsbütün artmıştı. Kerenskiy'nin orduda yapmaya çalıştığı "demokratlaştırma" girişimi de ordudaki disiplinin büsbütün azalmasına neden olmuştu³³⁸. Kerenskiy'nin savaş yanlısı tutumu ordunun kendisinden uzaklaşmasına neden oluyordu.

Sovyet teşkilatlarının kendisine alternatif olma ihtimalini ve güçlendiğini gören ise Geçici Hükümet, karşı atağa geçti. Temmuz 1917'de ordudaki faaliyetleri ve Alman ajanı oldukları gerekçesiyle Bolşeviklere karşı saldırıya geçildi. Bu gelişmeden sonra bazı liderler tutuklandı. Lenin de Finlandiya'ya kaçtı. Eylül 1917'de ise sağcı General Kornilov'un başarısız bir darbe girişimi oldu. Bolşevikler ise Petrograd ve Moskova Sovyetlerinde çoğunluğu ele geçirdiler. Lenin, Ekim ayında gizlice Petrograd'a döndü. Burada katıldığı bir toplantıda parti merkez komitesini iktidarın hemen ele geçirilmesi için hazırlıklara başlamaya ikna etti. Bu

³³⁷ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara 1990, s. 323.

³³⁸ Kurat, **Türkiye ve ...**, s. 324.

hazırlıklar Bolşeviklerin eline geçmiş olan Askeri Devrimci Komite tarafından yürütülmüştür³³⁹. Ekim devrimi için Sovyetler tarafında ve başkentte neredeyse her şey tamamı. Bu arada Geçici Hükümet son bir hamle tedbirler almaya çalışıyordu ancak başarılı olamayacaktı.

İhtilalci Askeri Komite, 24 Ekim’de bütün birlikleri çarpışmaya hazır bir konuma getirdi. Köprülerin kontrolünü ele geçirmek isteyen ayaklanmacılar, buraları makineli tüfeklerle donattığı bir grubu hazır hale getirmişti. Silah depoları ele geçirilerek silahlar işçilere dağıtılmıştı. Bazı köprülerde hükümete bağlı birliklerle basit çatışmalar oluyordu. Kerenskiy, Koalisyonadaki partilerin desteğini almak amacıyla Marie Sarayında son toplantısını yapmakta olan Ön parlamentoya gitmişti. Ancak Kerenskiy orada hükümeti için hiç bir destek sağlayamadı³⁴⁰. Kerenskiy’nin belki de devrim öncesi son siyasi hamlesi de boşa çıkmıştı.

Başkentin kuşatmasını sabahın 2'sine doğru tamamladılar. Garlar, elektrik santrali, silah depoları ve birçok önemli yer Bolşeviklerin eline geçti. Cezaevlerindeki Bolşevikler serbest bırakıldı. Telefon santraline el konularak Kış Sarayı ile Genelkurmay başkanlığının iletişimi kesilmişti. Gün doğarken devrim için bütün eylemler gerçekleştirilmişti. Saat 7'ye doğru Devlet Bankası ele geçirilmişti. Hükümetin elinde kalan son yer olan Kış Sarayı ile bitişiğindeki Savaş Bakanlığı ancak 24 saat sonra düştü. Emniyetin ve düzenin sağlanması amacıyla silahlı milis devriyelerinin yollarda olduğu şehir yeni güne yeni bir rejimle uyanıyordu³⁴¹.

³³⁹ Carr, **Lenin'den Stalin'e ...**, s. 51-52.

³⁴⁰ Coquin, **Rus ...**, s. 111.

³⁴¹ Coquin, **Rus...**, s. 112.

Başkenti ele geçirmek için sadece bir gece ve küçük bir ihtilalci grup Askeri Komiteye yetecekti. Yarısından azı Baltık donanmasına bağlı denizcilerden kurulu bir kaç bin kızıl muhafız, garnizondan birkaç müfreze, toplam olarak 10.000'e yakın silahlı işçi ve asker saat 24'de başkenti elleri altına almaya başlamışlardı. Hükümet, Bolşeviklere karşı cevap verebilecek bir güce sahip değildi. Garnizonun çoğunluğu tarafsızlıklarını ilan etmişti. Tecrübesiz Bolşeviklerin bulunduğu ilk silahlı işçiler merkez postanesini, köprüleri ve hükümete bağlı telgraf ajansını ele geçirdiler. Olaylardan yalnızca birkaç saat sonra İhtilalci Asker Komitesinin zafer bildirisi okundu. 25 Ekim 26 Ekime bağlayan gece Kış Sarayının teslim olmasıyla beraber Hükümet mutlak olarak devrildi³⁴². Hükümetin devrilmesiyle XIX. yüzyıla siyasi açıdan büyük bir belirsizlikle giren Rusya, Ekim Darbesiyle bu belirsizlikten kurtuluyordu. Ancak yeni süreç de ülkeyi siyasi açıdan yeni bir yolculuğa çıkaracaktı.

Kısa bir sürede başta Moskova olmak üzere, Rusya'nın belli başlı şehirlerinde yönetim Bolşeviklerin eline geçti. Akabinde ülkenin her köşesinde Sovyet sistemine dayanan, en yüksek organı başında Lenin'in durduğu (Sovnarkom) Halk Komiserleri Sovyet'inin Komünist (Bolşevik) Partisi'nin kontrolü altında yeni bir rejim kurulmaya başlandı³⁴³.

26 Ekim/8 Kasım 1917'de Çıkarılan kararname ile birlikte kurucu meclis toplanıncaya kadar otoriteyi sağlayacak geçici bir işçi ve köylü hükümeti olarak Halk Komiserleri Konseyi'nin kurulduğu ilan ediliyordu. Dönem itibariyle ciddi

³⁴² Coquin, **Rus...**, s. 113.

³⁴³ Kurat, **Türkiye ve ...**, s. 325-326.

konulardan biri olan toprak reformu ile ilgili de bir kararname çıkarılmıştı. Ancak toprak meselesinin ülke çapındaki bir kurucu meclis çözülmesi gerektiği düşünülüyordu Aynı tarihli "tüm iktidarın Sovyetlere ait olduğunu" ilân eden kısa kararnamede bu konuya hiç değinilmemişti. Birkaç gün sonra yayımlanan Rusya Halklarının Hakları Bildirgesi, “halklar arasında gönüllü ve güven verici bir birliğin” ilkelerini ortaya koyuyor ve bu ilkelerin yürürlüğe girmesi için somut kararnamelerin derhal hazırlanacağını vadediyordu. Ancak Kurucu Meclis’in yetkileri ile ilgili hiçbir bilgi vermiyordu³⁴⁴.

Devrimin ilk günlerinde gerçekleştirilen II. Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi’nin içeriği daha önce yapılan kongrelerden farklı değildi. Ancak Bu kongrede aydın kesimden ve ordunun komuta kademesinden olan katılımcıların sayısı oldukça düşüktü. Daha çok işçi, köylü ve askerler çoğunluktaydı. Bu açıdan ilk defa daha halkçı ve ihtilalci bir kongre olmuştu. Bu kongrede dengelerde değişmişti. 650 delegeden 390 delege Bolşeviklere mensuptu. Liderlerinden yoksun ve dağınık bir görüntü çizen 80 kadar Menşevik delegenin bu şartlar altında zayıf kalacağı belli olmuştu. İhtilalci Sosyalist partisinin sol kanadında 150 kadar delege vardı. Ancak bunlarda gerçek bir amaç etrafında birleşemeyen dağınık bir grup durumundaydılar. Şubatta devriminden sonra ülkede Bolşevik diktatörlüğü zafere ulaşıyordu³⁴⁵.

Ekim Devrimi öncesi ve sonrasında ülkede Sovyet teşkilatları kadar organize olmuş, hedef ve amaçları belli olan bir topluluk yoktu. Bu durum da devrim sonrası hâkimiyetin tamamen Sovyetlere kalacağını gösteriyordu.

³⁴⁴ Carr, **Bolşevik Devrimi**, s. 105.

³⁴⁵ Coquin, **Rus...**, s. 115-116.

3.4.2. Türkistan’da Ekim İhtilali

Ekim Devrimi ile gelen değişim rüzgârları Rusya’nın merkezini etkilemeye devam ederken oluşan bu ihtilal havası, Türkistan’da da hareketli bir siyasi ortamı beraberinde getirdi. İlk etapta, Sosyalist İhtilalciler ve Menşevikler Taşkent’te Bolşeviklere karşı birlikte daha güçlü bir konumdaydılar. Ancak Bolşevikler bu gruplarla işbirliğine gitmiş ve bu şekilde güçlenmeyi başarmışlardır³⁴⁶. Sosyalist İhtilalciler ve Menşevikler, Sovyetler karşısında işbirliği yaparak etkili bir siyaset yapabilmişler ancak bu durumda kısa sürmüştü.

Türkistan’ın en önemli şehirlerinden biri olan ve bölgenin idari merkezi konumdan bulunan Taşkent, ihtilal sonrasında sosyal bir karışıklık içindeydi. Askeri birlikler, kamu binalarına ve kıışalarına yerleştirilip, Sosyalist propaganda faaliyetleri yapmaya başlamışlardı. Taşkent’teki sosyalistler Ağustos 1917’de Başbakan Kerenskiy ile Kornilov arasındaki mücadeleden yararlanarak, propaganda yapmak için ortamın hazır olduğunu düşünmüşlerdir³⁴⁷.

Türkistan’da yerli halkın devrime karşı olan tepkisizliklerine karşın bölgedeki Rus ve Avrupalı göçmenler siyasette aktif olarak bulunuyorlardı. Türkistan’ın en büyük şehri Taşkent, Şubat ihtilalinden sonra propaganda yapanlar için tam bir bir arı kovani haline gelmişti. Şehir bütün Türkistan siyasi ortamlara tamamen hâkim bir ihtilalci mekanizmanın kalesi olarak büyümüştü. 1917 Ağustosunda Başbakan Kerenskiy ile general L. Karnilov arasındaki mücadele Taşkent’te duyulunca mahalli

³⁴⁶ Serge Zenkovsky, **Rusya’da Türkçülük ve İslam**, Ankara 200, s. 224.

³⁴⁷ Alexandre A. Bennigsen, Chantal Lemercier Quelquejay, **Step’te Ezan Sesleri: Sovyet Rejimi Altında İslam’ın 400 Yılı**, Terc. Nezih Uzel, İstanbul 1981, s. 100-101.

radikaller kendileri için zamanın geldiğini düşündüler. Burada Bolşevikler Taşkent'te hala güçlenememişlerdi ve sosyalist ihtilalciler ve Menşevikler beraber ittifak halindeydiler. 12 Eylül'de on sekizi ihtilalci sosyalist, onu Menşevik ve yedisi Bolşevik olma üzere Taşkent askerleri meclisi ve işçi mebusları olarak 12 kişiyi yeni icra komitesi olarak seçtiler. Bu yeni yönetim bölgesel idareye el koydu, moralleri bozulmuş ve dağınık haldeki askeri birlikleri kendi yetkileri altına aldı³⁴⁸. Gözaltında bulunan üyelerini serbest bırakan yeni yönetim, Kasım ayında Taşkent halkı arasında sakinliğin sağlanması ve günlük hayata dönülebilmesi için halkın elindeki silahları toplama kararı almıştı³⁴⁹.

Türkistan'da ve idari merkezi konumundaki Taşkent'te Bolşevikler azınlık durumundaydı. Ancak sonrasında yapacakları siyasi manevralarla durumu kendi lehlerine çevirebileceklerdi.

28 Ekim 1917'de, Bolşevikler liderliğindeki Taşkent işçi ve askerleri, Sovyetlerin gücü için silahlı bir ayaklanma başlattılar. Şehrin sokaklarında dört gün süren çatışmalar sonucunda isyancı işçiler ve askerler kazandı. Beyaz Ordu birlikleri yenildi ve Türkistan Geçici Hükümet Komitesi üyeleri tutuklandı. Sovyet gücünün Taşkent'teki başarısı Sovyetlerin bölgedeki geleceği için önemliydi³⁵⁰.

Türkistan'da Türk aydınlar, milli özerklik için mücadele ederken, Rus Eser ve Menşeviklerin bir bölümü birleşmiş, Türkistan Genel Askeri Valiliğini ortadan kaldırarak Türkistan'ın merkezi olan Taşkent'i ele geçmiştirler. Taşkent'ten Hokand

³⁴⁸ Zenkovsky, **Rusya'da Pan-Türkizm ...**, s. 355-356.

³⁴⁹ **Sovetskiy Kirgizistan v Dökumentah 1917-1967**, Frunze 1983, s. 20-21.

³⁵⁰ Pokrovskiy, **Pobeda Sovetskoy...**, s. 101.

şehrine gelmek zorunda kalan milli aydınlar, Ruslar karşısında ordu kurmak için girişimlerde bulunmuşlar, ancak ekonomik nedenlerden dolayı başarılı olamamışlardır³⁵¹. Milli Hokand Muhtariyetinin başarılı olamaması, girilen yeni süreçte Türkistan halkının Ruslara olan bakışını tam tersi yönde değiştirecek, ülke siyasetinin gündemini meşgul edecek bir seviyeye gelecekti.

Bolşevikler, Türkistan Müslümanların bütün milli teşkilâtlarını ve hükümeti dağıtıp Türk'ün milli hukukunu ayaklar altına aldıktan sonra yaptıkları toplantılarda, yayınladıkları beyannamelerde Türkistan Müslümanlarının özerk olarak yaşaması taraftarıyız. Fakat Özerk yönetimin başında Türkistan'ın amele ve fukara dostu olan demokratlarını görmek istiyoruz. Hokand Müslüman Kurultayı tarafından kurulan özerk yönetimin başında mürteciler, halk düşmanı milliyetçiler ve ulema olduğundan hiç bir zaman gerçek anlamda amele ve fukara iktidarı gerçekleşemeyecekti. Bu yüzden biz o fukara düşmanlarının yuvasını dağıttık ve Türkistan fukarasını mürtecilerin ve kapitalistlerin esaretinden kurtardık. Şimdi biz, ülkenin hâkimiyetini bu fukaranın eline vermek için Türkistan Cumhuriyeti'ni ilan edeceğiz." gibi sözlerle hareketlerine meşruluk kazandırmaya çalıştılar³⁵².

Bolşevikler, Türkistan halkını yönetmekten ve yönetimden habersiz olduğu imasında bulunuyor ve sizin yerinize biz yaparız diyordu. Bölgedeki oluşum ve grupları yetersiz marjinal olarak tanımlayarak bir bakıma halkın temsilcilerini itibarsız göstermeye çalışıyorlardı.

³⁵¹ Ebubekir Güngör, "Kırgızistan'da Bolşevik Komitelerin Kurulması ve Kırgızlar", **Akademik Hassasiyetler Dergisi**, Yıl 4, Sayı 7, Mayıs 2017, s. 77.

³⁵² ATASE Arşivi, Kls. 1854, Ds. 121, Fhr. 2/26.

Türkistan'da yönetimi ele geçiren Bolşevikler, halk üzerinde dayanılmaz bir baskı kurdular. Açlığın amansız pençesinde kıvranan zavallı halktan, yardım adı altında paralar toplamaya başladılar. Kadınların kollarındaki altın ve bilezikleri bile aldılar. Toplanan bu paralarla açlıkla karşı karşıya kalan halkın erzak ihtiyaçlarını karşılayacakları yerde Türkistan'a silah, cephane ve asker yığdılar. Taşkent'in kuzeyinde bulunan üç Kırgız sahrasında yaşayan binlerce insan, istasyonlarda trenlerin etrafına toplanarak yardım dileniyordu. Karnını doyuracak bir lokma ekmeği dahi bulamayan bu insanların ah ve fğanları, içinde bulundukları sefalet, en katı kalpli insanlarda ve en fanatik Müslüman düşmanlarında merhamet uyandıracak bir derecede olduğu halde Bolşevikler, bu insanlık dramı karşısında seyirci kaldılar³⁵³.

Müslüman Türk'ü insan yerine koymayan, aşağılayan, mutlaka yok edilmesi gerekli bir düşman gibi gören Bolşeviklerin icraatları sonucu Türkistan'da her gün yüzlerce kişi açlıktan ölmeye başladı. Bir süre sonra Bolşevikler, topladıkları yardım paralarının bir kısmını ülkedeki açlar için sarf etmeye karar verdiler. Nitekim açlara yiyecek yardımı yapılmaya başlandı. Fakat bu yardım, Müslüman açlara değil, Rus ve Ermeni açlarına yapıldı. Milliyeti reddeden, tüm insanların kardeş olduğu fikrini savunan Bolşevikler, Türkistan'da bu sloganları ağızlarına bile almaktan kaçındılar. İcraatlarına Türk düşmanlığı ve Hristiyan fanatizmi hakim oldu. Kafkasya'dan kovulan binlerce Ermeni'yi Türkistan'a yerleştirip masum Türk halkının üzerine saldırttılar. Türklere milli ordu kurma izni verilmezken Ermenilere bu hak verildi. Ermeniler, teşkilat ve ittifaklar yaparak ölmüş olan Ermenistan Hükümeti'ni

³⁵³ ATASE Arşivi, Kls. 1854, Ds. 121, Fhr. 2/29.

Türkistan'da diriltmek istiyorlardı. Bu hayallerini gerçekleştirmek için Bolşeviklerin safına gönüllü olarak katıldılar. Hokand ve Buhara'da yapılan Türk katliamında gözü dönmüş bu caniler, yirmi binden fazla masum insanın kanını döktüler³⁵⁴.

Çarlık rejimi altında ezilen Türkistan halkı Geçici Hükümet'ten beklediğini bulamamıştı. Ekim Devrimi ile beraber tekrar umutlanan halk maalesef daha Bolşeviklerin ilk yıllarında istenmeyen gerçekle karşı karşıya kalmıştı.

Ekim ihtilalinin getirdiği karışıklık içinde Sovyet iktidarı ilk etapta Müslümanlar tarafından düşman olarak görülmemiştir. Ülkede yaşayan halkların eşit şartlara sahip olması gerektiğini düşünen bir yönetim olmasının Müslümanlığın toparlanması ve şartlarının iyileşmesi için bir fırsat olacağı düşünülmüştü. Dolayısıyla Türkistan halkı Bolşeviklerin başa gelmesiyle umutlanmışlardı. Şura-yı İslam lideri ve Hokand hükümeti başkanı Çokaev³⁵⁵, bu süreci “Bizim inanmaya hazır olduğumuz ve gerçekte Moskova'daki Bolşeviklere inandığımız bir zamandı” diye değerlendirmiştir. Ancak ilerleyen zamanda Sovyetlerin uyguladığı politikalar, ilk dönemde attıkları sloganlara ters düşünce bölge halkının da kendilerine olan inancına zarar vermişti. Bu dönemde birçok Müslümanın Bolşeviklere sempatisi

³⁵⁴ ATASE Arşivi, Kls. 1854, Ds. 121, Fhr. 2/25.

³⁵⁵ Kazakistan'ın Akmesid (Kızılorda) şehrinde doğdu. Babası Kazakların Kıpçak boyundan Şaşı aşireti beyi Çokay, annesi Bahtlı Hanım'dır. Eğitime Kızılorda'da başladı. Taşkent'teki Rus Gimnazyumu'nu bitirdi(1910). Çocukluk yıllarında yöneticilerin babasına ve yakınlarına yaptığı haksız uygulamalara şahit oldu. Bu kanunsuz hareketlere karşı hukuk mücadelesine girmek için Petersburg Üniversitesi'nde hukuk bölümüne başladı. Öğrenme isteği ve zekâsı ünlü dil bilgini F. W. Radloff'un dikkatini dahi çekmişti. Ancak öğrencilik yıllarında siyasî hareketlere dâhil oldu. Çar hükümetinin I. Dünya Savaşı'nda Türkistanlıları askere çağırmasına karşı meydana gelen isyanın araştırılması ve konunun Duma'ya taşınmasında önemli rol oynadı. 1916 yılı Kasım ayında Devlet Duması Müslüman Fraksiyonu Bürosu'na Türkistan temsilcisi olarak seçildi. 1917 Şubat İhtilalinden sonra çarlık yönetiminin yerine geçecek olan Türkistan'da yeni yönetimin şekillendirilmesinde yer almak istedi. Bu doğrultuda Petersburg'dan ayrılarak Orenburg'daki Kazak Kurultayı'na (Nisan 1917) ve Taşkent'teki Türkistan Müslümanları Kurultayı'na katıldı. Burada kurulan millî merkezin başkanlığına seçildi. Abdulvahap Kara, “Mustafa Şokay” **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 39, İstanbul 2010, s. 217.

vardı ancak Ulema'nın, Taşkent hükümetine katılmak kararıyla Sovyetleri desteklenmesi dönem için büyük bir sürprizdi³⁵⁶.

Taşkent'teki Bolşevik iktidarı, Kasım 1917'den 1918 yılının başına kadar halk komiserleri adı altında faaliyetlerini sürdürdü. Daha sonra Nisan 1918'e kadar Proletarya Otonomisi olarak icraatlarına devam etti. 20 Nisandan 1 Mayıs 1918'e kadar Sovyetlerin beşinci kongresi yapıldı. Sovyet hükümeti, kongreye haber göndererek, Türkistan için Sovyet temelli özerk bir yönetim kurulmasını tavsiye ediyordu³⁵⁷. Bu tavsiye ile birlikte Türkistan coğrafyasının geleceği özerk bölgeler üzerine inşa edilecekti.

3.4.3. Kırgız Bölgelerinde Ekim İhtilali ve Yansımaları

Sovyet iktidarı, Aralık 1917 ve Haziran 1918 arasında neredeyse Kırgızistan toprakları boyunca kuruldu. Burada, Türk Bölgesinin diğer bölgelerinde olduğu gibi, Sovyet iktidarının kurulmasında da belirleyici rol, Bolşevik partinin önderliğinde Rus işçileri ve Rus devrimci askerleri tarafından oynandı³⁵⁸.

Kırgızistan'da Sovyet iktidarı bütün ülke genelinde aynı anda kurulmadı³⁵⁹. Bu, farklı bölgelerde devrimci kuvvetleri varlıkları ve faaliyetleri, işçi kitlelerinin üzerindeki Bolşevik etkisi, Sovyetlerin iktidarı için mücadele eden işçilerin, köylülerin ve çiftçilerin sayılarının büyüklüğü ve onların iktidarı kendi ellerine alma ve ellerinde tutma yetenekleri gibi birçok koşulla açıklanıyordu. Aynı zamanda

³⁵⁶ Zenkovsky, **Rusya'da Pan-Türkizm...**, s. 358.

³⁵⁷ Hayit, **Türkistan Rusya ile...**, s. 235.

³⁵⁸ Camgerchinov, **o Progressivnom ...**, s. 149.

³⁵⁹ Riskulov, **Kırgızistan**, s. 63.

Petrograd ve Taşkent ve diğer devrimci merkezler ile irtibatta olmaya da bağlıydı. Kırgızistan çapındaki Sovyetlerin iktidarın kuruluşunun eş zamanlı olmamasın başka bir sebebi de idari anlamda bir bütün olarak yönetilmemesidir. Kırgızistan'ın illeri ve ilçeleri, işçi köyleri ve çiftlikleri farklı kanunlarla yönetiliyordu. Türkistan idari sisteminin farklı bölgelerine dâhildi. Sovyetlerin iktidar mücadelesi genelde şehir ve bölge merkezlerinde yaşanıyordu³⁶⁰.

Bolşeviklerin örgütlediği ve yönettiği birçok işçinin bulunduğu bölgelerde mücadele daha etkili bir şekilde geçiyordu. Bu bölgeler, Kırgızistan'ın güney bölgelerini içeren Semerkant ve Fergana bölgeleriydi. Kömür işçilerinin yoğunlaştığı yerler olan madenci köyleri Sülüktü ve Kızıl Kaya'da Sovyetler iktidarının kurulması en çabuk olan yerlerdi. Sovyetlerin iktidar mücadelesinde öncü rol 1905-1907 ve Şubat 1917 ilk Rus devrimine katılan ve Bolşevik grupların ve örgütlerin çekirdeği olan Rus işçiler tarafından oynandı. Bölgedeki sosyalist devrimin temel siyasi gücünü işçiler oluyordu. Fakat burada, Sovyet iktidarının kurulmasına direnen pamuk işletmeleri, kömür madenleri, petrol sahaları, demiryolları, ticari kurumlar, bankalar gibi kurum ve kuruluşları organize eden güçler ile toprak sahipleri de vardı. Baylar, manaplar ve onların yardımcıları, yerel büyük toprak sahipleri de sosyalist devrime karşı onlarla birlikte çalışıyordu. Şura-yı İslam, Ulema ve diğer benzer örgütler ve siyasi partileri de şiddetle devrime karşı çıktılar³⁶¹.

³⁶⁰ Galitskiy, Daniyarov, **Kırgızıya v Treh...**, s. 253.

³⁶¹ Galitskiy, Daniyarov, **Kırgızıya v Treh...**, s. 253.

Sülüktü ve Kızıl Kaya madencileri ihtilaller döneminde Kırgızistan'da ve bölgedeki en aktif grubu oluşturuyorlardı. Buradaki madenciler Kırgızistan'daki en önemli işçi sınıfını oluşturuyorlardı.

1918 Ocak ayının ortasına kadar, Sosyalist Devrimciler ve Menşevikler Oş Sovyet'inde sayısal olarak baskındı. Ancak, 14 Aralık 1917'de resmen Sovyet gücünü tanıdılar. 17 Ocak 1918'de Oş Sovyet'i yeniden seçildi ve bunun sonucunda Bolşevikler baskın hale geldi. 5 Şubat 1918'de Oş'ta, Oş İlçesi Sovyetler Kongresi, Sovyet iktidarının ilçedeki zaferini pekiştiren ve daha sonraki temel dönüşümler için programı belirleyen 1. Kongreyi düzenledi³⁶².

Aralık 1917'nin sonunda, Andican'da Sovyet iktidarının kurulmasından sonra, Andican yakınlarındaki Celalabat'ta Sovyet iktidarı ilan edildi. Fergana bölgesinde bulunan, birçok Kırgız bölgesini ve Güney Kırgızistan'daki Rus köyleri içeren Namangan, Skobelev ve Hokand illerinde de Halk iktidarın tahsis edilmesi için faaliyetler devam ediyordu³⁶³.

Sovyet iktidarının Kırgızistan'ın güneyinde kazandığı zaferle neredeyse eş zamanlı olarak, Sır Derya bölgesinin Evliya Ata bölgesinin bir parçası olan Talas Vadisi'nde kuruldu. Devrimci Taşkent'e yakınlık, Evliya Ata şehir merkezinde küçük ama sağlam, kararlı, ayrıca devrimci işçilerin ve askerlerin başında olduğu Bolşevik grubun varlığı, 1917 Kasım'da, burada da Sovyet iktidarın kurulmasını sağladı³⁶⁴.

³⁶² Baktıgulov, Mombekova, *İstoriya Kırgızov i Kırgızstana...*, s. 234.

³⁶³ Galitskiy, Daniyarov, *Kırgiziya v Treh...*, s. 262.

³⁶⁴ Galitskiy, Daniyarov, *Kırgiziya v Treh...*, s. 262-263.

Yedisu bölgesinde Sovyet iktidarının kurulduğu ilk şehir Pişpek oldu³⁶⁵. 1917 sonbaharında A. I. İvanitsın başkanlığındaki Çüy sulama birimi ile güçlenen Bolşevik grupları, Pişpek'te etkilerini önemli ölçüde arttırdı. 1917 sonbaharına doğru Kırgızların geniş kesimlerini birleştiren Bukara birliği Pişpek Bolşeviklerine büyük destek sağladı. Bu dönemde Çüy vadisinde işçiler, Geçici Hükümetin politikalarına karşı yoğun bir mücadele ediyorlardı³⁶⁶. 31 Aralık 1917'de, Bolşevikler tarafından işçiler toplu mitinge başladı. 31 Aralık 1917'deki mitingi, bölgede ve şehirde devrimci olayların gelişmesinde bir dönüm noktası oldu³⁶⁷.

1 Ocak 1918'deki Pişpek Meclisi, Petrograd'da ve Taşkent'teki Sovyet hükümetine katılmaya karar verdi³⁶⁸. 1918 Ocak ortasına doğru meclis tamamen Bolşeviklerden oluşmuş oldu. Daha sonra Meclis milletvekilleri S. G. Kuptsov ve I. I. Nejelskiy, Taşkent Komiserler Meclisine ve IV. Bölge Sovyetler Kongresi'ne gönderildi. Pişpek Meclisi, şehirdeki bütün iktidarı barışçıl bir şekilde ele geçirmek için bölgesel siyasi örgütler olan Bukara, Kırgız halk komitesi, Şura-yı İslam ve İttifak oluşumlarına meclis çalışmalarına katılmalarını teklif etti. 20 Ocak 1918'de, Meclis ile işbirliği yapmayı kabul eden çoğu bu kuruluşların temsilcileriyle Pişpek meclisi ortak toplantısı yapıldı³⁶⁹. Bolşevikler, iktidar için devrimin ilk günlerinde önemsemediği hatta itibarsızlaştırmaya çalıştığı yerel grupları gerektiğinde muhatap alıp kendi söylemleriyle ters düşmeyi göze almışlardı. Bukara yönetimi

³⁶⁵ Baktıgulov, Mambetova, **İstoriya Kırgızov i Kırgızstana...**, s. 234.

³⁶⁶ Galitskiy, Daniyarov, **Kırgiziya v Treh...**, s. 264.

³⁶⁷ Rıskulov, **Kırgızstan**, s. 64.

³⁶⁸ Pokrovskiy, **Pobeda Sovetskoy...**, s. 122.

³⁶⁹ Galitskiy, Daniyarov, **Kırgiziya v Treh...**, s. 266.

Devrim karşıtları Pişpek'te hala mevcut durumu onların lehine değiştirmeyi umuyorlardı. Belediye meclisinden Beyaz Ordu'nun Sibiry'a hükümetine katılma kararı almaya karar verdiler. Fakat bu konuyu halk oylamasıyla çözmeyi öneren Bolşevikler onların planlarını bozdular. 20-21 Ocak 1918'de yapılan referanduma katılan 3325 kişiden Beyaz Ordu'nun Sibiry'a hükümetine katılması için sadece 21 oy alarak Devrim karşıtları tamamen kaybettiklerine ikna edildi³⁷⁰. Önemli bir zafer kazanan Bolşevikler il kongresi yapmaya karar verdi. 24 (11) Şubat 1918'de Pişpek'te açılan kongrede % 40'ı yerli temsilciler olmakla beraber 66 delege yer aldı. Kongrede, 59 oy çoğunluğuyla Sovyet iktidarı kabul edildi. Başkanlık ve yeni seçilen şehir meclisinin tüm bölümleri Kırgız delegelerinden oluştu. Böylece, kongre Kuzey Kırgızistan'ın büyük bir kısmında Sovyet iktidarının kurulduğunu gösterdi³⁷¹. Pişpek Kuzey Kırgızistan'ın en önemli yerleşim yeri idi. Bolşeviklerin burada kontrolü ele alması sadece Pişpek'te değil bütün Kuzey Kırgızistan'da konumlarını güçlendirmeleri anlamına geliyordu.

Narın bölgesinin neredeyse bütünü, çoğunlukla göçebe olan Kırgızlar ile doluydu. Buraya, 1917 yılında yurt dışından dönen, kendi topraklarına girilmelerini engellenen birçok Kırgız mülteci de yerleşti. Bundan dolayı, Kırgız nüfusu henüz Sovyetler tarafından ele geçirilememişti. 1918 yılının sonuna kadar Narın Bolşevik grubu henüz örgütsel olarak kurulmamıştı. Ancak Göçebe nüfus arasındaki propaganda faaliyetleri sayesinde Bolşeviklere sempatican sayısı hızla artıyordu. Sovyet iktidarının destekleyici artışı özellikle At-Başı, Kulanak, Dürbelcin, Min

³⁷⁰ Galitskiy, Daniyarov, **Kırgızıya v Treh...**, s. 267.

³⁷¹ Tsga, KirgSSR, F. 89, Op. 1, Delo 28, s.33-35, **Sovetskiy Kırgızistan...**, s. 36-37.

Bulak, On Arç, Koçkor gibi yerlerde görülüyordu³⁷². 8 Nisan 1918'de Narın'da Sovyet gücünün Orta Tanrı Dağlarındaki zaferini ilan eden yerel bir kongre düzenlendi³⁷³.

Narın, belki de Bolşeviklerin en zayıf olduğu bölgeydi. Ancak bu bölge Bolşevikler kadar diğer siyasi oluşumların da etkisinin çok az olduğu bir bölgeydi. Bunun en büyük sebebi o dönem için sürgün ve tecrit yeri olarak kullanılmasıydı. 1916 isyanı sonucunda kaçtığı Doğu Türkistan'dan geri gelen, toprakları elinden alınan Kırgızlar bu bölgede zor şartlar altında yaşamaya zorlanmıştı. Hiçbir siyasi oluşumun güçlü olmadığı Narın'da çok zor durumda olan halk da kendi arasında organize değildi. Dolayısıyla başka bölgelerde gücü eline alan kuvvetin buraya hakim olması zor değildi.

Sovyet iktidarı, Narın'da kurulmasına rağmen, yerel koşullardan dolayı Prejevalsk'ta Sovyet iktidarı daha sonra kuruldu. Prejevalsk'ta endüstriyel gelişme son derece zayıftı. Burası bakımlı yolları olmayan ve geri kalmış bir tarım bölgesiydi. Yerel Bolşeviklerin faaliyetleri özellikle Yedisu Konseyi'nin Bolşevik temsilcisi N. S. Şokarev'in Verny'den Prejevalsk'a geldiğinde, Mart 1918'in ikinci yarısında aktif hale geldi. 20 Mart'ta Sovyet gücünün ilan edildiği Prejevalsk'te bir miting düzenlendi. Ancak bu başarılı olmadı. Devrim karşıtları Bolşevikleri tutuklayıp hapse attılar³⁷⁴.

³⁷² Galitskiy, Daniyarov, **Kirgiziya v Treh...**, s. 268-269.

³⁷³ Baktıgulov, Mambetova, **Istoriya Kirgızov i Kirgızstana...**, s. 235.

³⁷⁴ Galitskiy, Daniyarov, **Kirgiziya v Treh...**, s. 269-271.

Verniy ve Pişpek'in yardımını alan, Prejevalsk'in Bolşevikleri, devrim karşıtlarına karşı ezici bir darbe hazırlamaya başladılar. Verniy, bolşevik teşkilatı Prejevalsk komünistlerinin Sovyet'in kurulması konusundaki mücadelelerinde ciddi bir desteği oldu. Bölgesel Halk Komiserlerinin 11 Mayıs 1918 tarihli kararı ile Prejevalsk bölgesindeki yerel yönetim tasfiye edildi ve halk meclisine dönüştürüldü³⁷⁵.

Bolşevikler, Ekim Devrimi sonrasında Kırgızistan'da ilk etapta çoğunluğu sağlayamamışlardı. Sonrasında bölge bölge, şehir şehir çalışma ve mücadeleler sonucunda Kırgızistan'ın tamamına hâkim olabilmişlerdi. Bu dönemde yaptıkları bölgesel kongreler bulundukları yerlerde hâkimiyetlerini pekiştirmek için önemli bir adım olmuştur. Tüm Kırgızistan'ı ve tüm Rusya'yı kontrolü altına alan Bolşevikler, yeni bir rejim ile beraber yeni bir yönetim anlayışını da beraberinde getiriyorlardı. Bundan sonra hem idari hem de siyasi olarak yeni bir dönem başlıyordu.

³⁷⁵ Pokrovskiy, **Pobeda Sovetskoy...**, s. 126.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZİSTAN'DA SOVYET SİSTEMİNİN YANSIMALARI

4.1. Türkistan'da Sovyet Sisteminin Kurulması

Sovyet hükümeti, başa geldikten sonra 2 (15) Kasım 1917 tarihinde yayınladığı beyannamede 20 milyon Türk'ün de içinde olduğu Rusya halklarının kendi geleceklerini tayin etme hatta tamamen Rusya'dan ayrılacaklarını ilan ediyordu. Stalin ve Lenin'e göre imzaladıkları bu beyanname ile ülkedeki milletler problemi halledilmiş oluyordu³⁷⁶. Sovyet yönetiminin iktidara gelmesiyle yeni bir sürece giren Türkistan halkı için yukarıdaki beyanname bir temel oluşturacaktı. Bu yeni dönemde vaat edilen hak ve özgürlükler Türkistan geleceği için bir umut olacaktı. Ancak bu umut sonrasında yerini karamsarlığa bırakacaktı.

1917 Ekim devriminden hemen sonra ilan edilen “Rusya Halkı Haklarının Bildirisi” Rusya’da yaşayan herkesin eşitliğini ve egemenliğini güvence altına alıyordu. Ayrıca verdiği güvence ile her türlü ayrıcalığı reddediyordu. Temelde amaç ülkede yaşayan halkları bir arada tutmak olsa da sonrasında bu durum ayrılmalara neden olacaktı³⁷⁷. Ancak ilerleyen süreç, çıkarılan kararname ve sonuçları arasında çok farklı bir hale gelecekti.

Ülkenin başına geçen yeni yönetimin Türkistan bölgesi için yeni ve farklı düşünceleri vardı. Bunun için hemen harekete geçmişlerdi. Sovyetler, 15-22 Kasım

³⁷⁶ Kurat, **Türkiye ve ...**, s. 329-330.

³⁷⁷ Coquin, **Rus ...**, s. 125-126.

1917 tarihleri arasında düzenledikleri 114 delegeli III. Sovyet Kongresinin neticesinde Türkistan Sovyet Komiserliğini kurdu³⁷⁸. Kongrede bölgedeki Sovyet iktidarı ile ilgili kararlar alınmış ve 15 üyeli Halk Komitesi kurulmuştu. Bu üyelerin 7'si Bolşeviklerden diğer 8 üye ise bahsi geçen tarihte Türkistan'da otoritesini daha kaybetmemiş olan Sosyalist Devrimciler Partisi üyelerinden seçilmiştir. Seçilen Halk Komitesi, bölge bölge Türkistan'da Sovyetler iktidarını kurmak için çalışmalara başladı³⁷⁹.

Kasım - Aralık 1917'deki bildiri, Rusya'nın birçok Müslüman bölgesinde, yerel ve milli hükümetlerin oluşturulması fikri ön plana çıkmıştı. Bu fikir ilk etapta Sovyetleri rahatsız etmemişti. Sovyet hükümeti, milli özerkliklerin oluşturulması konusunda işi kendi üzerine alarak onların tek başlarına hareket ederek sorun çıkarmasına engel olmaya çalıştı. Ocak 1918'deki III. Tüm Rusya Sovyetler Kongresi'nde, Rusya Sovyet Cumhuriyeti federal bir yapıya dönüştürüldü. Bu, milli özerkliklerin Sovyet tarzına dönüştürülmesi için yasal bir temel oluşturdu ve Türkistan ilan edildiği ilk bölge oldu³⁸⁰. Ülkede yaşayan Türkler arasındaki özgürlük mücadelesi her bölgede hayata geçirilmeye başlanmıştı.

Rusya'nın merkezinde bulunan İdil Ural bölgesinde de bu yönde faaliyetler başladı. Sovyetler Birliği'nin kurulduğu ilk yıllarda, ülkedeki Türklerin ve Müslümanların geleceği, biryandan sosyalizme yakın diğer yandan da Cedit

³⁷⁸ Galitskiy, Daniyarov, vd., **Kirgiziya v Treh...**, s. 252.

³⁷⁹ Tınçtıkbek Çorotekin, "Kırgızistan Cumhuriyeti" **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 19, Ankara 2002, s. 474.

³⁸⁰ İ. B. Boçkareva, Y. A. Lisenko, "Natsionalny Vopros i Stanovleniye Sovetskoy Vlasti v Turkestane (1917–1921 gg.)", **Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta**, Sayı 429, Tomsk 2018, s. 103.

milliyetçiliği anlayışının devam ettiği bir grup aydının ellerindeydi. Bunların sözcüsü konumunda da Mirsaid Sultangaliyev bulunmaktaydı. Sultangaliyev'e göre Tatar-Başkurt Devleti ve Türkistan Cumhuriyeti kurulmalı, sonrasında bu iki yönetim Turan Federal Halklar Sosyalist Cumhuriyeti olarak birleşirse sosyalizmin başarıya ulaşabilirdi. Ancak 23 Mart 1919'da Otonom Başkurt Sovyet Cumhuriyeti kurulması iç içe yaşayan Başkurt ve Tatar Türklerini bir araya getirebilecek bir Türk devleti umudunu bitirmişti. Tatar Başkurt Cumhuriyeti sınırlarında olan Orenburg ayrı bir yönetim olarak doğrudan Rusya'ya bağlanınca Tatar Başkurt Cumhuriyeti'nin Kazakistan'la bağlantısı kalmamıştı. Bu durum İdil-Ural bölgesi ile Türkistan bölgesini birleştirme şansı bırakmamıştı. 27 Mayıs 1920 tarihinde İdil Ural Devleti projesinin ancak üçte biri kadar büyüklükte Özerk Tatar Sovyet Cumhuriyeti kuruldu. Tatarların yoğun olarak yaşadığı şehirler de bu cumhuriyetin sınırları dışında kaldı³⁸¹.

İdil Ural Devleti projesinin Sovyetler tarafından siyasi manevralarla engellenmesi ve içinden çıkılamayacak şekilde bölgeyi parçalaması devrimle gelen hayalleri bitirmişti. Türkistan coğrafyası ve diğer bölgeler de bu süreçte benzer sonuçlarla karşılaşmaktaydı.

Sovyetlerin özgürlük ve eşitlik vaatlerinin görüldüğü gibi olmadığı ve sürecin de anlaşıldığı gibi basit olmadığı ortaya çıkmıştı. Bu durumla alakalı SSCB Merkez İcra Kurulu Üyesi Atabaev, II. Sovyet halkları kongresinde bölgedeki gerçek durumu şöyle açıkladı: “Bütün talihsizlik, Orta Asya'nın tek bir hâkimiyetin kendi

³⁸¹ Vecihi Sefa Fuat Hekimoğlu, “Türkistan'da Bütünleşme Düşüncesi”, **History Studies**, Cilt: 10, Sayı: 2, Mart 2018, s. 60.

ekonomisine girme ve bağımsız olarak gelişme yollarını ana hatlarıyla belirleme fırsatına sahip olmadığı gerçeğine dayanıyor” diyerek açıklamıştı³⁸². Dolayısıyla bu açıklama Türkistan’daki gelişmeler için izah niteliğindeydi.

Sovyet yönetimi, Türkistan’ı vakit kaybetmeden hızlıca Sovyetleştirmek için Ekim 1919’da Lenin’in imzaladığı Moskova’dan gelen ve bir kararname ile Türkistan yönetimi için bir komisyon kurmuştur. Kurulan komisyonun gayesi ve Lenin’in atadığı P. N. Lepşenski’nin görevi bölge halkını Sovyetlerin eski yönetimden farklı olduğuna ikna etmektir. Ancak Turar Rıskılov gibi bazı Türkistan ileri gelenleri komisyona dâhil olarak bir takım faaliyetler içine girmişler ve yeri geldiğinde Sovyet politikalarına muhalif olmaktan kaçınmamışlardır. Hatta Sovyetlerin Türkistan politikalarında sorunlar çıkarmayı başarmışlardır. Bu durum üzerine Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi, komisyonda Müslüman üye bulunmamasına yönelik bir karar almış ve onların yerine yeni üyeler atamıştır. Bu taktikle milliyetçi komünist Türk aydınlarının milli devlet kurma girişimlerinin önüne geçmeye çalışmıştır. Komisyona dahil edilen Kaganoviç, Georgi Safarov ve Yakob Peters gibi tanınmış üyelerin ilk görevi, Türkistan Komünist Partisi içerisinde yaptıkları kapsamlı bir tasfiyeyle Turar Rızkulov ve Nizamhocayev gibi bölgenin ileri gelen üyeleri Türkistan Komünist Partisinden uzaklaştırılmıştır³⁸³.

Türkistan’ın yeni durumu hem bölgenin ileri gelenleri hem de Sovyet temsilcilerinin dâhil olduğu müzakereler sonucunda belirlenmiştir. Sonuç olarak Türkistanlı ileri gelenler başlangıçta bölgelerinin iç politikalarını belirlemek için

³⁸² T. O. Ojukeeva, **Politiceskie Protsessi v Stranah Tsentralnoy Azii**, Cilt 1, Bişkek 1995, s. 20.

³⁸³ Tekin Tuncer, “Sosyalist Bir Lider Georgi İ. Safarov’un Tespitleriyle Türkistan’da Bolşevik Yönetimi”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, İlkbahar 2018, s. 221.

gayret etmişler ancak sonraki yıllarda yapılan tasfiyeler sonucunda birçok yerli komünist lider yaşamlarını kaybetmiş, geri kalanlar da Moskova'ya bağımlı hale getirilmiştir³⁸⁴. Türkistanlı liderlerin kendi siyasi emelleri için engel teşkil ettiğini düşünmeye başlayan Sovyet yöneticileri zamanla bu kişileri yönetim kademelerinden çıkararak bölgede tek söz sahibi olmuşlardı.

Türkistan'daki merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla Şubat 1919'da, görevi Taşkent'te radikal bir siyasi dönüş uygulamak olan Türkistan Komisyonu Moskova'da kuruldu (komünist yönetimden üç kişiyi içeriyordu). Komisyon üyelerinden ikisi Türkistan'a ulaşamadı. Üçüncü kişi olan Kobozev Taşkent'e ulaştı. Kobozev, Taşkent'te iyi bilinen Bolşevik çevrelerde önemli bir kişiydi³⁸⁵.

Kobozev, Sovyetlerin bölgesel birimlerinin iş verimliliğini arttırmak için olağanüstü tedbirler aldı. 14 Nisan 1918'de, bölge yönetimini devralma ve Türkistan Sovyetleri Kongresi'nde uygulanması düşünülen Halk Komiserleri Konseyi'nin yeniden yapılandırılması konusundaki emri yayınlandı³⁸⁶. Beşinci Orta Asya Sovyet Kongresi 30 Nisanda RSFSR ile federal bir Türkistan Otonom cumhuriyetin kurulduğunu ilan etti. Aralarında daha çok Ceditçilerin bulunduğu beşi Müslüman olan otuz altı üyeden oluşan yeni Türkistan merkezi İcra komitesi kongre tarafından seçilmişti. Ancak bu dönemde Taşkent yönetimi bir seneden fazla bir zaman Moskova'dan tamamen farklı olarak Türkistan halkı ile işbirliği yapmamakta ısrar

³⁸⁴ Altynbek Joldoshev, "Kabilecilik, Bölgecilik ve Etnisite: Kırgız Kimliği Üzerine Çalışmalar", **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, Cilt 8, Sayı. 15, 2013, s. 122.

³⁸⁵ Buttino, **Revolutsiya Naoborot...**, s. 296.

³⁸⁶ **Turkestan v Naçale ...**, s. 114-115.

ediyordu³⁸⁷. Taşkent yönetiminin yerli halkı dikkate almama anlayışı kendinden önceki çarlık yönetiminin bölgesel politikasıyla paralellik gösteriyordu. Bu durum Türkistan halkı için devrimden sonra da durumun değişmeyeceğine bir işaretti.

1918 yılının Mart-Nisan aylarında, var olan yerel meclislerin seçimlerinin yenilendi. Kasaba, ilçe ve bölgesel konsey kongreleri düzenlendi. Bunların hepsi bölgesel bir konsey kongresinin toplanmasına hazırlık olarak yapılıyordu. Ancak bu faaliyetler Yerel nüfusun yönetimde bulunmasını kabul etmeyen bazı Sovyet işçilerinin karşıtlığından dolayı yapılamamıştı. Bu nedenle Hive ve Buhara, Türkistan'ın coğrafi sınırları içinde yer almıyordu³⁸⁸.

20-30 Nisan 1918 tarihleri arasında Taşkent'te Olağanüstü Sovyet Kongresi düzenlendi ve 1 Mayıs 1918'de SSCB'ye bağlı Türkistan Sovyet Sosyalist Muhtar Cumhuriyeti resmen ilan edildi³⁸⁹. Ancak Bolşevik ve sosyalist devrimci Ruslar hala hâkimiyeti ellerinde tutmaya devam ediyorlardı. Merkez İcra Komitesi Başkanlığı'na Kobezev, Başkan Yardımcılığı'na A. F. Solkin, Halk Komiserliği Konseyi Başkanlığı'na da Fedor Kolosef seçilmişti. Konsey üyeleri ya Rus ya da Avrupa (Yahudi, Alman, Moldovalı ve Polonyalı) asıllıydı. Yapılan oylamada Sovyetler Kongresi doksan yediye karşı yetmiş oyla “Müslümanların devrimci yönetimin üst düzey görevlere gelmesi, yerli halkın İşçi ve Köylü Sovyetleri idaresine karşı tavırlarının kesin olarak bilinmemesi ve yerli halk arasında işçi sınıfının

³⁸⁷ Zenkovsky, *Rusya'da Pan-Türkizm ...*, s. 369.

³⁸⁸ *Turkestan v Naçale ...*, s. 115.

³⁸⁹ Çokuşov, *Klossovaya Borba...*, s. 6.

bulunmaması sebebiyle kabul edilemez” kararını aldı³⁹⁰. Alınan bu karar, yerli halkı bölgenin yönetiminde söz hakkı vermeme niyetinde olan Sovyet rejimine yasal dayanak olmuştur.

Türkistan Sovyet Sosyalist Muhtar Cumhuriyeti yönetimi kademelerinde Türkistan halkına yer verilmemesi hatta yüksek bölge organlarına katılmasını engelleyen kararın çıkarılması, Ekim devrimi ile başlayan daha fazla özgürlük hayalinin bittiğini göstermekteydi. Yönetimde yerli unsurlara yer verilmemesi ve bunun engellenmesi umutları iyice zayıflatmıştı. Bundan sonra atılacak adımlar Bolşeviklerin otoritelerini güçlendirmekten öteye geçmeyecekti.

11 Nisan 1921’de Tüm Rusya merkezi İcra komitesi RSFSR içinde bir Otonom Sovyet Cumhuriyeti olması yolunda Türkistan Cumhuriyeti için yeni bir anayasa teklif edildi. Buhara ve Hive 1924’e kadar Cumhuriyetin sınırları dışında kalmıştı. Sovyet yönetimi bu yıllarda bölge dışı ilişkileri, silahlı güçleri ve dış ticareti Taşkent’teki Sovyet Halkları Komiserliğini yetkisi dışında bırakmıştı. Diğer taraftan maliye, posta telgraf ve demir yollarının komiserlikleri RSFSR’nin ilgili Halk Komiserliklerine bağlı yan görevler olarak kalıyordu. Geri kalan komiserlikler Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin Merkezi İcra Komitesinin kontrolünde bırakılıyordu. Merkezi İdare ve bağların devam ettirilmesi için Türkistan işlerini yürütmek için geçici bir komisyon kuruldu. Bu komisyonun görevi; Merkezi hükümetin kontrolü dışında kalan işlerle ilgilenme, Taşkent’te Moskova’nın

³⁹⁰ İbrahim Hasanoğlu, “Homo Sovieticus: SSCB’de Sovyet Halkı İnşası Çabaları”, **Turkish Studies**, Cilt 10/1 Kış 2015, s. 319.

temsilciliğinin kurulması ve Merkezi hükümetin bölgedeki faaliyetlerinin takibini yapmaktı³⁹¹.

Otonom bir Sovyet Cumhuriyeti olması yolunda olan Türkistan'ın idaresi Sovyet yönetim birimleri arasında paylaşılmıştı. Karmaşık bir yönetme şekline sahip olan Türkistan'da yerli halka söz hakkı verilmemişti. Bölge tamamıyla yeni Sovyet idare sistemine dâhil edilmişti. Yalnız Türkistan, idari açıdan olan bu değişiklikler bitmeyecek yeni uygulamalarla daha da parçalanmaya gidecekti.

1920'li yılların başında Sovyet hükümeti otoritesini tam manasıyla sağlamak ve zor durumdaki ekonomi gibi sorunlarla mücadele ediyordu. 1921'deki tarihi parti kongresinden hemen önce Kronştadt kalesinde üslenmiş olan Kızıl donanmanın askerleri, işçilere ve köylülere ayrıcalıklar tanınması ve Sovyetlerin tekrardan seçilmesi talepleriyle ayaklanma başlatmışlardı. Bu ayaklanmanın son bulması için yapılan görüşmeler ve teslim çağrıları sonuçsuz kaldı ve kanlı bir çarpışmadan sonra kale ele geçirildi. Fakat o zamana kadar devrimin kahramanları olarak bilinen insanların isyanı, partiye olan güveni sarsmıştı³⁹². Bir yandan halkın nazarında imajını yükseltmeye çalışan parti, bir yandan da sahadan gelen olumsuz olaylarla mücadele etmek zorunda kalıyordu.

Devrimin ilk günlerinde yasaklanan toprak kiralama ve işçi çalıştırma hakkı, 1922 yılında çıkartılmış olan tarım yasası bazı kısıtlamalarla beraber kabul edildi.

³⁹¹ Zenkovsky, **Rusya'da Pan-Türkizm...**, s. 391.

³⁹² Carr, **Lenin'den Stalin'e ...**, s. 84-85.

“Mart 1921’i krizli atmosferinde keskin politikalar yerine yeni ekonomi politikasının yürürlüğe sokulması, zorunlu ve rahatlatıcı bir çare olarak kabul edilmişti³⁹³.”

4.1.1. Sovyetlerin Türkistan’ı Bölme Politikaları

Sovyet yönetimi, merkezinde parti ve ülke sorunlarını çözmekle uğraşırken Türkistan coğrafyası için de bölme planları yapmaktan geri durmuyordu. Lenin’in ölümüne kadar Türkistan halkı Sovyetlerin faaliyetleri ile federatif devletler haline getirilmiştir. 1924 yılının Ocak ayında Türkistan Özerk Cumhuriyeti’nin (TÖC) XII. kurultayına katılan Kırgız delegeler RKP(b) Merkezi Komitesine ve SSCB Merkezi İcra Komitesinin Milliyetler Kuruluna başvurmuşlardır³⁹⁴. Türkistan’daki Türk boylarının federatif devletler haline gelmesi üzerine Kırgız delegeler de bir Kırgız devleti kurmak için girişimde bulunmuşlardı. İlk etapta kabul görmeyecek olan bu talepler sonrasında Kırgız devletinin kurulması yolunda ilk adımlar olacaktı.

Sovyetler, Türk boyları arasında oluşabilecek herhangi bir birlikteliğe karşın, Türkistan’ın özerk bölgelere ayrılması fikrini desteklemiştir. Türk boyları arasında oluşabilecek her türlü birlikteliği yok etmek maksadıyla Türkistan bölgesinde farklı sosyalist cumhuriyetlerin kurulması için girişimlere başlamıştır. Sovyetler, İdil-Ural ve Türkistan topraklarını, böl ve yönet politikasına uygun hale getirmeye çalışmıştır. İdil-Ural topraklarında Başkurt ve Tatar Türklerinin arasındaki oluşabilecek herhangi bir siyasi birlikteliğin önüne geçmek amacıyla 23 Mart 1919 tarihinde Başkurdistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ni, 27 Mayıs 1920 tarihinde ise Tataristan

³⁹³ Carr, **Lenin’den Stalin’e...**, s. 89-90.

³⁹⁴ Füsün Kara, “ Kırgız Sovyet Devletinin Oluşması “, **The Journal of Academic Social Science Studies**, 15/19, s. 1756.

Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni kurarak politikalarını uygulamaya koymuşlardır³⁹⁵.

1924'te RSFSR'nin bir parçası olarak Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu³⁹⁶. 1924 yılında Türkistan'ın Rus vilayetleriyle eski Hive ve Buhara hanlıkları arasındaki idari sınırlar kaldırılmıştı. Tamamen milli prensiplere göre dört yeni Cumhuriyet kuruldu. Bunlar: Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan'dı. Bunlardan ikisi Özbekistan ve Türkmenistan Birleşik Cumhuriyet (Sovyetler Birliği'nin tam yetkili üyesi) statüsünü derhal almıştı. Tacikistan 1929'a kadar Özbek SSC'de otonom cumhuriyet olarak kalmış ve sonra o da SSC birliği olmuştur³⁹⁷.

Bolşevik liderlerden gelen talep üzerine 28 Nisan 1924'te Türkistan Toprak Komisyonu (TTK) kurulmuştur. Türkistan coğrafyası, komisyon üyeleri tarafından yapay sınırlarla bölünmüştür. 1924 yılının Ekim ayında Moskova'da yapılan SSCB İcra Komitesi ikinci toplantısında Türkistan'daki Türk boylarının milli devletler kurularak birbirinden ayrılması konusunda kararlar varılmıştır³⁹⁸. Türkistan Toprak Komisyonu'nun çizdiği yapay sınırlar, Türkistan'ın parçalanmasına hizmet etmekten öteye geçmemiş, çizdiği sınırların neden olduğu sorunlar günümüz bağımsız Türkistan devletlerini hala meşgul etmeye devam etmektedir.

Bolşeviklerin 1926 yılındaki yaptıkları yeni düzenleme ile Türkistan coğrafyasının sınırları günümüz siyasi haritasına biraz daha yaklaşmıştı. Bu

³⁹⁵ Kocaoğlu, "Rus İhtilalleri ve Türk Halkları ...", s. 747.

³⁹⁶ Camgerchinov, **o Progressivnom Znaçenii ...**, s. 170.

³⁹⁷ Zenkovsky, **Rusya'da Pan-Türkizm...**, s. 391-392.

³⁹⁸ DC. Malabayev, **Ukreplenie i Razviti Sovetskoy Vlasti v Kirgizii za 50 Let**, Frunze, 1967, s. 19.

düzenlemedeki taksimata göre Türkistan, beş cumhuriyetten oluşuyordu. Bunlar; Nüfusu 940.033 olan Türkmenistan Cumhuriyeti'nin merkezi Aşkabad'dır. Merv ve çevresi, Taş Havza, Çarcoy ve Kerki bölgeleri buraya dâhildi. İkincisi nüfusu 3.963.300 olan Özbekistan Cumhuriyeti'nin merkezi Taşkent'ti. Maveraünnehir, Semerkand ve Fergana şehirleri ile Buhara ve Hive hanlıklarının Özbeklerle meskûn yerlerinden oluşuyordu. Ülke Dört vilâyete ayrılmıştı. Buhara Vilâyeti, Zerefşan Vilâyeti, Kaşkaderya Vilâyeti ve Surkhanderya Vilâyeti olarak. Üçüncüsü nüfusu 739.500 olan Tacikistan Cumhuriyeti'nin merkezi Duşanbe idi. Kurgan Tepe, Karategin, Dervaz, Şughnan, Vakhan, Pençikent, Ura Tepe buraya dâhildi. Dördüncüsü nüfusu 714.700 olan Kırgızistan Cumhuriyetine, Yedisu ve Sırderya Vilâyetleri'nden Çüy, Talas ve Narın ırmaklarının yukarı kısımları, Celalabat ve Oş bölgeleri dâhildi. Sonuncusu da nüfusu 11.740.323 olan Kazakistan ise yedi vilâyet ve bir bölgeden oluşuyordu³⁹⁹.

1920'lerin ortalarında, Türkistan ulusal cumhuriyetlere bölündü, haritada çizilen sınırlar bu günlere kadar geldi. Böylece SSCB içinde devlet ve ulusal inşa politikası başladı. Yeni sınırlarda bulunan çoğunluktaki grupların temsilcilerinin işbirliği, rejimin güçlendirilmesine hizmet etti⁴⁰⁰. Türkistan'da kurulan ulusal cumhuriyetlerin yönetimleri hiçbir zaman yerli halkın hizmetinde bulunmamışlardı. Sovyetlerden gelen talimatları uygulamaktan öteye gitmeyen bu yönetimler, Sovyet yönetiminin parçalanma ve bölünme kaygılarını tamamen ortadan kaldırmıştı.

³⁹⁹ Togan, **Bugünkü Türkîli Türkistan ...**, s. 23-26.

⁴⁰⁰ Buttino, **Revolutsiya Naoborot...**, s. 363.

Sovyetlerin Türkistan sınırlarını yeniden çizmeleri neticesinde, Özbek Türkleri, Fergana bölgesi başta olmak üzere Zerefşan nehri, Çirçik nehrinin ve Amu Derya nehrinin kollarının çevresinde bulunan önemli tarım arazilerine sahip olmuşlardır. Kazak Türklerine Sır Derya nehri boyunca yer alan verimli tarım arazileri bırakıldı. Yapılan paylaşımdan Tacikler ve Kırgızlar beklediklerini alamadılar. Kırgız Türklerinin payına daha çok meralar ve Fergana vadisinde bulunan verimli topraklardan çok az bir bölüm düşmüştü. Türkmenler ise bu dönemde nüfuslarının diğer Türk boylarına az olması sebebiyle, sınırların çizilmesi konusunda karar verici bir konumda olamamışlardır. Çizilen yeni sınırlardan sonra Semerkant ve Taşkent gibi Türkistan'ın büyük şehirleri Komünist Partinin önemli birer merkezleri durumuna gelmiştir⁴⁰¹.

Bolşeviklere göre, Türkistanlı liderler milli cumhuriyetlerin etrafında birleşirlerse, Sovyet yapısına daha iyi uyum sağlayabileceklerdi. Bolşeviklere göre milli cumhuriyetlerin oluşturulması, merkezileşmenin ve modernleşmenin başarılı olması için gerekli bir yoldu. Bu sebeple Bolşevikler, Çarlık rejiminin tersine Türkistan halkını tamamen değiştirmeyi hedeflemiştir⁴⁰².

Çarlık döneminde Türkistan, yönetsel olarak bir bütün olarak düşünülüyordu. Merkezi şehri Taşkent sayılırdı. Bölgeyi yönetmek için Türkistan genel valisi atanır ve vali bütün yetkileri elinde bulundururdu. 1917 Ekim devrimi sonrasında çarlık rejimi yıkılıp Sovyetlerin başa geldiği dönemde Türkistan'da Taşkent'teki gelişmeleri göz önünde bulundurmak gerekir. Çünkü bu dönemde

⁴⁰¹ Gregory Gleason, "Orta Asya'da 1924 Sınır Düzenlemeleri: Modern Sınır İlişkilerinin Tarihi Boyutları", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 18, Ankara 2002, s. 858-859.

⁴⁰² Tuncer, "Sosyalist Bir Lider...", s. 122-123.

Taşkent'i ele geçirenin bütün Türkistan coğrafyasına hâkim olacağı ya da bu konuda büyük avantaj sağlayacağı aşikârdı. Nitekim Taşkent'te hâkimiyeti sağlayan Sovyetler zamanla bütün bölgede yönetimi devralacaklardı. Sovyetlerin tüm ülkede hâkimiyeti sağlamasından sonra Türkistan için geleceği için yeni bir sayfa açılıyordu. Sovyetlerin iktidara geldikten sonra ilan ettikleri Rusya Halkı Haklarının Bildirisi ve benzer beyannameler, bu dönemde ülkede yaşayan Türklerin daha fazla hak ve özgürlükler konusunda umutlanmasına neden olmuştur. Ancak iktidarını pekiştirdikten verdikleri sözleri unutacak olan Sovyetler, Türk halkları için bir hayal kırıklığı olmanın ötesine geçemeyecekti. İdari açıdan Türkistan'a yeni bir anlayış getiren Sovyetler ilk önce Türkistan'da otonom bir yönetim kurmuşlardı. Sonrasında bölgede birden fazla cumhuriyet kurarak Türkistan'ın parçalanmasını hedeflemişlerdi. Ancak kurulan bu yeni cumhuriyetlerin sınırlarının belirlenmesinde bölgenin gerçekleri ve özellikleri göz önüne alınmamıştı. Bu durum Türkistan için günümüze kadar gelen bir parçalanmışlığın başlangıcı olacaktı.

4.2. Kırgızistan'da Sovyet Sisteminin Kurulması

Sovyet iktidarı Aralık 1917 ve Haziran 1918 arasında neredeyse Kırgızistan toprakları boyunca kuruldu. Burada, tıpkı Türkistan Bölgesi'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi, Sovyet iktidarının kurulmasında da, Bolşevik partinin önderliğinde Rus işçileri ve Rus devrimci askerleri belirleyici rol oynadı⁴⁰³. Sovyet iktidarının Kırgızistan'da tesisinin sağlanmasına öncü olan kadronun neredeyse tamamı Rus ve diğer Türk olmayan halklardan oluşuyordu. Kırgızların 1917 Ekim devriminde

⁴⁰³ Camgerchinov, o *Progressivnom Znaçenii...*, s. 149.

katılımcı olmadıkları devrimci faaliyetlerde olduğu gibi bu süreçte fazla bir katkı sunduklarını söylememiz zordu.

Kırgızistan'da Sovyet iktidar organları kurulduktan sonra 1918 yılının sonu 1919 yılının başında Sovyetlerin dağlık bölgelerinde ilçe ve kasabalarda yeni seçimleri yapıldı. Bu, yeni sistemin alt organları olan, ilçe, köy ve kasaba Sovyetlerinin güçlendirilmesinde önemli rol oynayan ilk kitlesel politik faaliyetti. O zamanlar, Kırgızistan, RSFSR'de Sovyetler Bölgesel Kongresi'nin kararıyla 30 Nisan 1918'de kurulan ve ilk özerk cumhuriyet olan Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bir parçasıydı⁴⁰⁴.

Kırgızlar, Türkistan Cumhuriyeti içinde bulunan Fergana, Yedisu, Semerkand ve Sır Derya bölgelerinde azınlık olarak yaşıyorlardı. Bu bölgelerdeki Kırgızlar çeşitli haksızlıklara uğruyorlardı. Bu nedenle 1921 yılında Almatı'da düzenlenen bir Parti toplantısında ilk defa Dağlık Kırgız Bölgesi kurulması düşüncesi ortaya atılmıştır. Ancak bu sorun çözülmemiş ve Yedisu ve Sır Derya bölgeleri Kazak Özerk Cumhuriyeti'ne verilmiştir. Yusup Abdırähmanov, İşenali Arabayev, Abdukerim Sıdıkov gibi Kırgız aydınları 1922 yılında Kırgız bölgelerinin Dağlık Kırgızistan Bölgesinde birleştirilmesinde ısrar etmişlerdir⁴⁰⁵.

Kırgız aydınlarının ısrarları üzerine 25 Mart 1922 tarihinde Türkistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Türkistan Cumhuriyeti bünyesinde Dağlık Kırgız Bölgesinin oluşturmasını kararlaştırmıştır. Buna göre Pişpek, Karakol, Narın ve

⁴⁰⁴ Baktıgulov, Mombekova, **İstoriya Kırgızov i Kırgızstana**, s. 236.

⁴⁰⁵ Khalida Devrisheva, "Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Tarihinin Bazı Meseleleri", **SUTAD**, Bahar, Konya 2016, s. 190.

Evliya Ata bölgesinin bir kısmını içine alan ve merkezi Koçkor köyü olmak kaydı ile Dağlık Kırgızistan Bölgesinin kurulması öngörülüyordu. Dağlık Kırgız Bölgesinin kurulmasına ilişkin toplanan Anayasa Kurultayı 1 Haziran 1922’de bu projeyi kabul etmemiştir. Projenin kabul edilmemesinde bazı yerli siyasetçilerin ve merkezden Stalin’in önemli etkisi olmuştur. Bu proje Güney Kırgızistan’daki Kırgızları içine almıyordu⁴⁰⁶.

Dağlık Kırgızistan Bölgesini kurma girişimi Kırgızlara ait idari bir yapının kurulmasına ilişkin ilk girişimdi. Bu girişimin amacı Türkistan’da farklı yerlerde bulunan Kırgızları bir çatı altında toplamayı amaçlamıştır. İlk etapta reddedilen bu teklif birkaç yıl sonra farklılıklar kabul edilerek olsa da hayata geçirilecekti.

4.2.1. Kırgızların Devletleşme Adımları

Kırgız Sovyet devletinin temelleri 1917-1923 yılları arasında atılmıştır. 14 Ekim 1924’te Kara Kırgız Özerk Bölgesi, RSFSR’nin bir parçası olarak kuruldu⁴⁰⁷. Kırgız Özerk Bölgesi, Yedisu bölgesinden 22 (Sekizi Karakol’a, yedisi Narın’a ve yine yedisi Pişpek’e bağlı), Sır-Derya bölgesinden 14 Fergana bölgesinden 38, Andican’dan 9, Namangan’dan 10, Fergana ve Hokand ilçelerinden 4, Oş’tan 13 kasaba ile Evliya Ata bölgesinden Talas Vadisi ve Pamir bölgesinin doğu bölgesinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştu⁴⁰⁸.

⁴⁰⁶ B. Çokuşov, **Klossovaya Borba v Kirgizskih Ailakh v Pervie Godi Sotsialisticheskikh Preobrazovaniy** (1918-1924 gg.), Frunze 1970, s. 82.

⁴⁰⁷ Baktıgulov, Mambetova, **İstoriya Kırgızov...**, s. 236.

⁴⁰⁸ P. K. Alpat’skiy, **K İstorii Osedaniya Koçevih i Poluiikoçevih Hozyaystv Kirgizii**, Frunze 1959, s. 35.

Yakın dönemde Özbek, Buhara ve Hokand hanlıklarının hâkimiyetleri altında yaşayan, çoğunlukla göçebe ve dağınık bir durumda olan Kırgızlar, 1924'te Kara Kırgız Özerk Bölgesi'nin ilanıyla resmi olarak uzun bir süre sonra kendi idari bölgeleri olmuştu. Ancak bu kendi mücadele ve istekleriyle değil Sovyetlerin uygun görmesiyle olmuştu. Nihayetinde bağımsızlığa gidecek bir yolun başlangıcı sayılabilecek bu olayın dönem itibarı ile Kırgızlara yararları tartışmaya açıktır.

Kırgız Özerk Bölgesi yaklaşık iki yıl sürdü (1924'ten Ocak 1926'ya kadar). Bu iki yıl boyunca, bölgesel otoriteler Kırgızistan sınırlarını netleştirme ve yerel yönetim birimlerini düzenleme işlerini yaptı. Ayrıca halkın yaşam gereksinimlerini incelemek, Kırgızistan'da Sovyet sisteminin kurulması ve ekonominin yeniden inşası yönetimin öncelikli konularındandı. Ayrıca daha önce birbirlerinden bağımsız olarak yönetilen kuzey ve güney Kırgız bölgelerinin eşzamanlı olarak tek bir yönetimde toplanması, Buna uygun bölgesel hükümet organlarının oluşturulması ve kongre toplantılarının yapılması gibi faaliyetler yapıldı. Kırgız hükümetinin mevcudiyeti sırasında, Türkistan özgürlük hareketini ortadan kaldırma, Manap hâkimiyetine karşı mücadele, emekçi Kırgız halkını, Sovyet, parti ve meslek örgütlerine dâhil etmek konuları da ihmal edilmemişti⁴⁰⁹.

A. C. Baktıgulov'un verilerine göre Kara Kırgız Özerk Bölgesi, 4 bölge, 6 şehir, 75 ilçe, 721 köy, 724-727 arası küçük köy ve 5 mezradan oluşmuştur. Ayrıca Kırgızlar, Kara Kırgız Özerk Bölgesinin 798.770 olan nüfusunun %64'ünü oluşturmaktaydılar⁴¹⁰.

⁴⁰⁹ Riskulov, **Kırgızistan**, s. 68-69.

⁴¹⁰ Baktıgulov, Mambetova, **İstoriya Kırgızov...**, s. 236.

Kara Kırgızların tarihsel ve etnografik açıdan Kırgız halkı ile aynı olması ve çarlık rejiminin Kırgızları işgali sırasında Kara Kırgız ismini vermesinden dolayı Tüm-Rusya Merkezi Yürütme Komitesi Başkanlığı, 25 Mayıs 1925 tarihinde Kara Kırgız Özerk Bölgesi'ni Kırgız Özerk Bölgesi olarak yeniden adlandırmıştır⁴¹¹. 1925 Mart'ında Kırgız Özerk Bölgesi Sovyetlerinin ilk kurucu kongresinde, delegeler, tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesini bölgenin Kırgız Özerk Cumhuriyeti'ne dönüştürülmesi için ricada bulunma teklifinde bulundular. Bölgesel yürütme komitesi başkanlığı, 6 Aralık 1925 tarihinde, bu soruyu Rusya Merkez Yürütme Komitesi'nden önce gündeme getirdi. Rusya Merkezi Yürütme Komitesi Başkanlığı, Kırgızistan üyelerinden gelen talepleri göz önüne alarak, 1 Şubat 1926, Kırgız Özerk Bölgesi'nin Kırgız Özerk Cumhuriyeti'ne dönüşümüne ve RSFSR'ye girişi ilişkin bir karar aldı⁴¹². Alınan kararlar beraber bağımsız Kırgız devletine giden yolda bir aşama daha geçilmiş oluyordu.

Kırgız Özerk Cumhuriyeti'nin topraklarının çoğu, Merkezi Tiyanşan dağ sistemi içinde kalmaktaydı. Ülkedeki akarsu kaynaklarının tamamı çevredeki sıradağlarda bulunmaktaydı. Bu nehirlerin birçoğu Orta Asya'nın bir dizi büyük nehrin ilk kollarını oluşturmaktadır. Kırgızistan'ın en önemli nehirlerinden biri olan Çüy, Tiyanşan dağlarındaki çeşitli kaynaklardan beslenmektedir. Kırgızistan'ın iklimi genellikle karasaldır (kuru), sıcak yazlar ve şiddetli kışlara sahiptir. Bu iklim özelliklerinin en belirgin olduğu yerler Kırgızistan'ın ovaları ve bazı dağlarıdır⁴¹³.

⁴¹¹ **Konstitutsii i Konstitutsionniye Aktı RSFSR (1918-1937)**, Moskova 1940, s. 172.

⁴¹² A. Cunuşev, **İz İstorii Obrazovaniya Kirgizskoy Avtonomnoy Respubliki**, Frunze 1966, s. 81. Ayrıntılı bilgi için bkz "Postanovleniya" **III. Sessiya Vserossiyskogo Tsentralnogo Ispolnitelnogo Komiteta XII. Sozyva**, Moskova 1926.

⁴¹³ Riskulov, **Kirgizistan**, s. 3-9.

Kırgız Özerk Cumhuriyeti'nde 261.884 göçmen, 158.933 yarı göçmen ve 307.497 yerleşik nüfusa sahipti. Göçebe bölgeleri, Kırgız topraklarında dağınık bir haldeydi ve diğer bölgelerle çok az bağlantılıydı⁴¹⁴.

Kırgız milli aydınlarının mücadeleleri sonucunda Abdulkadir Orozbekov 1926 yılında Kırgız Hükümetinin ilk yerli başkanı seçilmiştir⁴¹⁵. Ancak bu kısa süreli bir durumdu ve 1933 yılında Stalin'in getirdiği sistemle cumhuriyetin üst düzey makamlarına Kırgızların yerleştirilmesi konusu son bulacaktı. Kırgızların tasfiye edilerek yerlerine Rus milliyetçilerin atanmasıyla büyük ölçekte bir Ruslaştırma politikasına başlanmıştır. Komünist Parti dışındaki tüm gruplar tasfiye edilmiştir. Bu vesile ile çoğulculuk anlayışı terk edilerek *Korenizatsiya*⁴¹⁶ politikası uygulanmaya başlanmıştır⁴¹⁷. Sovyetler, iktidara geldikten sonra halka vadettikleri özgürlük, bağımsızlık ve Sovyet vatandaşı gibi projelerine çok kısa bir sürede ters düşmüştü. Ülke zamanla yerli halkın yönetimden uzaklaştırıldığı ve açıkça Sovyet ideolojisini yerleştirme ve asimilasyon faaliyetlerinin yapıldığı bir ülke haline gelmişti.

1929 yılında Sovyet anayasası çerçevesinde ilk Kırgız anayasası kabul edilmiştir⁴¹⁸. 5 Aralık 1936'da kabul edilen SSCB Anayasası ile birlikte Kırgızistan,

⁴¹⁴ Tsaga, KirgSSR, F. 21, Op. 2, Delo 186, *Sovetskiy Kirgizistan...*, s. 114.

⁴¹⁵ Orozalieva, *40 Let ...*, s. 81.

⁴¹⁶ SSCB'nin yerleştirme çalışmalarına verilen isimdir. Ulusal kadroların hazırlanmasını, çalışmalarının yerel dillere çevrilmesini ve çeşitli milletlerden çalışan grupların devlet inşaatı projelerine dâhil edilmesini içeren karmaşık bir devlet eylemleri grubuydu. Bu politika, Rus ve Avrupalı kökenli bireylerin ulusal cumhuriyetlerin idari ve parti organlarına hâkim olduğu 1920'lerin ilk yarısına kadar uzanıyor. Birçoğu yerel dilleri konuşmadı ve hatta yerel gelenek ve kültürlerin temel anlayışlarından bile yoksun kaldı. Genel olarak, yerli grupların bu kurumlara bu zamana kadar katılımı önemsizdi. Bu politika bu sorunu gidermeye yönelikti. Bahodir Pasilov, "National Policy and Identity under the Soviet Authorities in Uzbekistan in the 1920s and 1930s", *The Copenhagen Journal of Asian Studies*, Sayı 28(2), Kopenhag 2010, s. 29.

⁴¹⁷ Gregory R Koldys, "Kırgızların Siyasal-Tarihsel Bir İncelemesi", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 19, Ankara 2002, s. 523-524.

⁴¹⁸ Altmışova, "Abdikadir Orozbekov: Kırgız Sovyet...", s. 116.

Sovyet sosyalist cumhuriyeti olarak SSCB'nin bir parçası oldu⁴¹⁹. Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, çizilen sınırlarına göre 1 bölge, 15 şehir, 32 kasaba, 2340 köy ve köy altı yerleşim biriminden oluşmuştur⁴²⁰. 1 ülke nüfusunun yüzde 64'ü Kırgızlardan, yüzde 14'ü Ruslardan, yüzde 10'u Özbeklerden, yüzde 7'i Ukraynalılardan, yüzde 4'ü de Uygur, Tacik, Dungan, Tatar, Alman ve diğer etnik gruplardan oluşmaktaydı⁴²¹. 1926 yılında ismi Bişkek olan Kırgızistan başkentine Sovyet tarafından Bolşevik komutan Frunze'nin adı verilmiştir⁴²². Bölgeler Sovyet idareciler tarafından taksim edilmiştir. Dolayısıyla sınırlar bölgenin gerçeklerin uzak kalmış, buradaki demografik yapı dikkate alınmamıştır.

4.2.2. Sovyetlerin Kırgızistan Politikaları

Sovyet iktidarı, Kırgız aydınların dışında bölgedeki biy ve manapları iktidarlarının ilk yıllarında kendi sistemlerini oturtmak için kullanmış, sonrasında da onları tehlike olarak görüp cephe almıştı. Lenin ve arkadaşları Biyler ve Manapları kullanarak Çarlık Rusya'nın baskı ve dikta yönetimi ile bölgeyi yönettiği düşüncesini Kırgız halkına kabul ettirmek için etkili propagandalar yapmışlardır. Lenin önderliğinde devrimciler, halk üzerinde etkili olabilecek, “*Çarlık Hükümeti Kırgız halkının olduğu gibi tüm halklarında haklarını sömürmektedir*”⁴²³. Şeklindeki ifadeleri sıkça kullanmışlardır.

⁴¹⁹ Baktıgulov, Mambetova, *İstoriya Kırgızov...*, s. 237.

⁴²⁰ K. Orazaliyev, *Kırgızskoy SSR 40 Let*, Frunze, 1966, s. 4.

⁴²¹ Tsiga, KirgSSR, F. 21, Op. 10, Delo 100, s. 155, *Sovetskiy Kırgızistan...*, s. 155.

⁴²² Baktıgulov, Mambetova, *İstoriya Kırgızov...*, s. 238.

⁴²³ Orazaliyev, *Kırgızskoy ...*, s. 24.

Göçebe Kırgızlar arasında feodalizmin ekonomik temelleri, başlıca üretim araçları olan arazi üzerindeki manap ve bayların arazi mülkiyetiydi. Bunlara, ekilebilir arazi, mera alanları, yaylak ve kışlaklar ile av alanları da dâhildir. Hayvancılık araziden ayrı düşünülemezdi ki burada bahsi geçen araziler, genellikle boy liderleri olarak görünen feodal beylerin tekeline idi⁴²⁴. Ekonomik ve siyasi konumlarına göre bölünmüş feodal liderler, manap, datka, bey, bay, biy, kazı vb. olmak üzere birkaç unvana ayrılmıştır⁴²⁵.

Kırgız toplumunun ana sınıfları, bir yanda feodal sınıfın hâkim olduğu manaplar, biyeler (hakimler), baylar ve başkaları, diğer yanda sömürüye maruz kalan işçi sınıfı olmak üzere ikiye ayrılırlardı. Bununla birlikte Kırgızlarda kölelik te mevcuttu. Köleler, çoğunlukla diğer milletlerden ve boylardan savaşlarda ele geçirilen savaş esirleri idi. Ele geçirilen bu köleler, genellikle beylerin ev işlerinde kullanılır, kısmen de üretime katılırlardı. Ancak bunların sayısı oldukça küçüktü. Yönetici sınıfı, çeşitliliğinden dolayı dikkat çekiciydi. Yönetici unvanlarının ve yerel alternatifleri, boy hayatının uzun süre korunması nedeniyle ortaya çıkan sınıflardır⁴²⁶.

Büyük feodal anlamına gelen manap terimi sadece Kuzey Kırgızistan'da yaygınlaşmıştır. Güneydeki Kırgızlar ise manap terimini kullanmamışlardır. Kırgızistan'ın güneyinde Semerkant ve Fergana bölgelerindeki Kırgızlar Hokand hanlığına bağlı yaşamışlardır. Kırgız beylerini kendi tarafına çekmeye çalışan Hokand hanlığı bunlara datka ve bek unvanlarını vermiştir. Datka ve bekler, manaplar gibi aynı iktidara sahip olmuşlar ve aynı sosyal fonksiyonu yerine getirmişlerdir.

⁴²⁴ Hasanov, *Narodnie Dvijeniya...*, s.10.

⁴²⁵ Usenbaev, *Obşestvenno-Ekonomičeskiye...*, s. 119.

⁴²⁶ Hasanov, *Narodnie Dvijeniya...*, s.11.

Kuzeydeki Kırgızlar ise Hokand hanlığına formalite olarak bağlı kalmışlardır. Manaplar Han'ın emrini yerine getirip halktan han için vergi toplamışlardır⁴²⁷.

Tüm Türkistan'da olduğu gibi Kırgızlar da durum Rusya'dan çok farklıydı. Türkistan'da Rusya'daki gibi sınıf farkı olmamıştır. Yani Manaplar ile Pomyeşik, Kulak adı verilen soylular birbirlerinden farklı olmakla beraber hiçbir ortak özellikleri de yoktu. Sovyet idarecileri durumu kendi ideolojilerine uygun hale getirebilmek adına Ekim Devrimi'nin gerçekleşmesiyle halkın gerçekleri fark ettiği ve Kırgızistan'da hakları için mücadelelerin başladığına dair propagandalar yaparak Manapları hedef göstermişlerdir. Bolşeviklerin kurduğu yeni sistemde yeri olamayan Manaplar 1916 isyanın bastırılmasından sonra eski gücünü kaybetmiştir⁴²⁸.

Manapların Bolşeviklerin Kırgızistan'da yönetime gelmeleriyle beraber çok büyük güç kaybına uğramalarına rağmen hala halkı yönetebilmesi ve sözlerinin itibar görmesi Bolşevikler tarafından fark edilmiştir. Bu sebeple yeni yönetim, Manapları kendi taraflarına çekerek çıkarları için onları kullanma yoluna gitmişti. Merkezden yeterli kadrolar gelene kadar ve yeterli sayıda eleman yetiştirilene kadar bu çıkar ilişkisi devam etmiştir⁴²⁹.

Bolşevikler başa geldikten sonra 1930-31 yıllarında Manaplara ait 89 çiftlik kamulaştırılmıştır. 1925-35 yılları arasında ise toplam 117 Manap çiftliği istimlak edilmiştir. Bu çiftliklerde ortalama olarak 621 büyük baş hayvan varlığı mevcut olup

⁴²⁷ Tamara Ölçekçi, "Manaplar ve Kırgız Tarihindeki Roller", **Bilig**, Sayı 67, Ankara 2013, s. 114.

⁴²⁸ S. B., Canturov, **Grajdanskaya Voyna v Kirgizskoy SSR**, Frunze 1963, s. 175.

⁴²⁹ Ölçekçi, "Manaplar...", s. 118-119.

toplamda 24.215 sığır bulunmuştur⁴³⁰. Sovyetler, yönetimi ele aldıkları ilk dönemlerinde hem halkın destek ve sempatisini kazanmak hem de geniş bir coğrafya için kadroları yetmediği için biy ve manapları aracı olarak kullanmışlar ve onların varlıklarına göz yummuşlardı.

1925 yılında alınan bir karar ile tüm eski belgeler iptal edilerek yeni bir mülkiyet kanunu getirilmiştir. Bu şekilde yasal haklar yok edilerek büyük arazi sahipliği ortadan kaldırılmak istenmiştir. Bütün vakıf toprakları ve Devlet Arazi Fonu'nun toprakları Sovyet yönetiminin aldığı kararlarla topraksız ve düşük arazili çiftçilere arazi tahsis edilmesi kararlaştırıldı⁴³¹. 1925 yılında Bütün Rusya Merkezi Yürütme Komitesinin özel komisyonunun raporuna göre Türkistan bölgesinde 161 köy, 175 çiftlik ve 95 ev tahliye edilmiştir. Bu çalışma kapsamında 8084 Rus aile tahliye edildi ve yeniden yerleştirildi. El konulan 232891 desyatin toprak arazi fonuna aktarıldı. Bu düzenlemede 20300 desyatin toprak da 1233 hanelik Kırgız göçmen grubuna tahsis edildi⁴³².

Sovyetlerin Kırgızistan'da giriştiği politikalar ilk etapta tepki çekmemiştir. Üretimde ve sosyal hayatta eşitlikler ve özgürlükler vadetmesi Manap ve Biyler'in yönetiminde yaşayan Kırgızlar tarafından olumlu karşılanmıştır. Ülke genelinde farklı sosyal sınıfları barış içerisinde bir araya getirmeye çalışılması tek tip toplum oluşturma planının bir parçasıdır⁴³³.

⁴³⁰Cumadil Sapaloviç Baktıgulov, **İz İstorii Prihoda Kırgızkogo Krestyantsva k Osedlosti i Sosyaliŭeskim Sposobam Hozyaistvovoniya**, Frunze 1971, s. 75.

⁴³¹Tsga, KirgSSR, F. 20, Op. 1, Delo 11, s. 94-95, **Sovetskiy Kırgızistan...**, s. 120.

⁴³²Tsga, KirgSSR, F. 20, Op. 1, Delo 145, s. 289-290, **Sovetskiy Kırgızistan...**, s. 120-121.

⁴³³İ. Soktojev, **Formirovanie i Razviti Sovetskoy İntelligentsi Kırgızistana**, Frunze 1981, s. 4.

Milli aydınlar ülkede gerçekleştirilen değişimlerin nasıl sonuçları olacağını önceden fark etmesine rağmen Sovyet yönetiminin müdahaleleriyle bastırılmışlardır. Bununla alakalı olarak SSCB, 1930'lu yıllarda Kırgızlar milli değerlerinin sosyalizmin prensipleriyle uyuşmadığını belirterek bu konuda bir çatışmaya girmiştir. Kırgız halkı Sovyet ideolojisini benimsemek zorunda bırakılarak komünist düşünce yerleştirilmeye çalışılmıştır. Sovyet propaganda ve hâkimiyet kurma çalışmaları aktif bir şekilde bölgede devam etmiştir. Yerleşik Kırgızlar, yoğun bir propagandaya maruz bırakılırken göçmen Kırgızlar da bu faaliyetlerden nasibini almıştır⁴³⁴. Şehirlerde yaşayan halk daha çok propagandaya maruz kalıyordu. Ancak kırsalda yaşayanlar da propagandalardan nasibini alıyordu.

Sovyetlerin ilk yıllarında Kırgızistan'ın nüfusu üç gruba ayrılmıştı: yerleşik, yarı göçebe ve göçebe, en önemli grup göçebe idi; bu grup, iş verimliliğindeki artışı ile ekonominin ve kültürün gelişmesini engellediğine inanılıyordu. Kırgızistan ulusal ekonomisinde hayvancılığın temel öneme sahip olduğu göz önüne alındığında, 1926'da Tüm Rusya Merkezi İcra Komitesinin üçüncü oturumunda pamuk, pirinç, şeker pancarı gibi sanayi bitkilerinin yetiştiriciliğinin yanı sıra, tarımın gelişmesiyle birlikte bir besin üssü oluşturma ihtiyacına dikkat çekilmiştir. Madencilik ve imalat sanayinin gelişmesine özel dikkat gösterildi, İnce yün ve yarı kaba yünlü koyun yetiştiriciliğinin geliştirilmeye çalışıldı. Hayvan yetiştiriciliğine önem verildi⁴³⁵.

1920'lerde Sovyet Türkistan'ında olduğu gibi Kırgızistan'da da Toprak-Su Reformu yapılmıştır. Reformun hedefi, bölgeye 1917 Ekim Devrimi'nden önce gelen

⁴³⁴ Orazaliyev, "Kırgızskoy...", s. 25.

⁴³⁵ Alpatskiy, **K İstorii Osedaniya...**, s. 36.

Rus köylüleriyle yerli halkın toprak ve sudan eşit şekilde yararlanmasını sağlamak; zenginlerin ellerinde bulunan fazla toprakları alıp fakirlere dağıtmaktı. Bu reform, Kırgızistan’da iki safhada gerçekleştirilmiştir: 1921-1922 yıllarında kuzeyinde uygulanan söz konusu reform, güneyde Basmacı Hareketinin devam etmesi sebebiyle 1927-1928 yıllarında hayata geçirilebilmiştir. Kolektif çiftliklerin ortaya çıkmasına Toprak-Su Reformunun büyük katkısı olmuştur. Adı geçen reform ileride gerçekleştirilecek olan kolhozlaştırmaya zemin hazırlamıştır. Güney bölgelerde kolhozların büyük kısmı 1927-1928 reform sırasında Rus asıllı ve yerli zenginlerden, tüccarlardan müsadere edilen toprakların üzerinde kurulmuştur⁴³⁶. Yapılan uygulamalarla topraklara el koyan yönetim, daha sonra burada kuracağı çiftliklerle tarımda özel teşebbüsü tamamen ortadan kaldırmış, halkı kendi toprağında işçi yapmıştı.

1937 yılına gelindiğinde Kırgız topraklarında kolhozlaştırma politikası devam ediyordu. 1937 yılında Kırgız Halk Komiserleri Konseyi, kolhozların ekonomik, kültürel ve sosyal yapısını düzenlemek için bir eylem planını onaylamıştı. Kolхозlarda arazi etütleri yapılacaktı. Toplam uzunluğu 100 km olan 17 adet su boru hattının ve 400 hektarlık bir alanda bataklıkların drenajının yapılması planlanmıştı. 2320 ev, 28 hamam inşa edilmiş, 950 evin inşası da tamamlanmıştı. Bu proje için yaklaşık 1300 ruble bütçe ayrılmış ve bitiş tarihi olarak da aynı yıl 1 Kasım tarihi belirlenmişti⁴³⁷.

⁴³⁶ Zuhra Altımişova, “Sovyetler Birliği’nde Kolhozlaştırma Hareketlerine Dair Bazı Tespitler Kırgızistan Örneği”, **XVII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı**, Cilt 2, Ankara 2018, s. 556.

⁴³⁷ **Sovetskiy Kırgızistan...**, s. 210. **Sovetskaya Kirgiziya**, 18 Mayıs 1937.

Mart 1918'de, sanayiye kontrol etmek için Türk Bölgesel Ekonomik Konseyi kuruldu. Bu konseyin temsilcilikleri İlkbahar ve yaz boyunca, Kırgızistan'ın birçok yerinde ve ilçesinde kuruldu. Bölge ekonomisi ile ilgili çalışmalar yaptılar. 1920 yılına gelindiğinde tüm sanayi kuruluşları Bişkek ve Prejevalsk bölge devrimci komiteleri tarafından kamulaştırıldı. 1920 yılında, fabrika ürünleri savaş öncesi seviyenin sadece %18'ini oluşturuyordu⁴³⁸. Toprakta yapılan kamulaştırma faaliyetleri sanayi kuruluşları içinde yapılmıştı. Tarım ve sanayideki kamulaştırmalar neticesinde ülke tamamı devletin malı haline gelmişti.

Türkistan sınırlarla bölündüğünde, gitti: Kızıl Kaya, Sülüktü, Kök-Cangak ve Narın kömür madenlerini, Tuya-Muyun radyum madenlerini ve Cel-Su tuz madenlerini (tüm Kırgızistan'ın Fergana bölgesinde) Kırgızistan sınırları içinde kaldı. 1 pamuk, 2 testere fabrikası, 5 tabakhane, 2 yağ fabrikası, 2 bira fabrikası ve 8 değirmen imalat sanayinden çıkarıldılar. Bu işletmelerin hemen hemen tümü, ilkel ekipman ve küçük bir üretim hacmine sahip yerlerdi. 1925'te el sanatları sektöründe, şehirlerde yaklaşık 1.195 işletme vardı. Bunlardan sadece 68'i makineleştirildi, kırsal alanlarda da 874'ü makineleştirilmiş 2.685 el sanatları işletmesi vardı. Bahsi geçen sektörlerde istihdam edilenlerin sayısı şehirlerde 2,408 köylerde - 3,328 kişi idi⁴³⁹.

1931 yılına gelindiğinde Frunze'de bir tuğla fabrikası kurulmuş, Oş'ta bulunan mevcut tuğla fabrikası da yenilenmiş ve büyütülmüştü. Kızıl Kaya Sülüktü ve Narın'daki taş kömürü madenleri, Kadamçay'daki antimon madenleri ve Cangır Taş'ta bulunan petrol arama faaliyetleri başta olmak üzere madencilik sektöründe

⁴³⁸ Baktıgulov, Mambetova, **İstoriya Kırgızov...**, s. 239.

⁴³⁹ Rıskulov, **Kırgızistan**, s. 73.

büyük yatırımlar gerçekleştirilmişti. Ayrıca ülkede şeker, et işleme, makarna, tütün işleme, sabun, ahşap yapı malzemeleri ve pirinç işleme fabrikaları ile Frunze’de Termal enerji santrali kurulumuna başlanmıştı⁴⁴⁰. Bu dönemde yerli işçilerin sanayi sektöründeki payı yüzde 29.7, inşaatla yüzde 11.6, kolhozlarda yüzde 31.1, Sovyetlerin yönetim kademelerinde yüzde 50.3 ve diğer kurumlarda yüzde 42.4 kadardı. Bütün işçiler içinde yerli halktan olan işçilerin oranı yüzde 27,8’dir. Belirtilen bu oranı yetersiz olarak kabul etmek gerekir. Çünkü Kırgızistan’ın toplam nüfusu içinde yerel halkın oranı yüzde 70’in üzerindeydi⁴⁴¹.

Kırgızistan’da II. Dünya Savaşı öncesi 3 tane beş yıllık kalkınma planı hazırlanmış fakat uygulanmamıştır. Bolşeviklerin bu konuda bulunduğu herhangi bir girişim olmamıştır. Dünyada ortaya çıkan kriz ve savaş ortamı sebebiyle Kırgızistan’da sanayi yatırımlarına ağırlık verilmiştir. Bölgede ekim devriminden önce sadece hafif sanayi olarak 47 fabrika bulunurken, 1940 yılında ise 13.140’dan fazla büyük sanayi işletmesi olup, üretimde bu yıllarda 153 kat daha artmıştır⁴⁴². Kırgızistan’da endüstriyel yatırımlara ağırlık verilmesi ve sanayi işletmelerinin sayılarının çok fazla artmasının bir sebebi de dünya savaşından dolayı Rusya’nın batısındaki sanayi kuruluşlarının doğuya kaydırılmasıydı.

Yatırımların sürdürülebilmesi ve ulaşımı açısından bölgenin ulaşım ağı ihtiyacı karşılayabilecek durumda değildi. Bu nedenle bölgedeki fabrika ve tesislerin hammadde ihtiyacını karşılamak ve üretilen ürünlerin sevkiyatını yapmak için ulaşım ağının geliştirilmesine hız verilmiştir. Frunze-Kant, Karasu-Oş, Celalabad-Kok

⁴⁴⁰ Tsiga, KirgSSR, F. 21, Op. 5, Delo 143, s. 151-152, **Sovetskiy Kirgizistan...**, s. 164.

⁴⁴¹ Tsiga, KirgSSR, F. 99, Op. 3, Delo 85, s. 2, **Sovetskiy Kirgizistan...**, s. 166.

⁴⁴² Suyunali Karimbayev, **Vsenarodniy Padvig**, Frunze 1970, s. 4.

Cangaç ve Fergana-Kızıl Kaya demiryolu hatlarını inşa edildi⁴⁴³. Bu çalışmalar neticesinde ülkedeki demir yolu 178 km ulaştı. Aynı dönemde kara yolu ağı da uzatılmaya devam edilmiş, toplamda 10 bin km uzunluğu geçmiştir⁴⁴⁴. Kırgızistan'daki ulaşım ağlarının bu şekilde genişlemesi ve geliştirilmesi yerli halktan çok Sovyet rejiminin çıkarlarına hizmet ediyordu. Rejimin ideolojisini her bölgeye ulaştırmada, tarım ve sanayi için ihtiyaçların karşılanmasında çok büyük rol oynuyordu.

Yaşamın her alanında olduğu gibi Sovyetler eğitimde de yerli ve geleneksel sisteme de düşman olmuşlardı. Buradaki eğitim anlayışını kendilerine zıt gören yönetim açtıkları yeni okulları kendi ideolojileri halka empoze etme aracı olarak kullanmışlardır. Bolşevik yönetimi Kırgızistan'da iktidara gelene kadar bölgede 103 ilkokul, 3 ortaokul bulunmakta olup, ortaokul üzeri eğitim veren 1 okul mevcuttur. Okullardaki toplam öğrenci sayısı ise ilkokulda 6.519 ortaokulda yaklaşık olarak 450 öğrenci, ortaokul üzeri okulda ise 100 öğrenci olarak kayıtlara geçmiştir. Sovyet idareciler tarafından eğitimde ilk hamle yetişkinler arasında okuma yazma öğretme seferberliği başlatılarak gerçekleştirilmiştir. 1930-31 yıllarına gelindiğinde ise 14 yaş altı gençlerin okutulması zorunlu hale getirilmiştir. Gelişmelerle birlikte Sovyet tipi okullar artık Kırgızistan'da yayılmaya ve etkili olmaya başlamıştır⁴⁴⁵. 1941 yılına gelindiğinde ülkede 1531 ilkokul, 25 teknik okul, 6 yüksek öğrenim kurumu ve 23 eğitim araştırma enstitüsü faaliyetlerine devam ediyordu⁴⁴⁶.

⁴⁴³ Orozalieva, **40 Let ...**, s. 120.

⁴⁴⁴ U. A Asanbayev, **Soveti Kırgızı v Borbe za Stroitelstva Sostsalizma 1929-1932**, Frunze 1986, s. 40.

⁴⁴⁵ Asanbayev, **Soveti Kırgızı ...**, s. 69.

⁴⁴⁶ **Sovetskiy ...**, s. 269. **Pravda**, 1 Mart 1946.

SSCB, Kırgızistan’da okuryazarlık oranını yükselterek Sovyet ideolojisine göre bir dil oluşturmaya çalışmıştır. Kırgız edebiyatı içi boşaltılarak, Rusça resmi dil haline getirilmiş, Kırgızca arka plana atılmıştır. Dilde yapılan değişikliklerden sonra Sovyet yönetimi din konusuna da ilgi göstermiştir. Kuran-ı Kerimin bir Sovyet versiyonu yazılması konusunda adımlar atılmış, Komünist idarecilerin istekleri doğrultusunda değişiklikler yapıldıktan sonra Rusça Kuran-ı Kerimler okutulmaya başlanmıştır. Tüm bu çalışmalar yapılırken dini eğitim veren medreseler de büyük sansür, baskı ve engellemelerle karşılaşmıştır⁴⁴⁷. Materyalist bir düşünce yapısına sahip olan yeni rejim dini halk için bir afyon niteliğinde olduğunu düşünüyor ve kendi düşünce yapılarını daha modern ve çağdaş görüyorlardı.

Kırgızlar, Hokand hanlığı döneminde vergilerini ödedikleri müddetçe yönetimle pek bir sıkıntı yaşamamışlardı. Sosyal ve siyasi olarak kendi hayatlarına karışılmayan bu dönemden sonra bölgeyi işgal eden çarlık yönetimi Kırgızların, kültürel ve toplumsal hayatlarına müdahale etmişti. Ancak siyasi olarak dağınık bir şekilde yaşayamaya devam etmiş ve resmi olarak sınırları belli bir bölgeleri olmamıştı. 1917 Ekim devriminden sonra iktidara gelen Sovyet yönetimi kendi sistemlerini Kırgız bölgelerinde kurduğu zaman en dikkat çekici değişiklikler bölgenin idari yapısında olmuştur. Hayatlarının her alanına müdahale edilen Kırgızlar, aynı dönemde devletleşme yolunda ilk adımları atmış oldular. İlk girişim olan dağlık Kırgız bölgesi teklifinin reddedilmesine rağmen sonrasında yaşanan gelişmeler neticesinde Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştu. Bu cumhuriyet 1991 yılında bağımsız bir devlet olarak dünya siyasetinde yerini alacaktı.

⁴⁴⁷ Koldys, “Kırgızların Siyasal...”, s. 524.

4.3. Sovyet Sisteminin Kırgızistan'daki Yansımaları: Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Meseleler

4.3.1. Sovyet Sisteminin Kırgızistan Ekonomisine Yansımaları

Rus hâkimiyetine girdikten sonra Kırgız ekonomisinde önemli değişiklikler meydana geldi. Rusya'ya katılmadan önce Kırgız ekonomisi geleneksel bir tarza sahipti. Kırgızistan'da Rusya'ya katılım ile ticaret gelişmeye başladı, yeni şehirler ortaya çıktı, yollar açıldı, bölgenin doğası ve fosil zenginliği incelendi. Bu dönemde Türkistan'ın diğer bölgeleri arasında, Kırgızistan, tarım ürünlerini işleyen, az gelişmiş sanayiye sahip, hayvancılık ve tahıl bölgesi olarak öne çıkıyordu. Kırgızistan'ın kuzeyi hayvancılık ve buğday bakımından daha zengindi. Ekonomik yapısı komşu bölgeler ile aynıydı. Güney Kırgızistan'da hayvancılık ve tarla tarımı büyük ölçüde gelişmişti⁴⁴⁸.

XIX. yüzyılın sonlarında, küçük kasabalarda ve şehirlerde küçük ölçekli el sanatları üretimi ile birlikte, Rus ve Doğu tüccarlarının temsilcileri olan küçük özel üretim teşebbüsleri ortaya çıktı. Ayrıca, tarımsal hammaddelerin işlenmesi için nispeten büyük faaliyetler de bulunmaktaydı. Kırgızistan'ın günümüz topraklarında, 1913 gibi erken bir dönemde fabrika tipinde 30'dan fazla şirket vardı. Bunlar, Kırgızistan'ın güneyinde kömür madenleri, petrol sahaları ve birkaç pamuk fabrikasıydı. Şehirlerde ve başka dağlık bölgelerdeki diğer büyük yerleşimlerde de fabrika, işletme ve değirmenler vardı. Bu işletmelerin en büyüğü Kızıl Kaya ve

⁴⁴⁸ Zima, *Kirgiziya Nakanune Velikoy...*, s. 18.

Sülüktü kömür madenleriydi⁴⁴⁹. Bu dönemde bölge ekonomisi hayvancılık ve az miktar da olsa tarım profilinin yavaş yavaş dışına çıkmaya başlamıştı. Kurulan işletmeler, fabrikalar ve madenler bölge ekonomisinin sanayi ve üretim açısından az da olsa ilerleme ve gelişme gösterdiğinin bir kanıtıydı.

Sovyet iktidarı ile birlikte geleneksel Kırgız ekonomisinde büyük değişiklikler meydana geldi. Bu dönemde ağır ve zirai makinelerin üretimine, hafif elektrik motorlarının imalatına ve aynı zamanda madencilğe yönelik Sovyet bütçesinden ayrılan büyük ölçekli yatırımların, 1930'lar boyunca Kırgızistan'a gelmesiyle endüstrileşme başlamıştır. Temelde başkent Frunze ve Oş olmak üzere endüstrileşmenin ilk etabında (1929-1939) birçok fabrika inşa edilmiştir. Kırgızistan'ın endüstriyel üretimi, 1930'lar boyunca senelik ortalama %14 oranında artarak 1937'de endüstri sektörü toplamda 1913 senesine kıyasla 20 kat büyümüştür⁴⁵⁰.

Kırgız ekonomisini yeniden kalkındırma sürecinde eski fabrikalar yenilenmiş, yeni fabrikalar da kurulmaya başlanmıştır. Kızılkaya, Taşkömür, Sülüktü gibi ülkedeki kömür madenlerindeki üretim 1940 yılına gelindiğinde 1.383.000 tona ulaşmıştı. Bu dönemde Oş şehrinde iplik fabrikası, Frunze' de Kombine et tesisi, bez, pamuk, deri ve şeker fabrikaları açılan yeni fabrikalara örnektir⁴⁵¹.

İlk etapta tarım ve hayvancılığa dayanan geleneksel bir yapıya sahip olan Kırgız ekonomisi, çarlık döneminde farklı alanlarda kurulan fabrika ve kuruluşlarla

⁴⁴⁹ Baktıgulov, Mombekova, **İstoriya Kırgızov i Kırgızstana ...**, s. 196.

⁴⁵⁰ Rafis Abazov, "Sovyet Sisteminde Kırgızistan; Milli Devletin İnşası ve Milli Kimliğin Doğuşu", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 19, Ankara 2002, s. 531-532.

⁴⁵¹ **Sovetskiy Kırgızistan...**, s. 269. **Pravda**, 1 Şubat 1941.

yeni bir boyut kazanmıştır. Sovyetler döneminde endüstrileşme ön plana çıkmış, kısa sürede çok büyük gelişme göstermiştir. Yine çarlık döneminde hareketlenen ticaret bu dönemde de canlılığını korumuştur. Ancak ülkenin sahip olduğu özellikler ve coğrafi konumundan dolayı ekonomi çok büyük bir sıçrama yapamamıştır.

Kırgızlar, çarlık döneminde topraklarının istimlak edilmesi, Rus göçmenlerin bölgeye gelmesi, değişen sosyal ve ekonomik durum genel olarak benimsedikleri göçebe hayat tarzını tehdit eder olmuştur. Yeni şartlar altında göçebe yaşam tarzını sürdürmekte zorlanan Kırgızlarda yerleşik hayata geçmeler görülmeye başlandı. 1906-1907 yıllarında, sadece Prejevalks ilçesinde 4222 Kırgız yerleşik hayata geçiş için dilekçe verdi. Pişpek ve diğer ilçelerde yaşayan Kırgızlar tarafından da bu şekilde birçok dilekçe verilmişti. 1910 yılının sonuna gelindiğinde Pişpek ve Narın ilçelerindeki nüfusun yaklaşık üçte biri yine aynı sebeple dilekçe vermişti. Yerleşik hayata geçme girişimlerinin başlamasıyla 1899 yılında Çüy vadisinde Avrupa tipi evlerin bulunduğu Kırgız köyü Taş-Töbe ortaya çıktı⁴⁵². Çarlık döneminde Kırgızlarda yerleşik yaşama geçişte büyük bir artış olduğu görülmektedir. Bu artış çarlık yönetiminin bölgeye hâkim olmasıyla meydana gelen yeni şartlar neticesinde olmuştur.

Sovyetler döneminde hayvanlarına el konulan halk, yerleşik hayata geçmeye zorlanmıştır. Komünist parti yöneticileri, 1931 – 10 bin, 1932 – 30 bin, 1933 – 22 bin, 1934 – 23 bin aile yerleşik hayata geçirmeyi planlamışlardır. El konulan halkın topraklarına kurulmuş Kolhozlara yerleştirilmişlerdir. Ancak bilmedikleri bir yaşam tarzına ayak uyduramayan halkın büyük bir çoğunluğu yerleştirildikleri yerleri terk

⁴⁵² Camgerchinov, o **Progressivnom Znaçenii...**, s. 48.

etmişler, çareyi Doğu Türkistan'a kaçmakta bulmuşlardır. Baskı ve şartlar oluşturulmadan gerçekleştirilen kolhozlaştırma üretimin azalmasına, halkın açlığa düşmesine sebep olmuştur⁴⁵³.

Hokand hanlığı döneminde isteğe bağlı olan yerleşik hayata geçiş, çarlık döneminde yeni düzenin ortaya çıkardığı sonuçlar neticesinde zaruri olarak gerçekleşmişti. 1917 Ekim devrimi sonrasında Sovyet yönetimi yerleşik hayata geçişi zorunlu hale getirmiştir. Bir başka deyişle yerleşik hayata geçiş, Sovyetler döneminde bir devlet politikası haline gelmiştir. Bütün bu sürecin sonunda Kırgızlarda konar göçerlik yok denecek seviyelere düşmüştür. Yerleşik hayata geçiş politikaları Kırgızistan Sovyet yönetiminin de gündeminde önde gelen konulardandı. Buna örnek olarak 1931 yılında çıkarılan bir kararla 8 bin göçebe ve yarı göçebeyi Narın, Atbaşı, Cetı Oguz, Karakol, Alay, Ketmen Töbö, Özgen ve Kızıl Car gibi bölgelere kalıcı olarak yerleştirme yoluna gidilmişti⁴⁵⁴.

4.3.2. Sovyet Sisteminin Kırgızistan Tarımına Yansımaları

Sovyetlerle başlayan yeni dönemde Kırgızlar çok büyük değişimler göreceği bir alan da tarımdı. Hokand hanlığı döneminde bir kısım Kırgızlar, hayvanlarıyla birlikte Issık Köl kıyılarında, Çüy ırmağı boyunca, Talas ve Narın'da yaşarlar, tarımla uğraşırlardı ki bu da önem sırasında ekonomide ikinci sırada geliyordu⁴⁵⁵. Birçok araştırmacının, eserlerinde ve makalelerinde Kırgızları tarımla ilgisi olmayan sadece göçebe olarak yaşayan insanlar olarak nitelendirmelerine rağmen Kırgızlar,

⁴⁵³ Güngör, "Sovyet İktidarının Kırgız ...", s. 404.

⁴⁵⁴ Tsiga, KirgSSR, F. 99, Op. 2, Delo 478, s. 2, *Sovetskiy Kırgızistan...*, s. 201.

⁴⁵⁵ Hasanov, *Narodnie Dviveniya...*, s. 5.

tarımla da ilgileniyorlardı. Bu durum Hokand hâkimiyetinden önce de bu şekildeydi. XVIII. yüzyılın üçüncü çeyreğine dair eserlerde Kırgızların oldukça fazla ekilebilir tarım arazilerine sahip olduğuna dair bilgiler mevcut idi⁴⁵⁶.

Sömürünün yaygınlaştırılmak istenmesiyle beraber tarımda önemli gelişmeler kaydedilerek, 1913 yılında Kırgızistan'da toplam ekim alanı % 55'ken 1940 yılına gelindiğinde % 98,7 tarım alanı oluşmuştur. Yine 1791 ekonomik kooperatif kurularak Kırgızlar burada çalıştırılmıştır. Kırgızistan'da 42 Devlet çiftliği oluşturulmuş, ekilen alan % 99,6'ya yükseltilmiştir. Ekili alan oranında gerçekleşen artış ve Kırgızların ellerindeki malların yardım fonlarına devredilmesi neticesinde elde edilen artış artı üretim olarak gösterilmiştir. Sovyetlere göre ise üretim Kırgızistan nüfusunun ihtiyacını karşılamakla kalmayıp Sovyetler Birliğinin diğer şehirlerine de ekmek ve tahıl ürünleri ihraç edecek seviyeye gelmiştir. Kırgız halkının aleyhinde gelişen ekonomik durum, Sovyet hegemonyasına hizmet ederek Kırgızları yoksulluğa mahkûm bırakmıştır⁴⁵⁷.

Bahsi geçen dönemde tarımda makineleşme de artmıştı. Kolhoz çiftliklerinde ve diğer tarım alanlarında 5 bin traktör ve yaklaşık bin biçerdöver kullanılmaya başlanmıştı. 1939-40 yılları arasında uzunluğu 280 km.'yi bulan 25 sulama kanalı yapılmıştı. Yeni yapılan kanallarla beraber son üç yılda sulama yapılabilen tarım alanı 300 bin hektar daha artarak 752.000 hektara çıkmıştır⁴⁵⁸.

⁴⁵⁶ Usenbaev, **Obşestvenno-Ekonomičeskiye ...**, s. 67.

⁴⁵⁷ Malabayev, **Ukreplenie i Razviti...**, s.32.

⁴⁵⁸ **Sovetskiy Kırgızistan...**, s. 269. **Pravda**, 1 Şubat. 1941.

Tarım konusunda ciddi bir potansiyeli olan bu coğrafya gerekli gelişmeler sağlanamadığı için kapasitesinin altında bir verim alınmıştır. Sovyetlerin tarım politikalarının hayata geçirilmesiyle birlikte, Kırgızistan tarımı yoğun değişimler geçirmiş, dönem itibariyle makineleşmeye önem verilmiştir⁴⁵⁹.

Kırgızlarda tarımın Sovyet yönetiminin başa gelmesinden sonra büyük bir gelişme sağladığı bir gerçektir. Devlet politikaları ve tarım teknolojilerinin de devreye girmesiyle tarım alanları ve üretim artmıştır. Ancak tarımda gerçekleşen bu zenginliğin Kırgız halkına sağladığı fayda tartışmalıdır. Çünkü diğer alanlarda olduğu gibi tarım alanında da zenginlik Sovyet yönetimine akmaya devam etmiş, Kırgızlar, kendi topraklarında çalışan bir işçi olmaktan öteye gidememiştir. Dolayısıyla tarım alanında da yoksulluk Kırgızların yakasını bırakmamıştır.

1917 Ekim devriminden sonra Sovyet yönetiminin şehir şehir Kırgızistan'da ve nihayetinde tüm ülkede yönetimi ele almasından sonra yeni bir döneme giriliyordu. Bu dönemde ülkeye Sovyet sisteminin getirilmesiyle Kırgız halkı yaşamının her safhasında yönetimin baskısını üzerlerinde hissedecekti. Sovyetler, getirdikleri kural ve değişimlerle günlük hayatın, milli değerlerin yeniden dizayn edilmesi için çalışacaktı. Bütün bu çalışmalar neticesinde yeni dönemde bir Türk boyu olan Kırgızlardan bir ulus meydana getirme faaliyetlerine şahit olacağız. Yeni bir ulus inşa etmenin yolu da Kırgızların başta kültür ve dil olmak üzere bütün alanlarda geçmişle bağını koparmak ve mevcut değerleri köklü değişimlerle farklılaştırmak olacaktı. Sovyet yönetimi politikalarını hayata geçirmek için yerli halkı da kendini tarafına çekmeye çalışıyordu. Bunun içinde çeşitli yollar deniyordu.

⁴⁵⁹ Karimbayev, **Patriotizm...**, s. 27-28.

Gerektiğinde onları da bu yeni sisteme motive etmek için ödül ve madalyalar vererek cesaretlendirmeye çalışıyordu. Buna örnek olarak Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin 15. kuruluş yılı etkinlikleri kapsamında sanayi, tarım, bilim ve sanat alanlarında başarı gösteren Kırgızlara çeşitli kademelerde madalyalar verilmişti⁴⁶⁰.

4.3.3. Sovyet Sisteminin Kırgızistan Tarımına Yansımaları

Sovyet döneminin öncesinde Kırgızların hayatında çok önemli bir yer tutan hayvancılık sektörü de meydana gelen değişimlerden kendine düşen payı alacaktı. Yüzyıllar boyunca göçebe Kırgızların ana mesleği geniş çaplı olarak hayvan yetiştiriciliği idi. Bu şekilde nüfusun temel gıda ihtiyacı, ev için malzeme, elbise yapmak için yün vb. ihtiyaçlar karşılanıyordu. Kırgızistan'ın dağlık alanları, sınırsız dağ otlakları, zengin otlak alanları, bol sulama alanları, düşük nüfus yoğunluğu ve ılıman karasal ikliminin doğal ve coğrafi koşulları, göçebe ve yarı göçebe bir büyükbaş hayvancılık ekonomisinin gelişmesini desteklemişti. Göçebe büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinin bölgedeki potansiyeli ve Kırgızlar arasındaki canlılığı Ekim sosyalist devrimine kadar Kırgızların ana mesleği olarak kalmıştı. Bunun başka bir nedeni de hayvancılığın ve el sanatlarının birbirinden ayrılması ile daha fazla gelişme için gerekli olan önkoşulları oluşturmayan düşük üretim gücüydü⁴⁶¹. Kırgızlarda sanayinin gelişme imkânının çok kısıtlı olması ve hayvancılık için mükemmel şartlara sahip olması mevcut durumun değişmesini zorlaştırmaktaydı.

⁴⁶⁰ Sovetskiy Kırgızistan..., s. 270. Sovetskaya Kirgiziya, 1 Şubat 1941.

⁴⁶¹ Usenbaev, Obşestvenno-Ekonomičeskiye Otnoşeniya ..., s. 52-53.

Kırgızlar, geleneksel olarak, Tiyaşan ve Pamir Altay Dağlarının vadilerinde yarı çoban göçebeliği şeklindeki hayvancılıkla, at, koyun, keçi, sığır ve yak yetiştiriciliği ile uğraşıyorlardı. Yüzlerce yıl içerisinde gelişmiş olan bu ekonomik yapı, dağlık olan topraklarının kendine özgü iklimini ve kaynaklarını kullanıyordu. Dikey çoban göçebeliği denilen ekonomi, kalın kar tabakası dağlık bölgeleri kapladığında ve sıcaklık genellikle 20 derecenin altına düştüğünde, kış boyunca dağların daha alçak bölgelerine yapılan mevsimlik göçe dayanıyordu. Yazları ise Kırgızlar yaylalara (cayloo) göç ederlerdi. Yaylalar, dağların yüksek bölgelerinde bulunan vadilerdi. Burada buzulların erimesi ile gelen su ve yağmurlar, yaylalardaki otların büyümesini sağlıyordu. Yaylalar hayvanlar için yeterli otu sağlardı ve insanların ve hayvanların yaz sıcağından korunmaları için uygun yerlerdi⁴⁶². Çarlık döneminin ilk yıllarında Kırgızların ekonomik yapısı Hokand dönemiyle birbirine yakındı ancak sonrasında köklü bir değişime girecekti. Ancak Kırgızlar açısından bu denli kıymetli olan hayvancılık Sovyetler döneminde çok büyük sekteye uğrayacaktı.

1927 – 1928 yılları, Kırgızistan’da yedi milyondan fazla hayvan kayıtlara geçirilmiştir. Bu rakam 1960 yılına kadar Kırgız Sovyet hayvancılık ekonomisinin en üst seviyesidir. Sovyet yönetimi altındaki Kırgızistan’da, üretimin artırılacağı propagandası ile el konulan hayvancılık, uzun süre 1928 seviyesine gelememiştir. Dolayısıyla Sovyet ekonomik sistemi, üretimi artırmaktan ziyade, yavaşlatmıştır⁴⁶³.

⁴⁶² Rafis Abazov, “Çarlık Yönetimi Altında Kırgızlar”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 18, Ankara 2002, s. 608-609.

⁴⁶³ Ebubekir Güngör, “Sovyet İktidarının Kırgız Bozkır Ekonomisine Komünizm Çerçevesinde Yaklaşımı”, **100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası Bildiri Özetleri Kitabı**, Ankara 2017, s. 404.

1928’de ÷lkede sanayinin yeterince geliştiği, ancak ziraat işletmesinin gerilerde kaldığı gerekçesiyle, k÷ylerde bulunan 25 milyon k÷çük ziraat işletmeleri Sosyalist B÷y÷k işletmelere, yani Kolhozlara (Kollektivnoye Hozyaystvo) d÷n÷řt÷rmesi kararı verilmiştir. Stalin devrinde kurulan toplama kampları ve kolhozlaştırma programlarına halk b÷y÷k bir tepki g÷stermiştir. Çünkü geçim kaynakları olan hayvanlarını kolhoza vermek istemiyorlardı ve kendi hayvanlarını kesmeye başladılar. Bunun sonucunda 1930 yılında Kırgızistan’da b÷y÷k baş hayvanlar y÷zde 24,4, atlar y÷zde 18,5 ve koyun ile keçiler y÷zde 15,5 oranında azalmıřtır⁴⁶⁴. Ancak sonraki on yıllık s÷reçte hayvancılıkta bir iyileşme durumu olmuş 1940 yılına gelindiğinde b÷y÷kbaş sayısı y÷zde 175, at sayısı y÷zde 146, keçi ve koyun sayısı da y÷zde 262 artış g÷stermiştir. Yalnız bu artış geçici ve Kırgız hayvancılığını canlandırmaya yetecek bir durum değildi. Bu artışta devletin halkın elinden aldığı hayvanlar da b÷y÷k rol oynamaktaydı⁴⁶⁵.

4.3.4. Sovyet Sisteminin Kırgızistan Sosyal Hayattaki Yansımaları

Kırgızlar, Hokand hanlığının yıkılması ve akabinde Rusların b÷lgeye hâkim olmasıyla yaşam tarzları ile alakalı da değişimlere zorlanmıştı. Bu değişimlerden biri de konarg÷çer hayattan yerleşik hayata geçti. Çarlık d÷neminde başlayıp Sovyetlerin ilk yıllarına kadar devam eden bu geçiş özellikle Sovyet idaresi d÷neminde olmak ÷zere Kırgızların kendi istekleri dışında şartların ve y÷netimlerin zorlamasıyla gerçekteşmiştir. Hokand hanlığı d÷neminde, Fergana ve Oş b÷lgelerindeki bazı Kırgız toplulukları, Fergana’nın yerleşik k÷lt÷r÷ ile daha yakın

⁴⁶⁴ Devrisheva, “Kırgız Sovyet Sosyalist ...”, s. 192.

⁴⁶⁵ Sovetskiy Kirgizistan..., s. 269. Pravda, 1 şubat 1941.

ilişkiler geliştirdiler. Kırgızların çoğu kasaba ve köylere yerleşmeye başladı ve Kırgız kışlak (Kırgız köyü) gibi bölgede etnik grup olarak adlandırılan birkaç köy bulunmaktaydı. Kırgızistan'ın kuzey kesiminde Hokand hanlığının yerel makamları tarafından kaleler inşa edildiğinde Kırgız toplulukları için de kalıcı konutların, dini ve eğitim binalarının (camiler ve medreseler) kurulması için teşviklerde bulunuldu. Temel olarak ise Kırgızlar bu dönemde kuşkusuz göçebe olarak kaldı. Göçebe kültürlerinin birçok özelliğini koruyorlardı ve taşınması kolay yurt denen çadırlarda yaşıyorlardı. Yurt, mevsimsel hareketleri için bir otlak alanından diğerine göç etmekte ve boyun siyasi ihtiyaçları doğrultusunda hızla hareket etmesi için çok önemliydi⁴⁶⁶. Hokand döneminde yerleşik hayata geçiş sosyal etkileşimler sonucu kendi istekleriyle olmuştur. Bu dönemdeki geçişler kayda değer bir ölçüye ulaşmamış, konar göçerlik Kırgızlar arasında tartışmasız olarak hakim bir yaşam tarzı olmaya devam etmiştir.

Sovyet topraklarında milletleştirme yolunda yapılan faaliyetler neticesinde Kırgız kültürünün etkilenmemesi mümkün değildi. Marksizm ve Leninizm ideolojisini tüm SSCB Ulusal ve yerel gazeteler etkili kullanılarak⁴⁶⁷ ve Komünist Parti aracılığıyla verilen söylemlerle bütün halka propaganda yapılıyordu. Yine Gorkiy, Tolstoy, Çehov gibi dünya edebiyatının önemli yazarları SSCB tarafından değişimin yüzü olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Bu tarz yazarların eserleri okullarda

⁴⁶⁶ Çorotegin, “The Kyrgyz”, s. 121-122.

⁴⁶⁷ Dönemin en önemli gazetesi Pravda’dır. 1917 Ekim Devrimi’nin zeminini hazırlayan Pravda gazetesi V. İ. Lenin’in baş editörlüğünde özellikle Şubat ve Ekim devrimleri arasında taraftar toplamak konusunda çok ciddi bir rol oynamıştır. Komünizmin temelleri Pravda gazetesi sayesinde atılmıştır. Gazetenin çıkmış olduğu günden bir gün sonra Ekim Devrimi meydana gelmiştir. Şubat ayından Ekim ayına kadar gerçekleştirilen devrimci faaliyetleri, 24 Ekim tarihli Pravda gazetesi satırları arasında yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuz Ercan Gül, Cevit Yavuz, “Rusya’da Ekim Devrimi’nde Pravda Gazetesinin Oynadığı Rol ve Devrim Sayısının İçerik Analizi”, **AVRASYA Etüdleri**, Sayı 47, Ankara 2015.

zorunlu olarak okutulmuştur. Komünist idareciler tarafından Rusça bilmeyen insanların önemli makamlara geçmesi yerine Rus dilini iyi bilen kişiler getirilmiştir. Bununla Rusça öğrenmeye teşvik edilmeye çalışılmıştır. SSCB Hükümeti yerel gelenek ve göreneklere şans vermek istememişlerdir. Sovyet yönetimine göre oluşturmaya çalıştıkları sınıfsız toplum, Rusça konuşmalı, Sovyet ideolojisini benimsemeli ve ona sahip çıkmalıdır⁴⁶⁸.

Sovyet yönetimi, iktidara geldikten sonra ülkedeki ortamı kendi lehlerine çevirmek için vakit geçirmeden çalışmalara başlamıştı. Bu doğrultuda ülkede eğitimin gelişmesi için kaliteli okullar inşa edilmesi ve yetişkin nüfusun ideolojik bakımdan eğitilmesine karar kılınmıştır. Bölge merkezlerinde kültür evleri oluşturularak, Frunze’de kültür sarayı inşa edilmesine ve Kırgızistan’ın tüm şehirlerinde kütüphaneler ve matbaalar kurulmasına dair çalışmalar başlatmıştır. Bişkek’te bulunan enstitülerin organize edilerek, bunlara ilaveten Pedagog ve Tarım Enstitüsü açılmasına, Oş şehrinde Medikal ve Öğretmen Enstitüsü açılmasına yönelik kararlar alınmıştır. Bunların yanı sıra Frunze’de Opera-Dram Tiyatrosu, Müzik ve Bale Okulu ve Güzel sanatlar okulu açılması, Kızıl-Kaya madeninde ve ilçe merkezlerinde Drama tiyatroları inşa edilerek, Kırgızistan sınırları içerisinde 9 sinema salonu açılmasına ilişkin kararları alınmıştır⁴⁶⁹. Kırgızistan’da yaşanan sanatsal gelişmeler neticesinde 1939 yılında ilk Kırgız operası oynandı⁴⁷⁰.

⁴⁶⁸ Sovetskiy Kırgızistan..., s. 257.

⁴⁶⁹ Sovetskiy Kırgızistan..., s. 259.

⁴⁷⁰ Sovetskiy Kırgızistan..., s. 259-260. Sovetskaya Kirgiziya, 23 Mayıs 1939.

Sovyet yönetimi, kendisinin ve ülkenin bütün imkânlarını Sovyet ideolojisini sağlam temeller üzerine kurmak için kullanmıştır. Sovyet ideolojisini Kırgız halkına empoze etmekte en etkili yollardan biri kültür diğeri de eğitim olmuştur.

Kırgızların Sovyetler döneminde eğitim alanında ne tür bir değişime uğradığını anlayabilmek için Sovyet öncesi döneme göz atmakta yarar vardır. Bu dönemde basit şekliyle köy ve kırsal kesimlerdeki Kırgız çocuklar için eğitim manapların köylerine davet ettiği gezici mollalar tarafından eğitilmesiyle başladı. Bu mollaların genel olarak bilgisi, Kuranı Kerim'i anlamını veremedi sadece okumaktan ibaretti⁴⁷¹.

XIX. yüzyılın ilk yarısında Kırgızistan'ın güneyinde mektep ve medrese adında okullar ortaya çıktı. Bu okullar, kuzey bölgelerinde aynı yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştı. Mekteplerde Kuranı Kerim, dini kitaplar, Doğu edebiyatı klasik eserlerinden alıntılar ve basit Arapça yazılar okutuluyordu. Bu okullardan mezun olanlar eğitimlerini Müslüman doğusundaki en yüksek dini okul olan medresede devam etme hakkı elde ederdi. Burada, öğrenciler dini ve medeni hukuk, matematik bilimi, tıp ve Arapça dersleri alırdı. Medresenin yapısı ve idaresi vakıf gelirleri ile sağlanmış, Mezunları ağırlıklı olarak cami görevlisi ve mekteplerde öğretmen (molla) olurlardı. Ancak, aralarından en yetenekli ve en güçlü olanlar, müderrislik, kadılık ve müftülük gibi daha yüksek pozisyonlarda yer bulurdu⁴⁷². Mektep ve medreseler, XIX. yüzyılda eğitim alanının yapı taşları olmuşlardı. Verilen ders çeşitliliği ve bilgisi açısından önceki dönemlere göre daha kaliteli olan bu eğitim

⁴⁷¹ S. M. Abramzon, *Oçerk Kulturi Kirgizskogo Naroda*, Frunze 1946, s. 65.

⁴⁷² Baktıgulov, Mombekova, *İstoriya Kirgızov i Kirgızstana ...*, s. 204-205

sistemi yine de toplumun tamamının isteklerini karşılamakta yetersiz kalmaktaydı. Bu eğitim sistemi halkın öğretmen (molla), müderris, kadı ve müftü gibi ihtiyaçlarını karşılarken hayatın birçok alanında kalifiyeli insan yetiştirmekten yoksundu.

Rusların Türkistan'ı işgalinden sonra 1873 yılında General Kaufmann Türkistan'ın eğitim sisteminin düzenlenmesiyle alakalı bir kanun teklifini merkezi hükümete gönderdi. Bunun üzerine 1875 yılında Çar II. Nikola'nın onayı ile Türkistan'daki Çarlık yönetimine bağlı olarak amacı rejime hizmet etmek olan Rus tarzı okulların açılmasına karar verildi. Böylelikle Türkistan'da XIX. yüzyılın başında 83 tane Rus okulu açıldı⁴⁷³.

1870'lerde Tokmak, Pişpek, Karakol ve Oş şehirlerinde ilk Rus okulları açılmaya başladı. Bir süre sonra, Kuzey Kırgızistan topraklarında kilise bölge okulları ortaya çıktı. Bazı bölgelerdeki Rus okullarında Ruslarla birlikte, Kırgız çocuklara da eğitim verilmişti. Ancak bu durum o dönem için sınırlıydı. 1914-1915 yıllarında Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerinde eğitim veren küçük çapta okulların sayısı 107 olup, okullarda öğrenim gören Kırgız öğrenci sayısı 574'dür. 1915 yılından sonraki dönemlerde devrime kadar Kırgız öğrenci sayısının arttığı gözlenmektedir⁴⁷⁴.

Kırgız bölgelerinin bazı noktalarında bulunan Rus okulları (Pişpek, Oş, Ketmen Töbö, vb.) çoğunlukla yerel yönetim kadroları için tercüman ve personel yetiştirirdi⁴⁷⁵. Bu nedenle, bu okulların açılmasında öncelik Çarlık rejiminin idari ve yönetim sisteminin ihtiyaçları ve ticari ve endüstriyel işletmelerin sahiplerinin

⁴⁷³ Mehmet Yalçın Yılmaz, "İşgal Dönemi Türkistan'da Rus Dil Planlaması ve Cedid Hareketi", **The Journal of Academic Social Science Studies**, Sayı 29, Cilt 3, Sonbahar 2014, s. 341-342.

⁴⁷⁴ Soktoyev, **Farmirovanie...**, s. 27.

⁴⁷⁵ Abramzon, **Oçerk Kültürü...**, s. 66.

ekonomik çıkarlarına verildi⁴⁷⁶. Çarlık döneminde mevcut olan bu sömürü ve çıkar zihniyeti Sovyet döneminde de artarak devam edecek, Kırgız halkı eğitimde yaşanan bu gelişmelerden neredeyse hiç yararlanamayacaktı.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Kırgız bölgelerinde eğitimde yeni bir eğitim sistemi olarak Cedit okulları ortaya çıkacaktı. 1901-1902 eğitim öğretim yılında Prejevalks'daki üç okul, Pişpek'te bir okul ve Tokmak'ta bir okul, Usul-i Cedit tipinde eğitim vermeye başlamışlardır. Daha sonra, Çon-Kemin'de, Koçkor'da ve Tiyanşan'ın en iç kesimi sayılan Kurtka'da ve Issık-Göl'ün Ton ilçesinde açılmıştır. Buralardaki öğretmenlerin neredeyse tamamı Ufa'da, Kazan'da Pişpek'te ve Prijevalks'daki yeni usuldeki okullardan mezun olan Kırgızlardı⁴⁷⁷. Kırgızların gördüğü en milli okullar olan Cedit okulları çarlığın sonuna doğru gücünü ve etkisini kaybedecek ve sonrasında Ruslar tarafından kapatılıp tamamen yasaklanacaktı.

Kırgızistan'da Sovyet yönetimi iktidara geldikten sonra yeni bir eğitim sisteminin kurulması XX. yüzyılın ikinci çeyreğinde olmuştur. Bu yeni eğitim sistemi ile alakalı bir kongre düzenlenmiştir. 22-25 Şubat 1939 tarihinde gerçekleşen III. Kırgız Komünist Parti Kongresi'nde eğitim seviyesinin yükseltilmesi ve eğitim için hayati önem taşıyan okul, öğretmen vb. ihtiyaçların karşılanması konusu üzerinde durulmuştur. Kongrede üçüncü beş yıllık kalkınma programı kapsamında 7 yıllık eğitim planı taslağı hazırlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu plan ve program çerçevesinde ilkokul, ortaokul ve liselerde eğitim sisteminin geliştirilmesi

⁴⁷⁶ Camgerchinov, o **Progressivnom Znaçenii...**, s.74.

⁴⁷⁷ Bukatcha Akimjan Kyzy, "Çarlık Rusya Döneminde Kırgızistan'daki Eğitim Kurumları ve Durumu", **Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi**, Sayı 20-21, Oş 2015, s. 297.

amaçlanmıştır⁴⁷⁸. 1939 yılına kadar Kırgızistan'da Bolşeviklere göre modern olan okullar açılmıştır. Bu çerçevede 6 yüksek öğrenim kurumu açılmıştır. Kademeli olarak gelişen eğitim sistemi içerisinde yüksek öğretim vazifesi üstlenen yine 30'un üzerinde teknik okul açılmış ve bu okullarda çeşitli meslek grupları yetiştirilmiştir⁴⁷⁹.

Eğitim alanında gerçekleşen değişim döneminde bölgedeki okur yazar oranları da sürecin ilerleme hızı konusunda önemliydi. 1920 nüfus sayımından derlenen bu verilere göre Türkistan'da her 1000 kişide Taciklerle birlikte Özbeklerde 18, Kara-Kırgızlar da dâhil olarak Kırgızlarda 21, Türkmenlerde 6 ve Ruslarda 335'di. Ancak Bu bilgilere, nüfus sayımı yapılmayan Fergana bölgesi dâhil değildir⁴⁸⁰.

Sovyet öncesinde yerli eğitim aracı olan mektep ve medreselerin yanı sıra Rus ve Cedit okullarıyla beraber birkaç farklı eğitim sistemine maruz kalan Kırgızlar, Sovyetlerin başa gelmesiyle hem tek bir eğitim sistemine dahil edilmiş hem de ilkokuldan yüksek öğrenime kadar her bütün alanlara ihtiyaç verebilecek şekilde daha modern bir eğitim modeline sahip olmuşlardır. İlk etapta hiçbir sorun görülmeyen bu yeni sistem maalesef Kırgızların gelişiminde çok büyük bir yarar sağlamamıştır. Çarlık döneminde de olduğu gibi Sovyet döneminde de bu eğitim sistemi ve ondan sağlanan imkânlar tamamıyla yönetimin çıkar ve yararına kullanılmıştır. Ayrıca bu sistemde eğitim gören Kırgızlar yoğun bir şekilde ideolojik bir baskıya maruz kalmışlardır.

⁴⁷⁸ Sovetskiy Kırgızistan..., s.257.

⁴⁷⁹ Karimbayev, *Patriotizm Trudyasıhsya ...*, s. 30-31.

⁴⁸⁰ İ. A. Zelenskiy, *Natsionalnaya Politika v Partorganizatsiyah Sredney Azii*, Taşkent 1927, s. 21.

Eğitim alanında olduğu gibi Kırgızistan'daki yargı ve adalet sistemi de köklü değişikliklere maruz kalmıştır. Sovyet yönetimi öncesinde Kırgızistan'daki yargı gücü kuzeyde biylerde güneyde ise kadılara aitti. Kadılar, şariat kanunlarına göre, biyler ise geleneksel kurallara göre yargılama yaparlardı. Biy mahkemeleri, tamamen kendi çıkarları için kullanılan feodal Kırgız seçkinlerinin elindeydi. Bu adalet sistemi, Kırgız halkını bir grubun inisiyatifine bırakmış oluyordu. Yerel mahkemelerle kendini sınırlandırmayan çarlık, sömürge rejiminin çıkarlarını tehdit eden bir durum olursa halka karşı askeri mahkemeler gibi kendi yargı organlarını kullanıyordu⁴⁸¹. Yerel yönetimler, kendi bölgelerinde küçük bir devletçik gibi çalışmakta idiler. Sıkı bir denetime tabi değillerdi. Herhangi bir durumda istediklerini yapma özgürlükleri vardı. Yönetimdeki rahatlık keyfi uygulamaları da beraberinde getiriyordu. Haliyle bu durum yerli halk için birçok zorluk barındırıyordu.

Sovyet idaresi öncesinde Kırgızistan'daki sağlık hizmetleri emekleme dönemindeydi. Az sayıda tıbbi personel ve merkeze ek olarak, bölgenin geniş olması ve nüfusun dağınık olması nüfusa hizmet götürmekte en büyük zorluktu⁴⁸².

Kırgızistan'ın sağlık alanındaki gelişimi Sovyetlerin yönetime gelmesiyle aşama kaydetmiş oluyordu. 1939 yılına gelindiğinde ülkede toplamda 3011 yatak kapasitesi olan 96 hastane, 248 dispanser, poliklinik ve tıp merkezi, 21 doğumevi, 938 çocuk kreşi ve oyun parkı vardı. bu dönemde Kırgızlar arasında çok büyük

⁴⁸¹ Zima, **Kirgiziya Nakanune Velikoy...**, s. 49.

⁴⁸² Riskulov, **Kirgizstan**, s. 141.

yaygın bulaşıcı hastalıklar görülmemiştir. Yıllar geçtikçe Kırgızların doğum oranı yükselirken ölüm oranı keskin bir şekilde azalma eğilimindeydi⁴⁸³.

Sovyetlerin başa gelmesiyle Kırgızistan'da adalet sistemi sil baştan değişecekti. 1925'te bölge mahkemesi ve 1924'te bölge savcılığı kuruldu. Sovyet mahkemeleri daha sonra Kırgızistan'ın yerleşik ve yarı yerleşik bölgelerinde yayıldı. Göçebe dağlık bölgelere gelince, bu dönemde, Sovyet mahkemeleriyle birlikte, geleneklere dayalı biy, manap ve aksakal mahkemeleri faaliyetlerine devam ediyordu. Sovyetler, Bu kendi kendini idare eden mahkemelere karşı verilen mücadeleyi yoğunlaştırdı ve manapların etkisi neredeyse bitirildi. 1926 yılında Kırgızistan'da 23 halk mahkemesi, 16 soruşturma merkezi vardı. Sonraki yıllarda halk mahkemeleri ağı önemli ölçüde genişledi. Yetkileri göçebe alanları da kapsıyordu. Taşkent ve diğer şehirlerdeki özel kurslarda verilen eğitimlerle onlarca adli memur yetiştirildi⁴⁸⁴.

Sovyetlerin getirdiği yeni yargı sisteminde güç bütünüyle devletin eline geçiyordu. Kurulan savcılık ve bölge mahkemeleriyle beraber Sovyet otoritesi ülkenin ve halkın tamamına hissettirilebiliyordu. Kırgızların geleneksel biy, kadı ve aksakal mahkemeleri, çarlık dönemindeki yerel yönetimler belli bir grubun çıkarını kollamakla ya da keyfi uygulamalar yapmakla itham edilirken Sovyet yargı sistemi de rejimi savunan, karşıtlarını bertaraf eden ve tamamen yönetimin çıkarına hizmet eden bir kurum olmuştur.

⁴⁸³ Sovetskiy Kırgızistan..., s. 236, Sovetskaya Kırgiziya, 24 Şubat 1939.

⁴⁸⁴ Riskulov, Kırgızstan, s. 152.

Basın organlarının halk üzerindeki etkisinin farkında olan Sovyet yönetimi, O dönem içerisinde bu konuyu ihmal etmeyerek, ilk gazetelerden olan “Erkin Too” ardından “Sovetik Kırgızistan” gazeteleri için yayınevi kurmuştur. 1927 Ekim ayına gelindiğinde bu iki gazetenin baskı rakamları 4300 idi⁴⁸⁵. XX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Kırgızistan’da 67 ila 69 gazete ve 12 dergi çıkarılmış olup bunlardan 43 gazete ve 6 dergi Kırgızca yayın yapmıştır⁴⁸⁶. Gazetelerin sayısı sonradan 83’e kadar yükselirken, Kırgızca yayın yapan gazete sayısı da 56 olmuştur⁴⁸⁷. Kırgızistan’da okuryazarlık seviyesinin yükseltilmesi, Sovyet ideolojisini kitlelere yayma politikasının bir parçasıdır. Okuryazarlık oranını yükseltme kampanyası ise 1920’lerde başlatılmıştır⁴⁸⁸. Yazılı basın bu dönemde Sovyet ideolojisini halka aktarmada en büyük silah olmuştur.

Sovyetler iktidara geldikten sonra Kırgızların değişime uğradığı diğer bir alan da alfabe değişikliğidir. Kırgız alfabesinin, 1929’da Arapçadan Latinceye ve Aralık 1940’da Latineden Kiril alfabesine dönüştürülmüştür⁴⁸⁹. Kırgız alfabesini Kiril alfabesine dönüştürmek için bir komisyon kurulmuştur. Komisyonun Başkanı Kulatova diğer üyeler ise Canalieva, Sobolev, Elebesov, Kuranov, Sukurov, Tokombaev, Cakişev, Rahmattullin ve Ataev’dir. Komisyon Üyeleri 20 Mart 1940’da son kontrolleri yaparak Kiril alfabesine geçiş sürecini tamamlamışlardır. Bu bağlamda ulusal, yerel gazete ve dergilerin editörlerine yeni alfabenin tanıtımı ve önemi hakkında yazılar yazmaları emredilmiştir⁴⁹⁰.

⁴⁸⁵ Zelenskiy, *Natsionalnaya Politika...*, s. 27.

⁴⁸⁶ Baktıgulov, *Sosialistiçestkoe...*, s. 174.

⁴⁸⁷ *İstoriya Kırgızskoy...*, s. 174.

⁴⁸⁸ Rafis Abazov, “Sovyet Sisteminde Kırgızistan...”, s. 536.

⁴⁸⁹ *İstoria Kırgızskoy...*, s. 57.

⁴⁹⁰ Tsga, KirgSSR, F. 350, Op. 1, Delo 88, s. 45-46, *Sovetskiy Kırgızistan...*, s. 262-263.

1940 yılına kadar Kırgız alfabesi üç defa değiştirildi. Halka dayatma şeklinde yapılan bu değişimlerin etkisi sadece kendi alanlarında kalmamış Kırgız halkını birçok açıdan derinden etkilemiştir. Eski alfabelerde okuma ve yazmanın yasaklanmasına bağlı olarak birçok insan birikimlerini kaybetmiş, geçmişinden kopmuştur. eski kitaplar ve geçmişe dair her şey resmen yok edilmiştir. Rejim düşmanı kabul edilen birçok yazarın eseri yok edilmiş ve yasaklanmıştır. Rusların Kiril alfabesinin kullanılması konusunda ısrarcı olmalarının en büyük nedeni Türkiye Türklerinin de Latin alfabesine geçmeleriyle Türkistan Türkleri ile alfabe birlikteliği ihtimalinin ortaya çıkmasıdır. Bu sebeple Sovyetler, ortak Türkçe fikrini savunan aydınları ağır bir şekilde cezalandırmak suretiyle yok etme yoluna gitmiştir⁴⁹¹.

1929'dan 1940 yılına kadar geçen 11 yıllık süreçte yapılan alfabe değişimleri gençler başta olmak üzere Kırgız halkını geçmişinden, tarihinden ve değerlerinden uzak tutmak ve koparmak için yapılan bilinçli bir çalışmadır. Mevcut durumda var olan eski eserlerin yasaklanması ve imha edilmesi bu çalışmayı desteklemektedir. Kendi dillerinde anlaşabilecek iken Rusçanın ortak dil olarak Kırgızlara ve diğer Türk boylarına diretilmesi, Sovyetlerin, Türkler arasında oluşturulabilecek ortak dil olayının ihtimalinden dahi çekindiklerini göstermektedir.

SSCB idaresi döneminde Kırgızistan'da görsel sanatlar alanında, tiyatro, artistik ve tasviri sanat adamlarının ilk kuşağı meydana çıkmıştır. Bu insanların varlığı II. Dünya Savaşı'nda yaşanan ölümleri, çekilen eziyetleri yazıya ve görsel sanatlara aktarması bakımından oldukça önemlidir. Filarmoni, Dram, Opera ve Bale

⁴⁹¹ Leyla Derviş, Khalida Devrisheva, "Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Dönemi Kırgız Tarihine Bir Bakış", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı Aralık 219, İstanbul 2015, s. 10.

Tiyatrosu, Sirk, gibi gösteri merkezleri açılmıştır. Millî müzik sanatı kendi kültürel değerlerine bağlı kalmakla birlikte, Avrupa gelenekleri ve dünya müziğinin sentezini yaparak yeni tarz ortaya çıkarmıştır. Sahnenin usta isimleri olarak adlandırılan; S. Kiyisbayeva, B. Kızıkeyeva, D. Küyükova, S. Kümüşaliyeva, M. Rıskulov, ayrıca opera sanatçısı B. Mincilkıyev, bale sanatının yıldızları B. Beyşenaliyeva, A. Tokombayeva, komedyen artist Garşen, besteciler A. Maldıbayev, C. Şaeraliyev, şarkıcı ve besteciler R. Abdıkadırov, T. Kazakov ve diğer sanatçılar ortaya unutulmaz eserler koymuşlardır. Tasvirî Sanat ve Heykelticilik Ş. Aytiyev, T. Sadıkov gibi önde gelen Kırgız sanatçıların özverili çalışmaları ile hızlı gelişme göstermiştir. Kırgız film şirketleri Tölömüş Okeyev, Bolot Şamşiyev, Dinara Asanova, Dooronbek Sadırbayev gibi ünlü yönetmenlerin katkılarıyla altın çağını yaşamıştır. Sinemanın altın çağını yaşamasında etkili olan kişiler Süymönkul Okmorov, Tattıbübü Tursunbayeva, Baken Kızıkeyev dönemin en meşhur film artistleridir. Tügölbay Sıdıkbekov, Cengiz Aytmatov, Tölögön Kasımbekov, Keneş Cusupov yine dönemin en ünlü yazarlarıdır. Alı Tokombayev, Alıkul Osmonov, Süyünbay Eraliyev, ise dönemin önemli şairleridir. “Manas” destanının usta anlatıcıları Sayakbay Karalayev, Sağımbay Orozbekov, yeni Kırgız kültürünün meydana gelmesinde kendi emeklerini esirgememişlerdir⁴⁹².

1917 Ekim devriminden sonra Sovyet yönetimi Kırgızlar üzerinde tam hâkimiyeti sağladıktan sonra onları ve bölgeyi yeniden şekillendirmeye başladı. Bu şekillendirme Kırgızların hayatına her yönden yenilikler getirdi. Tarım, hayvancılık, sanayi, yazılı basın ve kültür başta olmak üzere birçok alanda köklü değişiklikler

⁴⁹² Çorotekin, “Kırgızistan Cumhuriyeti...”, s. 478.

meydana gelmiştir. Ülkede yeni kurulan Sovyet sistemi, bölgenin sahipleri olan Kırgızlara değil de tamamıyla rejime hizmet etmekteydi. Sovyet sistemi, Kırgızları eskiden beri süregelen geleneksel alışkanlıklarını bıraktırıp, yerine daha organize ve yabancı uygulamalarla tanıştıyordu. Bu uygulamalar, çoğu zaman ülkeyi geliştirmek yerine daha da kötüye götürmüştür. Önceden kendi içlerinde daha özgür yaşayan Kırgızlar, Sovyet sisteminde tamamen otoriteye bağlı kalmak zorundaydılar. Özgürlükleri elden giden Kırgızların yaşam tarzlarına da müdahale edilmişti. Bu alandaki en çarpıcı konu yerleşik hayata geçiş konusudur. Sovyetlerin ilk yıllarında çizilen sınırlar ve maruz kalınan değişimler hem siyasi hem de sosyal açıdan günümüz bağımsız Kırgızistan'ın temellerini oluşturmuştur.

SONUÇ

Bu tez ile Kırgızların ve şuanda bağımsız bir devlet olan Kırgızistan Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamalarını bu süreçte gerçekleşen olaylarla birlikte öğrenmemizi sağladı. Çarlık öncesinde Hokand hanlığı hâkimiyetinde olan Kırgızlar arasında ciddi bir siyasi birlik ya da teşkilatlanma yoktu. Boylar halinde yaşayan Kırgızlar, Hokand hanına bağlı yaşarlardı. Ancak Kırgızlar vergilerini verdikleri müddetçe hanlık onları diğer işlerinde serbest bırakmıştır. Kısacası Kırgızlar Hokand döneminde kendi içlerinde kısmen de olsa bağımsız yaşama imkânı bulmuşlardır. Ayrıca bu dönemde Kırgızlar Hokand siyasetinde de aktif siyaset yapma fırsatı da bulmuşlardı. Hanlığın iç siyasetinde taraf olmuşlar, hatta taht mücadelelerinde sonuca direkt etki edebilmişlerdir. Hokand hanları da Kırgızları bir denge unsuru olarak görmüşler dönem dönem Kırgızların bölgesel güçlerinden yararlanma yoluna gitmişlerdi. Hokand hanlığının son döneminde hanlıkla Kırgızlar arasına mesafe girmişti. Bu mesafe, bölgeye gelen Ruslarla mücadele eden Hokand ordusuna destek vermeme ya da Ruslarla iyi ilişkiler içine girme gibi olaylarla iyice açılmıştır. Rusların bölgeye gelmesiyle Kırgızlar yeni bir sürece girmişti.

Hokand dönemi sonrasında Rusların Türkistan coğrafyasında dolayısıyla Kırgız topraklarındaki ilk yıllarını iki döneme ayırabiliriz. Bunlar; bölgeyi işgal dönemleri ve hâkimiyetlerini kurma dönemi. Türkistan coğrafyasına Kazak bozkırlarını ele geçirerek giren Rus orduları, zaman kaybetmeden Kırgızların yaşadıkları bölgelere gelmişlerdi. Kırgız bölgelerinde Hokand güçleriyle mücadele eden Ruslar, Kırgızlardan ciddi bir mukavemet görmemişlerdi. Bu dönemde Hokand

ile işbirliğine gideceği düşünülen Kırgızlar, ilk etapta tarafsız kalmışlar ve Hokand'ın beklediği desteği kendilerine vermemişlerdi. Daha sonra elçilikler vasıtasıyla Ruslarla iletişime geçen Kırgızlar, onlarla iyi ilişkiler içine girmişlerdir. Hokand hanlığının iç siyasetini beğenmeyen bazı Kırgız grupları Rus tabiiyetine geçmeye dahi başlamışlardı. Rusların Kırgızlara ve bölgelerine olan ilgileri tesadüfi değildi. Çünkü Kırgız toprakları, Doğu Türkistan'a giden ticaret yolları üzerindeydi. Bu durum da Rus ticareti için çok önemliydi. Ruslar, bölgeyi işgal süreci tamamlandıktan sonra kendi yönetim sistemlerini tahsis etmeyi amaçlamışlardı. Bu doğrultuda Türkistan Genel Valiliği kurulmuştu. Valilik altında bölgesel yönetim birimleri oluşturulmuş ve Rus otoritesi Türkistan'ın her bir köşesine ulaştırılmaya çalışılmıştı.

Çarlık döneminde Kırgızlar ilk olarak Hokand hanlığı dönemindeki kendi içlerindeki kısmi bağımsızlıklarını kaybetmişlerdi. Artık yaşamlarının her alanını düzenleyen kanunlarla donatılmış bir sisteme ayak uydurmak zorunda kalmışlardı. Yeni gelen çarlık sistemi ile her konuda kendi geleneklerine yabancı bir düzen gören Kırgızlar bu yeni döneme ayak uydurmakta sorun yaşamışlardır. Kırgız siyasetinde rolü büyük yerel yöneticiler olan manaplar ve biyler bu yeni sistemde kendilerine yer bulmakta zorlanmışlardı. Çünkü çarlık sistemi kendi dışında her alanda hiçbir otorite kabul etmiyordu.

Çarlık yönetimi, Türkistan coğrafyasında kendi politikalarını uygulamaya çalışırken merkezinde de yoğun siyasi bir dönemden geçiyordu. Özellikle başkentte 1905 yılında kontrolden çıkan işçi eylemleri neredeyse bir ihtilalle sonuçlanacaktı. Olayların baskı ve şiddetle önüne geçilmesi geçici bir çözüm olmaktan öteye

geçemeyecekti. Devrim hareketleri, Türkistan ve Kırgız bölgelerine de sıçramıştı. Bölgedeki asker ve işçiler ayaklanmış, birçok şehirde yönetim karşıtı toplantı ve mitingler düzenlenmişti. Türkistan halkı ve Kırgızlar genel olarak devrim hareketleri içinde yer almamıştı. Bu durumun en büyük sebebi çarlık yönetimi altında birçok konuda haksızlığa uğraması, yaşam standartlarının kısıtlanması ve Ruslarla aynı seviyede görülmemelerinden dolayı temel yaşam hakkı için mücadele etmeleriydi. Kırgızlarda ve diğer Türk boylarında yaşanan bu memnuniyetsizlik 1916 yılında büyük bir isyana dönüşecekti. 1905 yılındaki devrim hareketlerine Türkistan'ın yerli halkından çok bölgede yaşayan Rus ve Avrupa asıllı halk hareketlere dâhil olmuştu.

1916 yılında, bölgeye gelen Rus göçmenler konusu ve yönetimin yerli halka uyguladığı çifte standartlar gibi nedenlerden dolayı tüm Türkistan'a yayılan büyük bir ayaklanma meydana geldi. Ayaklanma, bölge çapında birbirinden bağımsız ve küçük çaplı yerel çatışmaların ötesine geçememişti. Zor şartlar altında ayaklanan halk, düzenli Rus orduları karşısında çok şansları olmamıştı. Birçok baskın ve yağmalama ile mallarını, yurtlarını ve canları kaybeden Kırgızlar daha fazla zulüm görmemek için çareyi Çin'e kaçmakta bulmuşlardı. Ancak kaçış yolu karlı dağlardan geçen Kırgızlar yolda birçok can ve mal kaybı yaşamıştı. Hayatta kalarak Çin'e ulaşan Kırgızlar da yoksullukla mücadele etmek zorunda kalmışlardı. Burada da yaşam imkânı bulamayan Kırgız halkı bir yıl sonra her şeye rağmen geri dönmek zorunda kalmışlardı. 1916 ayaklanmasından kaçış Ürkün adıyla tarihe geçmiştir.

1905 yılında ortaya çıkan devrim hareketleri 1917 yılında tekrar alevlenmiş şubat ayında da çarlık rejiminin yıkılmasıyla sonuçlanmıştı. Ülkenin başına geçen geçici yönetim kendini birçok sorunun ortasında kalmıştı. Bu dönemde daha da

güçlenen ülkedeki siyasi gruplar çalışmalarına daha da hız katmış, hatta geçici yönetime karşı güçlü bir muhalefet olmuşlardı. Bu grupların içinde Bolşevikler, en dikkat çekici olanlardı. Devrim sonrasında ülkede ortaya çıkan özgürlük ve demokrasi havası Türkistan coğrafyasında da hissedilmiş, Türk aydınlarının öncülüğünde bölgede birçok teşkilat kurulmuştu. Bu teşkilatların genel amacı Türkistan halkının hak ve özgürlüklerini savunmaktı.

Türkistan halkının Şubat Devrimi sonrası ortaya çıkan hak ve özgürlükleri arama faaliyetleri sonucunda Hokand muhtar hükümeti kurulmuştu. Bu hükümet verilen mücadelenin en somut meyvesiydi. Ancak bunu kabul etmeyen Ruslar tarafından kısa sürede ortadan kaldırılmıştı. Devrim sonrasında ülkede ortaya çıkan özgürlük ve demokrasi ortamının gerçek olmadığını bu şekilde anlayan Türk halkı olay neticesinde duruma tepki göstermiş ve silahlı bir mücadeleye girişmiştir.

Rus literatürüne Basmacılık olarak geçen ancak Türkistan halkı için bir özgürlük hareketi olan bu ayaklanma zor şartlar altında uzun yıllar sürmüştür. Ayaklanmanın genel bir lideri olmayıp başlarında bir kişinin olduğu bölgesel güçler şeklinde mücadele edilmiştir. Yıllarca Rus otoritelerini uğraştıran bu ayaklanma etkisini kaybederek bitecektir. Kırgız topraklarındaki özgürlük hareketi daha çok Fergana bölgesine dâhil olduğu için güneyde Oş, Celalabad ve çevresinde olmuştur. Kuzeyde ise daha çok devrim karşıtı Rusların devlete karşı ayaklandığını görmekteyiz.

Ülkede kurulan Sovyet teşkilatlarının halk nazarında itibarının ve etkisinin artması ve geçici hükümetin kötü yönetiminden dolayı gözden düşmesi sebebiyle

Ülkede Ekim devrimi patlak vermişti. Devrim sonrasında Türkistan'ın idari merkezi konumundaki Taşkent'te ve Kırırız şehirlerinde kargaşa hâkim olmuş, ancak Bolşevikler şehir şehir iktidarı ele almışlardır. Ekim devriminde işçi sınıfı ön plana çıkmış Kırırızistan'da da Sülüktü ve Kızıl Kaya madenlerinde çalışan işçiler en aktif olanlardı. Tüm ülkede dolayısıyla Kırırızistan'da iktidarı ele geçiren Bolşevikler yeni bir sistemi ve anlayışı da beraberinde getiriyorlardı.

Ekim devriminden sonra Lenin ve Stalin tarafından yayınlanan Rusya halkları özgürlükleri hakkındaki bildiri Türk dünyasında da olumlu bir tepki bulmuş bazı Türk aydınları ve teşkilatları Bolşeviklere yakın durmuşlar, onları desteklemişlerdir. Ancak başa gelen Sovyet yönetiminin Türkistan halkına özgürlük vermek gibi bir niyeti yoktu. Daha çok onları özgürlük ve daha fazla hak verme vaadiyle parçalamak ve kendine karşı birleşmelerini engellemek olacaktı.

Sovyetler iktidara geldikten sonra kaldırılan Türkistan Genel Valiliği'nin yerine yeni bir idari yapılanmaya gidilmişti. Bölgede ilk önce 1921'de Türkistan zerk Cumhuriyeti kuruldu. Daha sonra bu yapı 1924'de Türkistan zerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak değişti. 1926 yılında yapılan yeni bir düzenleme ile de Türkistan coğrafyası, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan ve Kırırızistan cumhuriyetlerinin kurulmasıyla beş farklı idari yapıya bölündü. Yapılan bu son değişiklik, hanlıklar döneminde olduğu gibi bölgeyi siyasi açıdan parçalanmaya götürmüş, bölge içinde birlik olabilme ihtimaline de engel olmuştur. Kurulan bu beş cumhuriyetin sınırları belirlenirken bölgesel değerler, demografik yapılar dikkate alınmamıştır. Bu durum ileride çok büyük sıkıntılara neden olacaktır. Türkistan coğrafyasında oluşturulan bütün yapılarda yerel halk göz ardı edilmiş, söz

hakkı tanınmamış ve yönetimlere dâhil edilmemişlerdir. Çarlık rejiminden sonra Sovyetlerde Türkistan halkına olan yaklaşımını bu şekilde belli etmiştir.

Sovyetlerin bölgeyi federatif bir yapıya dönüştürme faaliyetlerine girmesi üzerine bu döneme kadar Türkistan coğrafyasında dağınık olarak yaşayan Kırgızlar, ileri gelenlerinin girişimleriyle kendilerine ait idari bir yapı talebinde bulundular. İlk defa 1921 yılında Dağlık Kırgız Bölgesi teklifiyle gündeme gelen bu konu sonrasında icraata geçecekti. Dağlık Kırgız Bölgesi teklifinin Sovyet yönetimi tarafından reddedilmesine rağmen 14 Ekim 1924 tarihinde Kara Kırgız Özerk Bölgesinin kurulmasıyla Kırgızların devletleşme sürecine giden yolda ilk adım atılmış oldu. Daha sonra bu idari yapı Kırgız Özerk Cumhuriyeti'ne dönüştürülmüştür. 1929 yılında Sovyet anayasası temel alınarak ilk Kırgız anayasası ilan edilmiştir.

5 Aralık 1936'da kuzeyinde Kazakistan, batısında Özbekistan, güneybatısında Tacikistan ve güneydoğusunda Çin Halk Cumhuriyeti'ne komşu Batken, Celal-Abad, Issık-Göl, Narin, Oş, Çuy ve Talas olmak üzere 7 bölgeden oluşan Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Sovyetler Birliği'nin bir parçası olarak tarihteki yerini aldı. Bu son düzenleme 1991 yılında bağımsızlığı kazanacak olan Kırgızistan'a son şeklini vermiştir. Uzun yıllar Türkistan'da dağınık bir şekilde boylar halinde yaşayan Kırgızlar, Sovyetleri iktidara gelmesi ve idari olarak bölgeyi parçalaması neticesinde ileride bağımsız olacak bir devletin temellerini atmış oluyordu. Ancak bu durum Türkistan ve Kırgız halkı için ne kadar faydalı olduğu konusu tartışmaya açıktır. Çünkü Kırgız devletinin temelleri Kırgızların verdiği bağımsızlık mücadelesi sonucunda kendi şartlarına göre

atılmamıştır. Sovyetlerin bölgeyi siyasi ve toplumsal açılardan bölmek için kendi çıkarları doğrultusunda yaptığı bilinçli bir girişim sürecinin sonunda böyle bir durum ortaya çıkmıştır. Şartlar her ne kadar Sovyetler lehine gelişse de 1991 yılından sonra Türkistan'ın Rus hâkimiyetinden çıkmış olması ve birlikten yoksun olmalarına rağmen Türkistan halkının bağımsız bir şekilde yaşıyor olması durumun çıkarılabilecek olumlu bir sonuçtur.

Kırgızlar, Sovyet sistemine girdikten sonra neredeyse hayatlarının her alanında değişime uğramışlardır. İlk olarak Sovyet yönetimi halkı ideolojisini halka benimsetmek için günlük yaşam içinde onları her yönden yoğun bir propagandaya maruz bırakmıştır. Eğitim alanında eskiden beri gelen geleneksel usulü kabul etmeyen yeni rejim modern diye tabir ettiği kendi usulünü tatbik etmeye başladı. Üç defa alfabe değişikliği yapılarak Kırgızları hem geçmişlerinden hem de manevi değerlerinden uzaklaştırmak istemişlerdir. Ayrıca adalet sisteminde de yerel otoriteler reddedilerek Sovyet adalet organları tüm ülkede kuruldu ve faaliyete geçti. Daha çok göçebe olan ve geçim kaynağı hayvancılık olan Kırgızlar, Sovyet sisteminde kademeli olarak zorunlu bir şekilde yerleşik hayata geçmeye mecbur bırakılmışlardır. Tarım ve hayvancılıkta kamulaştırmaya gidilerek halkın elinden alınmıştır. Bu durumda her iki alanda da gerileme olmuş, halk zor durumda kalmıştır. 1928 yılında Kırgız topraklarında başlatılan kolhozlaşma faaliyetleri halkı ekonomik açıdan bitirme noktasına getirmiştir. Kırgızistan'a Sovyet sisteminin gelişiyile bölge ekonomisinde büyük değişimler gerçekleşmişti. Bölgede fabrika sayısı hızla çoğalmış, ağır sanayinin ülkeye getirilmesiyle endüstrileşme hızı çok fazla artmıştır.

Kırgız halkı yaklaşık yüz yıllık bir periyotta farklı bölgelerde birbirinden bağımsız, konargöçer boylar halinde sade bir yaşam tarzından sınırları ve bayrağı olan bütün idari organları mevcut durumda bir devlet yapısına sahip olmuşlardı. Bu değişime Sovyet düşünce yapısıyla baktığımızda göçebe bir toplumun bütün yönetim organlarına sahip, modern bir yapıda devletleşmesi hatta milletleşmesidir. Dış çerçeveden bu şekilde görülmekte olan Kırgızların devletleşme süreci derin olarak incelendiğinde Kırgız toplumuna geri dönüşü olamayan zararlar vermiştir. Kırgız halkı geçmişinden koparılmış, maddi ve manevi değerleriyle oynamış, bu dönemde hayata geçirilen Sovyet toplumu uygulamasıyla kendine yabancı bir hal içine sokulmuştur. Ayrıca bütün bu süreçte ekonomik, siyasi ve kültürel kazanımların hepsi Kırgızların değil Sovyetlerin yararına olmuştur. Kırgız devletinin kuruluşuna kadar olan sürece baktığımızda verilen tavizler ve kaybedilen değerler karşısında elde edilen bu devlet yeterli midir konusu tartışmaya açıktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

ATASE Arşivi, Kls. 1854, Ds. 121, Fhr. 2/8.

ATASE Arşivi, Kls. 1854, Ds. 121, Fhr. 2/1.

ATASE Arşivi, Kls. 1854, Ds. 121, Fhr. 2/16.

ATASE Arşivi, Kls. 1854, Ds. 121, Fhr. 2/26.

ATASE Arşivi, Kls. 1854, Ds. 121, Fhr. 2/29.

ATASE Arşivi, Kls. 1854, Ds. 121, Fhr. 2/25.

Tsga, KirgSSR, F. 89, Op. 1, Delo 28, s.33-35

Tsga, KirgSSR, F. 21, Op. 2, Delo 186,

Tsga, KirgSSR, F. 21, Op. 10, Delo 100, s. 155,

Tsga, KirgSSR, F. 20, Op. 1, Delo 11, s. 94-95,

Tsga, KirgSSR, F. 20, Op. 1, Delo 145, s. 289-290,

Tsga, KirgSSR, F. 21, Op. 5, Delo 143, s. 151-152

Tsga, KirgSSR, F. 99, Op. 3, Delo 85, s. 2,

Tsga, KirgSSR, F. 99, Op. 2, Delo 478, s. 2

Tsga, KirgSSR, F. 350, Op. 1, Delo 88, s. 45-46

TSGAOR Uzssr, F. Turkestanskogo Komiteta Vremennoe Pravitelstvo, D.
16, L. 156.

Tsgia, Uzssr, F. 11-S, KTTG, D. No:323, L. 55.

Tsgia, Uzssr, F. 11-S, KTTG, D. No:319, L. 111.

Tsent. Īstorh. KazSSR, F. Semireç. Obl. Pravl., Otd. 1, St. 2, No:16922,
1916 g.

Tsent. Īstorh. KazSSR, F. Semireç. Obl. Pravl., Otd. 1, St. 2, No:16926,
1916g.

Tsent. Īstorh. KazSSR, F. Semireç. Obl. Pravl., Otd. 1, St. 2, No:16927,
1916g.

Tsent. Īstorh. KazSSR, F. 44, Opis 2, G 16600, L. 48.

Tsent. Īstorh. KazSSR, F. Semireç. Obl. Pravl., Otd. 1, St. 2, F. 44, Op. 2,
Delo 16927, L. 232.

Tsent. Īstorh. KazSSR. F. 44, Op. 2, Delo 16928, L. 304.

Gazeteler

Koyaş, 9 Mart, 1917.

Pravda, 1 Mart 1946.

Pravda, 1 Şubat 1941.

Sovetskaya Kirgiziya, 18 Mayıs 1937.

Sovetskaya Kirgiziya, 24 Şubat 1939.

Sovetskaya Kirgiziya, 23 Mayıs 1939.

Sovetskaya Kirgiziya, 1 Şubat 1941.

Turkestanskiye Vedomosti, 19 Mart, 1917.

Turkestanskiye Vedomosti. 25 Haziran 1917.

Vakit, 4 Mart, 1917.

Yıldız, 19 Temmuz, 1917.

Kaynak Eserler

- Abazov, Rafis: “Çarlık Yönetimi Altında Kırgızlar”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 18, Ankara 2002.
- Abazov, Rafis: “Sovyet Sisteminde Kırgızistan; Milli Devletin İnşası ve Milli Kimliğin Doğuşu”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 19, Ankara 2002.
- Abdikulova, Roza: “1916 Türkistan İsyanı’nın Kırgız Edebiyatına Yansıması: Ürkün”, **Bilig**, Sayı 76, Ankara 2016.
- Abramzon, S. M.: **Oçerk Kulturi Kirgizskogo Naroda**, Frunze 1946.
- Alekseenkov, P.: **Kokandskaya Avtonomiya**, Taşkent 1931.
- Alpatskiy, P. K.: **K İstorii Osedaniya Koçevih i Poluikoçevih Hozyaystv Kirgizii**, Frunze 1959.
- Altınoşova, Zuhra: Abdıkadir Orozbekov: Kırgız Sovyet Cumhuriyetinin İlk Yöneticisi”, **Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, Bahar 2018/22.

Altınoşova, Zuhra: “Sovyetler Birliği’nde Kolhozlaştırma Hareketlerine Dair Bazı Tespitler Kırgızistan Örneği”, **XVII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı**, Cilt 2, Ankara 2018.

Altınoşbaev, A. A., Zima, A.: **İstoriya Sovetskogo Raboçego Klassa Kirgizstana**, Frunze 1966.

Andican, Ahad: **Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, İstanbul 2003.

Armaoğlu, Fahir: **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Cilt 1-2, Ankara 1992.

Asanbayev, U. A.: **Soveti Kırgızı v Borbe za Stroitelstva Sostsalizma 1929-1932**, Frunze 1986.

Aynakulova, Gülnisa: “Alay Dağlarının Melikesi Kurbancan Datha (1811-1907)”, **Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Sayı 8, Ankara Bahar 2011.

Bababekov, Haydarbek: **Istoriya Kokanda**, Taşkent 2006.

Bababekov, Haydarbek: **Narodnie Dvijeniya v Kokandskom Hanstve i İh Sotsialno-Ekonomiçeskiye i**

Političeskiye Predposılki: XVIII-XIX v.v.,

Taşkent 1990.

Bademci, Ali:

1917-1934 Türkistan Milli İstiklal

Hareketi Korbaşılar ve Enver Paşa, Cilt 1,

İstanbul 2008.

Baktıgulov, Cumadil Sapaloviç: **İz İstorii Prihoda Kırğızkogo**

Krestyantsva k Osedlosti i

Sosyalističeskim Sposobam

Hozyaistvovoniya, Frunze 1971.

Baktıgulov, A. C.:

Sosialističeskoe Priabrizavanie

Kırğızkavo Aula, Frunze, 1978.

Baktıgulov, Cumagil, Mambetova, Cırgal: **Istoriya Kırğızov i Kırğızstana s**

Drevneyşih Vremen do Naşih Dney, Bişkek

2001.

Barthold, V. V.:

Kırğızlar, Terc. Ufuk Deniz Aşçı, Konya

2002.

Baysun, Abdullah Receb:

Türkistan Milli Hareketleri, İstanbul 1943.

Bennigsen, Alexandre A., Quelquejay, Chantal, Lemerrier: **Step'te Ezan**
Sesleri: Sovyet Rejimi Altında İslam'ın
400 Yılı, Terc. Nezih Uzel, İstanbul 1981.

Beysembiev, Timur: **“Tarihi Şahruhi” Kak İstoriçeskiy**
İstoçnik, Almatı 1987.

Boçkareva, İ. B., Lisenko, Y. A.: “Natsionalnyy Vopros i Stanovleniye
Sovetskoy Vlasti v Turkestane (1917–1921
gg.)”, **Vestnik Tomskogo**
Gosudarstvennogo Universiteta, Sayı 429,
Tomsk 2018.

Bootaeva, B.: **Kırgızı Mejdu Kokandom, Kitayem i**
Rossiiyey, Bişkek 1995.

Brinton, Maurice: **Bolşevikler ve İşçi Denetimi**, Terc. Necmi
Erdoğan, İstanbul 1990.

Bulduk, Üçler: **Hokand Hanlığı ve İbret'in Fergana**
Tarihi, Ankara 2006.

Buttino, Marco: **Revolyutsiya Naoborot: Srednyaya Aziya**
Mejdu Padeniyem Tsarskoy İmperii i
Obrazovaniyem SSSR, Moskova 2007.

- Camgerçinov, Begimali: **O Progressivnom Znaçenii Vhojdeniya Kirgizii v Sostav Rossii**, Frunze 1963.
- Camgerçinov, Begimali: **Oçerki Politiceskoy İstorii Kirgizii XIX. Veka**, Frunze 1966.
- Camgerçinov, Begimali: **Prisoyedineniye Kirgizii k Rossii**, Moskova 1959.
- Canturov, S. B.: **Grajdanskaya Voyna v Kirgizskoy SSR**, Frunze, 1963.
- Çapraz, Hayri: “Çarlık Rusyası’nın Türkistan’da Hâkimiyet Kurması”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı. 24, Isparta 2011.
- Carr, Edward, Hallet: **Bolşevik Devrimi**, Cilt 1, İstanbul 2012.
- Carr, Edward, Hallet: **Lenin’den Stalin’e Rus Devrimi, 1917-1929**, Terc. Levent Cinemre, İstanbul 2011.
- Cunuşev, A.: **İz İstorii Obrazovaniya Kirgizskoy Avtonomnoy Respubliki**, Frunze 1966.
- Çokuşov, B.: **Klossovaya Borba v Kirgizskih Ailah v Pervie Godı Sotsialistiçeskih**

Preobrazobahiy (1918-1924 gg.), Frunze
1970.

Çorotekin, Tınçtıkbek: “Kırgızistan Cumhuriyeti” **Türkler**
Ansiklopedisi, Cilt 19, Ankara 2002.

Çorotekin, Tınçtıkbek: “The Kyrgyz”, **The History of Civilisations**
of Central Asia, Cilt 5, Paris 2003.

Çukubaev, Abdihan: **Klassovaya Borba i Obşestvannaya Mısl v**
Kırgızii (1900-1917 gg.), Bişkek 1967.

Derviş, Leyla, Devrisheva, Khalida: “Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Dönemi
Kırgız Tarihine Bir Bakış”, **Türk Dünyası**
Araştırmaları, Sayı Aralık 219, İstanbul
2015.

Devrisheva, Khalida: “Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
Tarihinin Bazı Meseleleri”, **SUTAD**, Bahar,
Konya 2016.

Deputatı Verhovnogo Soveta Kırgızskoy SSR Devyatogo Sozıva, Frunze
1976.

Devlet, Nadir:

**Millet ile Sovyet Arasında: 1917 Ekim
Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş
Mücadelesi**, İstanbul 2011.

Devlet, Nadir:

**Rusya Türklerinin Milli Mücadele
Tarihi (1905-1907)**, Ankara 1999.

Dıykanbayeva, Mayramgül:

“1916 Yılındaki Kırgız Millî Mücadelesi:
Ürkün”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat
Kültür Eğitim Dergisi**, Sayı: 3/3, Erzurum
2014, s. 114.

Dıykanbayeva, Mayramgül:

“Hatıralar Işığında Cengiz Aytmatov ve
Eserleri”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat
Kültür Eğitim Dergisi**, 4/1, 2015.

Donuk, Abdulkadir:

“Basmacı Hareketi”, **Diyanet İslam
Ansiklopedisi**, Cilt: 5, İstanbul 1992.

Doronbekova, R., Mokrının, V., Ploskih, V.: **Kırgızdardın cana**

Kırgızstandın Tarihi, Bişkek 1993.

Eisener, Reinhard:

“Fergana Basmacılarının Ortaya Çıkması”,
Türkler Ansiklopedisi, Ankara 2002.

Erşahin, Seyfettin: “Türkistan’ın Verilen Bağımsızlıktan Alınan Bağımsızlığa Yürüyüşü Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1, Ankara 2003.

Faulkner, Neil: **A People’s History of The Russian Revolution**, London 2017.

Galitskiy, V. Y., Daniyarov, S. S., vd.: **Kirgiziya v Treh Rossiyskih Revolyutsiyah**, Frunze 1987.

Ganin, Andrey, Vladislavoviç: **Ataman A. İ. Dutov**, Moskova 2006.

Gatrell, Peter: **Government, Industry and Rearmament in Russia, 1900-1914: The Last Argument of Tsarism**, New York 1994.

Geyer, Michael, Fitzpatrick, Sheila: **Beyond Totalitarianism “Stalinism and Nazism Compared”**, Chicago, 2009.

Peter Golden: **Türk Halkları Tarihine Giriş**, Terc. Osman Karatay, Ankara 2002.

Gömeç, Saadettin: **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara 1999.

Gül, Yavuz Ercan, Yavuz, Cevit: “Rusya’da Ekim Devrimi’nde Pravda Gazetesinin Oynadığı Rol ve Devrim Sayısının İçerik Analizi”, **AVRASYA Etüdleri**, Sayı 47, Ankara 2015.

Gümüş, Musa: “Türkistan’da “Vatan” Müdafaacıları: Korbaşılar Hareketi ve Enver Paşa”, **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı 24.

Gündoğdu, Abdullah: “Kırgızistan: Dün, Bugün, Yarın”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Güz 15, Ankara 2011.

Güngör, Ebubekir: **Bozkırda Bir Ceditçi**, İstanbul 2013.

Güngör, Ebubekir: “Çağdaş Kırgızistan’ı Şekillendiren Milli Kadronun Kökenleri”, **Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimlerde Akademik araştırmalar-I**, Ankara 2018.

Güngör, Ebubekir: “Kırgızistan’da Bolşevik Komitelerin Kurulması ve Kırgızlar”, **Akademik Hassasiyetler Dergisi**, Yıl 4, Sayı 7, Mayıs 2017.

Güngör, Ebubekir:

Türkistan'da Fikir Akımları, İstanbul
2011.

Güngör, Ebubekir:

“Sovyet İktidarının Kırgız Bozkır
Ekonomisine Komünizm Çerçevesinde
Yaklaşımı”, **100. Yılında Sovyet İhtilali ve
Türk Dünyası Bildiri Özetleri Kitabı**,
Ankara 2017.

Hekimoğlu, Vecihi Sefa Fuat:

“Türkistan'da Bütünleşme Düşüncesi”,
History Studies, Cilt: 10, Sayı: 2, Mart
2018.

Hasanoğlu, İbrahim:

“Homo Sovieticus: SSCB'de Sovyet Halkı
İnşası Çabaları”, **Turkish Studies**, Cilt
10/1 Kış 2015.

Hasanov, Anvarbek:

**Narodnie Dvijeniya v Kirgizii v Period
Kokandskogo Hanstva**, Moskova 1977.

Hayit, Baymirza:

**Basmacılar, Türkistan Milli Mücadele
Tarihi (1917-1934)**, Ankara 1997.

Hayit, Baymirza:

**Türkistan Devletlerinin Milli
Mücadeleleri Tarihi**, Ankara 1995.

Hayit, Baymirza: **Türkistan Rusya ile Çin Arasında,**
Ankara 1975.

İdil, Aydın: **Yerel Kaynaklara Göre Kırgızistan Tarihi,** Bişkek 2012.

İsakeev, B.: **Kirgizskie Vosstanie 1916 goda,** Frunze 1932.

İsmail, Zeyneş: **Kazak Türkleri,** Ankara 2002.

İstoriya Kirgizskoy SSR, Cilt 2, Frunze 1986.

İstoriya Natsialno Gasuderistvennova Stroitelstva v SSSR, Moskova 1968.

İvanov, Pavel Petroviç: **Oçerkipo İstorii Sredney Azii (XVI v.- Seredına XIX v.),** Moskova 1958.

Kara, Abdolvahap: “Hokand Muhtariyeti”, **Türkler Ansiklopedisi,** Cilt 18, Ankara 2002.

Kara, Abdolvahap: “Mustafa Şokay” **TDV İslam Ansiklopedisi,** Cilt 39, İstanbul 2010.

Kara, Abdolvahap: **Türkistan Ateşi Mustafa Çokay’ın Hayatı ve Mücadelesi,** İstanbul 2002.

Kara, Fusun:

“1916 Kırgız Büyük İsyanı: Ürkün”,
**Turkish Studies - International
Periodical For The Languages,
Literature and History of Turkish or
Turkic**, Cilt 6/2 Bahar 2011.

Kara, Fusun:

“ Kırgız Sovyet Devletinin Oluşması “, **The
Journal of Academic Social Science
Studies**, 15/19.

Kara, Fusun:

“Rusya’nın Kırgızistan’daki Koloni Siyaseti
(1852-1917)”, **Fırat Üniversitesi Sosyal
Bilimler Dergisi**, Cilt 17, Sayı 2, Elazığ
2007.

Karataev, Olcabay:

**Kırgızdardın Tegi, Taraluu Areah,
Ethnostuk-Madaniy Alakaları**, Bişkek
2013.

Karayev, O.:

“Kırgızstan v XVI-Pervoy Polovine XVIII
v.”, **Istoriya Kırgızstana s Drevneyşih
Vremen do Kontsa XIX veka**, Bişkek
1995.

Karimbayev, Suyunali: **Patriotizm Trudyaşıhsya Kırgızı v Velikoy Atçestvennoy Voyni Savetskava Soyuzı 1941-1945**, Frunze 1954.

Karimbayev, Suyunali: **Vsenarodniy Padvig**, Frunze 1970.

Kastelskaya, Z. D.: **İz İstorii Turkestanskogo Krayı (1865-1917)**, Moskova 1980.

Kayabalı, İsmail, Arslanoğlu, Cemender: **Orta Asya Türklüğünün Tarihi ve Bugünkü Durumu**, Ankara 1978.

Kenensariyev, Taşmanbet: **Kırgızdar cana Kokon Handığı**, Oş 1997.

Kenensariyev, Taşmanbet: **“Kırgızstan v Sostave Rossii”, İstoriya Kırgızstana s Drevneyşih Vremen do Kontsa XIX. veka**, (Ed. U. Çotonov), Bışkek 1995,

Kenensariyev, Taşmanbet: **İskak Asan Uulu Polot Han**, Bışkek 1997.

Kerenski, Aleksadr: **Kerenski ve Rus İhtilali**, Terc. Rasih Güran, İstanbul 1967.

Kholmatov, Elmurod: **“Münevver Kâri Abdureşidhân’ın Türk Boyları Arasında Ortak Bir Yazı Dili**

Oluşturma abalarına Katkısı”, **Turkish Studies**, Cilt 10/12 Yaz 2015.

Kırgız Sovet Ansiklopediyası, Cilt 1, Frunze 1976.

Kırgız Sovet Ansiklopediyası, Cilt 3, Frunze 1978.

Kırgız Sovet Ansiklopediyası, Cilt 6, Frunze 1980.

Kocaoğlu, Timur:

“Rus İhtilâlleri ve Türk Halkları / Sovyetler Birliğı'nin Yayılma Siyaseti (1905-1991)”, **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara 2002.

Koç, Dinçer:

“Ermenilerin Bolşevik İhtilalinden Sonra Türkistan'da Yaptıkları Katliamlar”, **Ekim 1917 Sovyet İhtilali'nin Yüzüncü Yılında Türk Dünyası'ndaki Fikri ve Siyasi Hareketler Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı**, İstanbul 2017.

Koç, Dinçer:

Rus Elçilik Raporlarına Göre Hokand Hanlığı (XIX. Yüzyılın İlk Yarısı), İstanbul 2015.

Kocaoğlu, Timur:

“Rus İhtilâlleri ve Türk Halkları / Sovyetler Birliğı'nin Yayılma Siyaseti (1905-1991)”, **Türkler**, Ankara 2002.

- Kodaman, Bayram: “Causes of the Urkun: The Genocide of 1916”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 26, Isparta 2012.
- Koldys, Gregory, R.: “Kırgızların Siyasal-Tarihsel Bir İncelemesi”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 19, Ankara 2002.
- Konukçu, Enver: “Hokand Hanlığı”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 8, İstanbul 1993.
- Konstitutsii i Konstitutsionniye Aktı RSFSR (1918-1937)**, Moskova 1940.
- Kurat, Akdes Nimet: **Rusya Tarihi (Başlangıçtan Günümüze Kadar)**, Ankara 1987.
- Kurat, Akdes Nimet: **Türkiye ve Rusya**, Ankara 1990.
- Kuropatkin, A. N.: **Kaşgariya**, St. Petersburg 1879.
- Kyzy, Bukatcha Akimjan: “Çarlık Rusya Döneminde Kırgızistan’daki Eğitim Kurumları ve Durumu”, **Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi**, Sayı 20-21, Oş 2015.

Malabayev, DC.: **Ukreplenie i Razviti Sovetskoy Vlasti v Kirgizii Za 50 Let**, Frunze, 1967.

Monteil, Vincent: **Sovyet Müslümanları**, (Terc. Mete Cendereli), İstanbul 1992.

Morskoy, A.: **Zubatovşina Stranička iz İstoriy Raboçago Voprosa v Rossii**, Moskova 1913.

Nalivkin, Vladimir: **Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva**, Kazan 1886.

Nurullin, R. A.: “Soveti Turkestana v Borbe za Pobedu Oktyabrya”, **Obşestvennie Nauki v Uzbekistane**, Taşkent 1967.

Oçerki po İstorii Kirgizskoy SSR, Cilt 1, Frunze 1952.

Ojukeeva, T. O.: **Politiçeskie Protsessi v Stranah Tsantralnoy Azii**, Cilt 1, Bişkek 1995.

Orozaliev, Kerimkul: **40 Let Kirgizskoy SSR**, Frunze 1966.

Ölçekçi, Tamara: **Kirgızların Sosyo-Kültürel Durumları**, Ankara 2014,

- Ölçekçi, Tamara: “Manaplar ve Kırgız Tarihindeki Yeri”,
Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi,
Sayı 67, 2013.
- Ömürbekov, Toktorbek: “Sömürge Döneminde Kırgızlar” **Türkler**
Ansiklopedisi, Cilt 18, Ankara 2002.
- Pasilov, Bahodir: “National Policy and Identity Under The
Soviet Authorities in Uzbekistan in The
1920s and 1930s”, **The Copenhagen**
Journal of Asian Studies, Sayı 28(2),
Kopenhagen 2010.
- Pouol, Catherina: “Hokand”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt
XVIII, İstanbul 1998.
- Pokrovskiy, S. N.: **Pobeda Sovetskoy Vlasti v Semireçye**,
Alma-Ata 1961.
- Pavlov, N. G.: **İsoriya Türkistana**, Taşkent 1910.
- Pyaskovskiy, A. V. (Ed.): **Vosstanie 1916 Goda v SredniyAzii i**
Kazahstane, Moskova 1960.
- Ploskih, Vladimir: **Kirgizi i Kokandskogo Hanstva**, Frunze
1977.

- Ploskih, Vladimir: **Pervie Kirgizsko-Russkie Posolskie Svyazi (1784-1827 gg.)**, Frunze 1970.
- Ploskih, Vladimir: **Oçerki Patriarhalno-Feodalnih Otnoşeniy v Yujnoy Kirgizii (50-70-e godı v.),** Frunze 1960.
- Rabinowitch, Alexander: **Bolşevikler İktidara Geliyor**, Terc. Levent Konyar, İstanbul 2008.
- Radloff, Wilhelm: **Türkler Ansiklopedisi**, (Terc. A. Temir, T. Andaç, N. Uğurlu), İstanbul 2008.
- Rıskulov, T. R.: **Kirgizistan**, Moskova 1935.
- Rıskulov, T. R., (Ed.): **Vosstanie 1916 goda v Kirgizstane**, Moskova 1937.
- Rıskulov, Turar: “Vosstanie Tuzemtsev Turkestana v 1916 godu”, **Vosstanie Kazahov i Kirgizov v 1916 godu**, Londra 1989.
- Riasanovsky, Nicholas V., Steinberg, Mark D.: **Rusya Tarihi**, Terc. Figen Dereli, İstanbul 2016.
- Sagınbayev, O.: **Drujba Zakalennaya v Boyah za Radinu**, Frunze 1965.

Saparaliev, Döölötbek: “XVIII. Yüzyılda Kırgızlar ile Özbeklerin Sosyal ve Siyasi İlişkileri”, **Akademik Bakış**, Cilt 4, sayı 8, Yaz Ankara 2011.

Saparaliev, Döölötbek: **Etnopolitiçeskaya İstoriya Oşa i Ego Okrestnostey s XVIII do Seredinı XIX veka.**, Bişkek 1999.

Saparaliev, Döölötbek: “Sistema Upravleniya Kırgızov v Sostave Rossiyskoy İmperii (1855-1917 gg.)”, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 12, Bişkek 2004.

Saparaliev, Döölötbek: **Vzaimootnoşeniya Kırgızskogo Naroda s Russkimi Sosednimi Narodami v XVIII Veka**, Bişkek 1995.

Saray, Mehmet: **Modern Kırgızistan’ın Doğuşu**, Ankara 2004.

Saray, Mehmet: “Kırgızistan”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 25, Ankara 2002.

Saray, Mehmet: **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Ankara 1996.

Saygılı, Hasip:

1905 Rus Devrimi ve Sultan

Abdülhamid, İstanbul 2016.

Sokol, Edward, Dennis:

The Revolt of 1916 in Russian Central

Asia, Baltimore 1954.

Soktoev, İ.:

Formirovanie i Razviti Sovetskoy

İntelligentsi Kırgızistana, Frunze 1981.

Soltonoyev, Belek:

Kızıl Kırgız Tarihi, Bişkek 1993.

Soucek, Svat:

A History of Inner Asia, New York 2000.

Sovetskiy Kırgızistan v Dökümentah 1917-1967, Frunze 1983.

Şen, Muhammet, Çiftçioğlu, Ferdi: “Türkistan Genel Valisi Aleksey

Nikolayeviç Kuropatkin’in Türkistan

İzlenimleri (1916)”, **Akademik Tarih ve**

Düşünce Dergisi, 5 (17), 2018.

Tatibekova, J.S.:

Jenşini Sovetskava Kırgızistana Aktivnie

Stroiteli Komünizma, Trudyaşiesya

Kırgızı v Barbe za Straitelstvo

Sosializma i Komünizma, Frunze 1966.

Topsakal, İlyas:

**Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus
Çarlığı ve Türkler (1552-1917)**, İstanbul
2009.

Togan, Zeki Velidi:

**Bugünkü Türkîli (Türkistan) ve Yakın
Tarihi**, Cilt 1, İstanbul 1981.

Togan, Zeki Velidi:

**Hatıralar: Türkistan ve Diğer Müslüman
Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür
Mücadeleleri**, İstanbul 1969.

Turkestan v Naçale XX Veka: K İstorii İstokov Natsionalnoy

Nezavisimosti, Haz. R. M. Abdullaev, S. S. Agzamhocaev, İ. A. Alimov, vd.,
Taşkent 2000.

Tursunov, H.:

**Vosstanie 1916 goda v SredniyAzii i
Kazahstane**, Taşkent 1962.

Türkoğlu, İsmail:

“Müslüman Kongreleri”, **TDV İslam
Ansiklopedisi**, Cilt 32, İstanbul 2006.

Türkoğlu, İsmail:

“Kırgızlar”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt
EK-2, İstanbul 2016.

Usenbaev, Kuşbek:

**Narodnie Dvijenie v Sredniy Azii v XIX.
veka**, Bişkek-Oş 1998.

Usenbaev, Kuşbek:

**Obşestvenno-Ekonomičeskiye
Otnoşeniya Kirgizov v Period
Gospodstva Kokandskogo Hanstva,
Frunze 1961.**

Usenbaev, Kuşbek:

**Prisoyedineniye Yujnoy Kirgizii k
Rossii, Frunze 1960.**

Usenbaev, Kuşbek:

**Revolyutsionnoe Dvijenie v Kirgizii
Nakanune Oktyabrskoy Revolyutsii,
Frunze 1965.**

Vernadsky, George:

**Rusya Tarihi, Terc. Doğukan Mızrak,
Egemen Ç. Mızrak, İstanbul 2015.**

Yetişgin, Mehmet:

**A History of Turkistan in the Nineteenth
Century, Ankara 2014.**

Yılmaz, Mehmet Yalçın:

“İşgal Dönemi Türkistan’da Rus Dil
Planlaması ve Cedid Hareketi”, **The
Journal of Academic Social Science
Studies**, Sayı 29, Cilt 3, Sonbahar 2014.

Zelenskiy, İ. A.:

**Natsionalnaya Politika v
Partorganizatsiyah Sredney Azii, Taşkent
1927.**

Zenkovsky, Serge:

Rusya’da Pan-Türkizm ve Müslümanlık,

Terc. İzzet Kantemir, İstanbul 1990.

Zenkovsky, Serge:

Rusya’da Türkçülük ve İslam, Terc. Ali

Nejat Ogun, Ankara 2000.

Zima, A. G.:

Kirgiziya Nakanune Velikoy

Oktyabrskey Sotsialisticheskoy

Revolyutsii, Frunze 1959.

Ziyayev, Hamid:

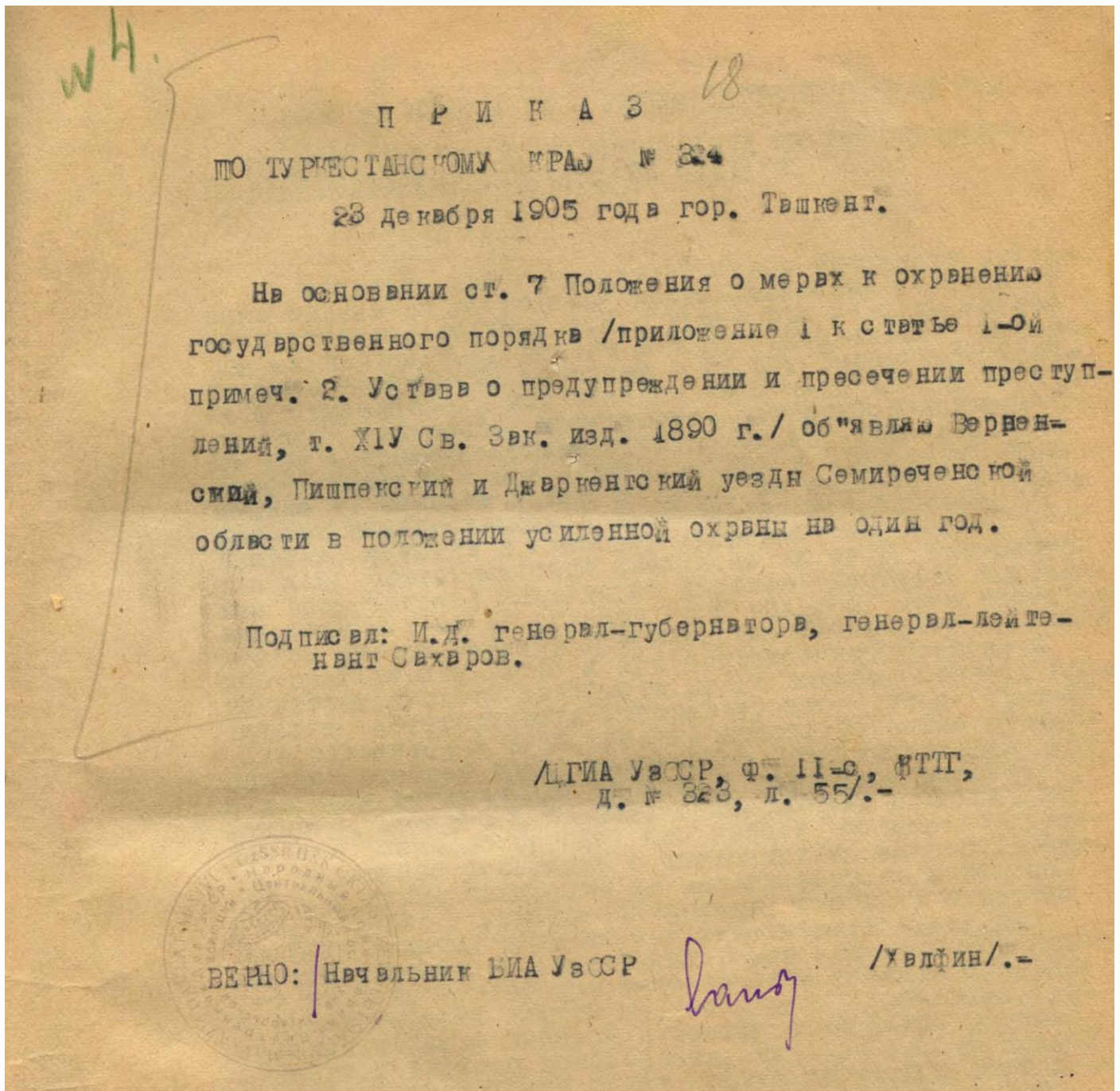
Türkistan’da Rus Hâkimiyetine Karşı

Mücadele, Ankara 2007.

III. Sessiya Vserossiyskogo Tsentralnogo Iсполnitelnogo Komiteta XII.

Soziva, Postanovleniya, Moskova 1926.

EKLER

Ek: 1 (Taşkent'teki bölge valiliğinin 23 Aralık 1905 tarihinde Yedisu bölgesinin Vernıy, Pişpek ve Yarkent bölgelerinin bir yıl boyunca olağanüstü hal ilan edilmesiyle ilgili emri)

н6.

24

1905 г. НОЯБРА 16.

РАПОРТ НАЧАЛЬНИКА ТУРКЕСТАНСКОГО ПОЧТОВО-ТЕЛЕГРАФНОГО
ОКРУГА ТУРКЕСТАНСКОГО ПОЧТОВО ТЕЛЕГРАФНОГО ОКРУГА
ТУРКЕСТАНСКОМУ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРУ О ЗАБАСТОВКЕ
СЛУЖАЩИХ ТЕЛЕГРАФА.

Имею честь доложить Вашему Высокопревосходитель-
ству, что чины телеграф в крупных учреждениях вверенного
мне округа по примеру чинов учреждений Европейской
России - забастовали.

ЦГИА УЗССР, ф. 11-с, КТГТ,
д. № 319, л. 111.

ВЕРНО: Начальник ЦГИА УЗССР

Handwritten signature

/ХАЛОИЛ/.

Ek: 2 (Türkistan posta telgraf şefinin 16 Kasım 1905 tarihinde genel valiye gönderdiği rapor)

ТЕЛЕГРАММА ВОЕН.ГУВ-РА СЕМИРЕЧ.ОБЛ.М.А. ФОЛЬВАУМА
КОПАЛЬСКОМУ, ЛЕПСИНСКОМУ, ДЖАРКЕНТСКОМУ И ПРЖЕВАЛЬС-
КОМУ УЕЗДНЫМ НАЧАЛЬНИКАМ.

Обирирование конных полусотен из крестьян Пимпекского
у. принесло результаты крестьяне стали решительнее и 13 август-
та в одной восставшей волости ими уничтожено 138 мятежников,
Руководствуйтесь этим примером, смелее организуйте крестьян
непрерменно конных и пусть смелее действуют против истинных
бунтовщиков отнюдь не трогая и не допуская обид спокойному
населению. 2769 Фольваум.

Джаркентскому добавлено: Копию телеграммы нарочным дос-
тавить помп.Иванову в Пржевальск.

Верно: подполк.Гусев. 14/УШ-1916г.

Ф.44 оп.2 дело 16927, л.254.

Центр.Исторх Каз.ССР Семиреч.обл.правл.отд.1 ст.2, № 16927
т.2, 1916 г.

Ek: 3 (Issık Köl'den Vernıy'e bölgedeki isyan hareketleri ile ilgili bilgi veren telgraf)

73
✓
ТЕЛЕГРАММА ГУВ-РА СЕМИРЕЧЕНСКОЙ ОБЛАСТИ И.А.
ИЗТАХУТБАИ ФОЛЬБАУМА ГЕН.ГУВ-РУ ТУРК.КРАЯ Л.Н. КУРО-
ПАТКИНУ В ТАШКЕНТ.

14-го утром из Пишпека сведения донесены непосредственно
подполк. Писаржевским. "Крестьянские дружины в Беловодском
уч. действуют. 13 августа при их помощи беловодским приставом
задержаны в Тлеубердинской вол. 138 мятежников, дружинники ве-
дя их в Пишпекскую тюрьму всех перебили за попытку бежать. В
Бернском уезде подняли знамена еще несколько волостей, но
обязанных действий уже незаметно". Урок Ветпаевской волости
был видимо поучительным. Хорунжий Александров доносит: "мя-
тежники уходят в сторону Балхана". Из Пржевальска сведений нет
спасаюсь джигиты направленные в Верный перехвачены, жду резуль-
татов летучей почты Джаркент-Наркара-Пржевальск. В Копальском,
Лепсинском у. 13-е прошло совсем спокойно. 2765 14/УИ-1916
г. Фольбаум.

Ф.44 оп.2 Дело 16927, л. 232.

Центр.Исторх Каз.ОСР. ф. Семиреч.обл.правл. отд.1 шт.2
— 16927 ч.II 1916г.

Ek: 4 (Yedisu bölgesi Askeri Valisi Folbaum'un Türkistan Genel Valisi Kuropatkin'e Pişpek'teki hapishaneden kaçan 138 isyancının öldürüldüğünü bildiren telgraf)

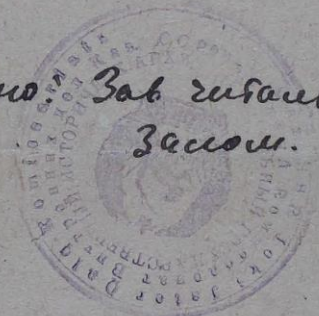
148
ТЕЛЕГРАММА ВОЕН.ГУВ-РА СЕМИРЕЧ.ОБЛ. М.А. ФОЛЬБАУМА
НАЧ.ПИШПЕКСКОГО У.ПОЛК.Г.Ф.ПУТИНЦЕВУ.

✓ 07.11
Так, как дружинники сформированы в качестве военной
силы, и так как 138 задержанных киргиз пытались бежать, то
согласно устава гарнизонной службы дружинники не только были
в праве, но и обязаны были употребить в дело оружие против
бегущих. Передача гражданским судебным властям это дело не
подлежит 2766 подписал Фольбаум. 180X

Верно: за писмоводителя /подпись/

Центр.Истарх Каз.ССР ф.Семиреч.обл.правл.отд.1 ст.2 № 16926
1916 г. отпуск.

Верно: Зав. гитави
Заслуж. Новик

Ek: 5 (Kırgız isyancıları öldüren Rus milis grubunun yargılanmasının gerek olmadığına dair Falboum'un Türkistan Genel Valisi Kuropatkin'e çektiği telgraf)

V

ТЕЛЕГРАММА ВОЕН.ГУВ-РА СЕМИРЕЧ.ОБЛ.М.А. ФОЛЬБАУМА
КОПАЛЬСКОМУ, ЛЕПСИНСКОМУ, ДЖАРКЕНТСКОМУ И ПРЖЕВАЛЬС-
КОМУ УЕЗДНЫМ НАЧАЛЬНИКАМ.

Формирование конных полусотен из крестьян Пишпекского у. принесло результаты крестьяне стали решительнее и 13 августа в одной восставшей волости ими уничтожено 138 мятежников, Руководствуйтесь этим примером, смеее организуйте крестьян непременно конных и пусть смеее действуют против истинных бунтовщиков отнюдь не трогая и не допуская обид спокойному населению. 2769 Фольбаум.

Джаркентскому добавлено: Копию телеграммы нарочным доставить полп.Иванову в Пржевальск.

Верно: подполк.Гусев. 14/УШ-1916г.

Ф.44 оп.2 дело 16927, л.264.

Центр.Исторх Каз.ССР Семиреч.обл.правл.отд.1 ст.2, № 16927
т.2, 1916 г.

Ek: 6 (Falboum'un çiftçilerden oluşan yarıyüzler (elli kişilik) süvari birliğinin kurulmasına dair teklifi)

ТЕЛЕГРАММА НАЧАЛЬНИКА ГАРНИЗОНА Г.ПИШПЕКА полк.Писар-
жевского воен.губ-ру М.А.Фольбауму.

Верный. Командующему войсками. Из Пишпека. /По/воен/ным/
обст/оятельствам.

Возвратился Из Ивановки посланный в автомобиле офицер,
прибыл высланный нач.отряда кап.Неклюдовым нарочный доложил
"киргизы великолепно организовали сигнализацию, едва вышел
отряд за город около с.Новопокровки вспыхнул телеграфный
столб и появились отдельные сигнальные огни по предгорью.
По рассказам местных жителей все отряды киргиз снялись
в 12 час.ночи ушли по направлению к Токмаку непрерывными
партиями численностью от 20 до 100 чел. в каждой. Начальник
отряда ^{по}предлагает перехватывать эти партии. Сгорела 1/3 часть
Ивановки, убит ~~ид~~ 1 рядовой конского запаса по слухам весь
Токмак окружен плотным кольцом, 5 дней нет никаких известий.
117. Писаржевский.

Центр.Истарх Каз.ССР ф.Семиреч.обл.правл. отд.1, ст.2

— 16922, 1916 г.

*Верно: Заб.штаб.и.
Засл.и.Новое*

у4 1917 г. Июня 13.

ТЕЛЕГРАММА ДЕПУТАТОВ ПРЕВАЛЬСКОГО СОВЕТА ТУРКЕСТАНСКОМУ
КРАЕВОМУ СОВЕТУ СОЛДАТСКОМУ И РАБОЧЕМУ ДЕПУТАТОВ О ГОЛОДЕ
СРЕДИ КИРГИЗ.

Смертность голодных киргиз усиливается.
В Пржевальске излишек хлеба свыше ста тысяч пудов. Настави-
вайте на издании Туркестанским Исполнительным Комитетом
решиительного распоряжения о срочном отпуске хлеба кир-
гизам. Организуем Совет отпусковых с целью умиротворения.

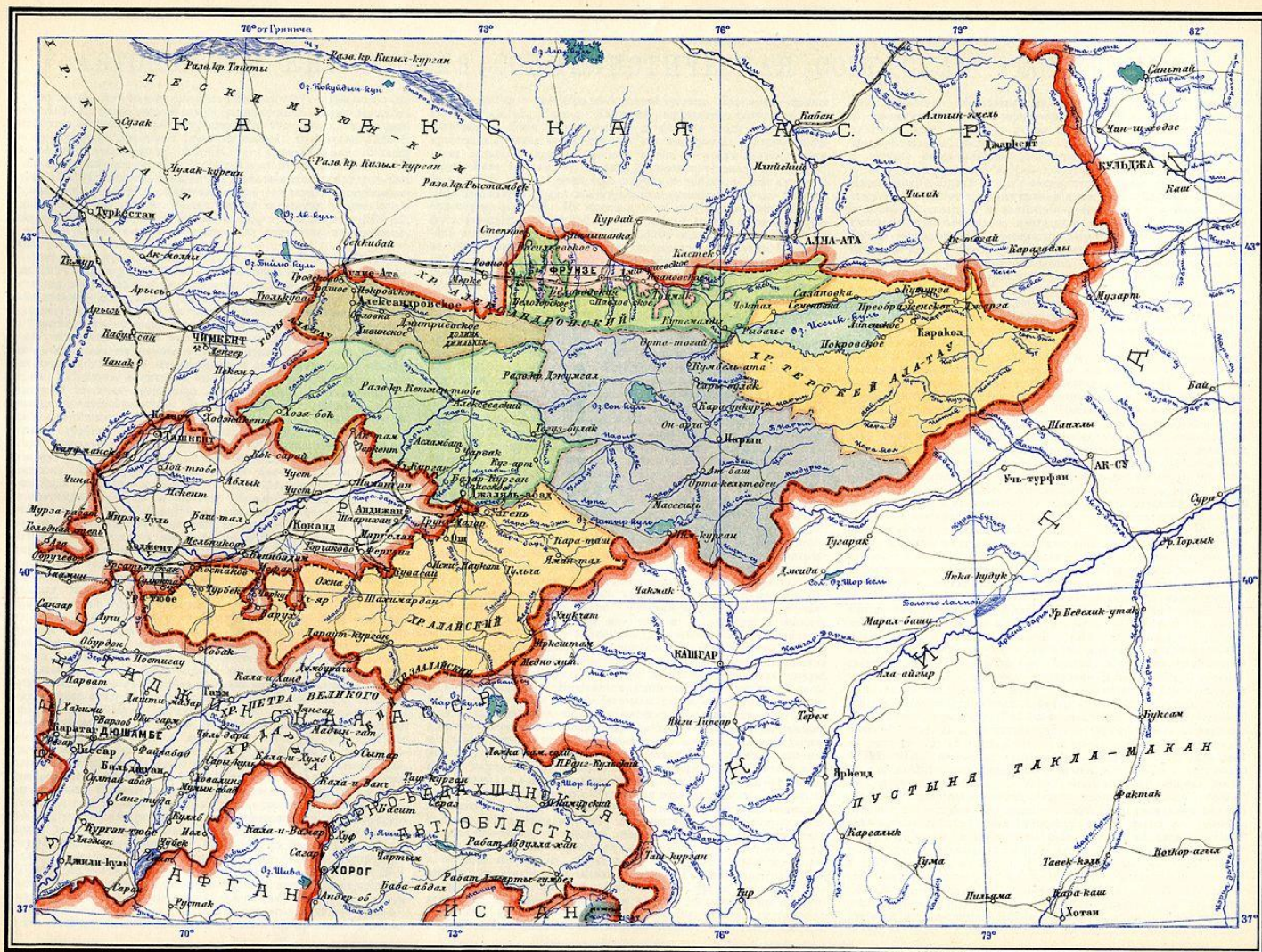
ЦГАОР УзССР, ф. Туркестанского Комитета Временного Прови-
дательства, д. 16, л. 156.

Копия верна:

Начальник ЦГАОР

Вань /ЛАНДА/. -

Ek: 8 (Prjevalsk Sovyetinden Türkistan Asker ve İşçi Vekilleri Sovyetine gönderilen ve Kırgız topraklarındaki durumu anlatan telgraf)

Масштаб 1:4000000

Ek: 9 Kırgızistan Haritası

ÖZGEÇMİŞ

2009 yılında Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi'nden mezun oldum. 2011-2015 yılları arasında Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı'nda "Türkiye'deki Çalışmalar Işığında ve Kırgız Tarihçilere Göre Hokand Hanlığı" adlı tezimi vererek yüksek lisansımı tamamladım. 2015 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı'nda doktora eğitimime devam etmekteyim.

